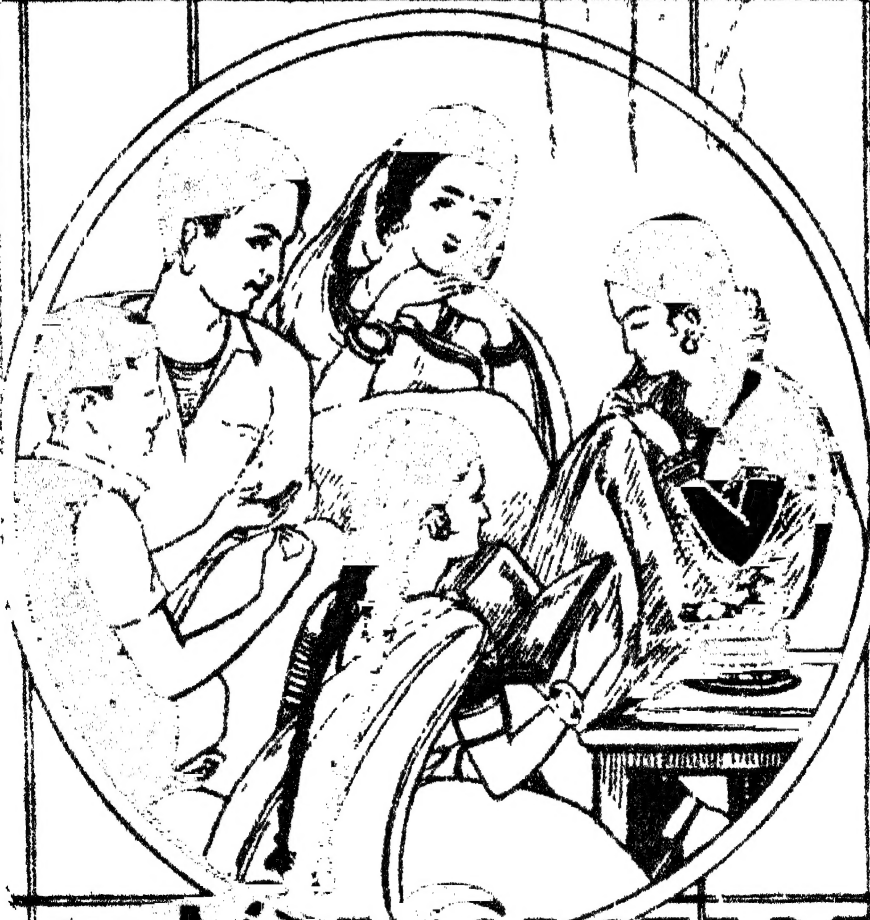

पु. द्यावि. भा. २

पु. द्यावि. भा. २

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાદઃ વિભાગ]

અન્ક્રમાક ૨૪૮૦૨ કિમન ૫-૦-૦

ગ્રંથનામ બુદ્ધિ વિલાસ

વર્ગિક ઠસદ -

શ્રી ગૃહસંસ્કાર

IV
1244

O. T. 7
56
- 1. DEC. 1944

ग्रंथावलि

શ્રી ગૃહ સંસ્કાર ઇલાખાલી. પુ. ૪ થું

મગજને પ્રયુક્ત બનાવી મનને બહેલાવનારું, જ્ઞાન, ગમ્મત અને
વિનોદ સાથે બુદ્ધિને કસોટીએ ચઢાવી તેની વૃદ્ધિ કરાવનારું
એક સર્વોપયોગી આનંદ પ્રકાશન

બુદ્ધિવિલાસ

[ભાગ ૧ અને ૨ સાથે]

: પ્રયોજક :

આનંદકુમાર ભટ્ટ

•

•

પ્રાપ્તિસ્થાન: એન. એમ. ઠક્કરની કુાં. : ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ-૨

: પ્રકાશક :

ઠાકુર પબ્લીશર્સ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : : મુંબઈ. ૨

આવૃત્તિ
પહેલી

જ્યેષ્ઠ : વિ. સં. ૨૦૦૦
જૂન : ઈ. સ. ૧૯૪૪

હસદ-

: ચિત્રકાર :
શ્રી. કેનુ દેસાઈ

૨૪૮૦૨
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
મૂલ્ય રૂ. પાંચ

Published by Nandlal Mohanlal Thakkar for Thakkar Publishers.
Princess St, Bombay-2 & Printed by Manilal Chhaganlal Shah at
The Navprabhat Printing Press, Gheekanta Road, Ahmedabad

શ્રી, સંસ્કાર અને સમૃદ્ધિના બેટલા જ
ઉદારચિત્ત અને સાહિત્યવિલાસી
શેઠ શ્રી કરસનદાસ વસનજી ખીમજી
ને
પ્રેમપૂર્વક.

સાહિત્યવિલાસી શેઠશ્રી કરસનદાસ વસનજી ખીમજીની વિશાળ પ્રવૃત્તિઓની આછી રૂપરેખા

તેઓના પિતાશ્રી શ્રી વસનજી શેઠ પોતાના આપખજાથી આગળ વધેલા અને સ્વાશ્રયી હતા. તેમનો અંગ્રેજી અભ્યાસ વિશેષ ન હોવા છતાં તેઓ તે ભાષા પર સારો કાણુ ધરાવતા હતા ને પ્રખર વક્તા હતા. તેઓના પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વથી તેઓ ભલભલાને આંજ શક્તા અને બોમ્બે કું. લી. ની સાથેના લાંબા સમયના સંસર્ગથી તેઓએ ધંધાદારી કુનેહ અને શીસ્ત સ્થાપ્યાં હતાં. તેઓ કદી અસત્ય બોલતાં નહીં, ને લગભગ સાતથી આઠ કલાક પુખ્ત પાઠ ને ધર્મ-ધ્યાનમાં વ્યતીત કરતાં હતાં અને છેલ્લા આઠથી દશ વર્ષની જીંદગીનો તેઓનો ખોરાક માત્ર રૂળ હતો. આવા સાત્વીક અને સંસ્કારી વડીલોના આશીર્વાદથી તેમના સુપુત્રો શ્રી. મથુરાદાસ શેઠ તેમજ શ્રી કરસનદાસ શેઠ તેમને પગલે ચાલો ધંધામાંને સમાજમાં ઉજવળ કારકીદી સંપાદન કરી છે

વૉલેસ ફ્લોર મીલ જે હિંદ તેમજ પરદેશમાં જાણીતી છે તેનું સૂત્ર સંચાલન શ્રી. કરસનદાસ શેઠ કુશળતા પૂર્વક કરી રહ્યા છે તે ઉપરાંત અન્ય ૨૦ થી ૨૨ ધંધાદારી હોદ્દો પેઢીઓનું સંચાલન તેમના ભાઈ જેવા શ્રી. વીઠલદાસ કાનજીના સહકારથી સંભાળી રહ્યા છે. શ્રી. કરસનદાસ શેઠની ખાનગી સંખાવતો-કે જે તેમના નજદીકના મિત્રો પણુ જાણુતા નથી તે એટલી બધી છે કે સંખાવત અત્યારે તેમના સ્વાસોસ્વાસ રૂપ થઈ પડી છે. અનેક દુઃખીઆના દુઃખો ખાનગી રીતે આ દરીયાવ દીલે મીટાવ્યા છે. સત્ય, ઉદારતા અને સંસ્કારીતાના પ્રતીક રૂપ શ્રી. કરસનદાસ શેઠની સાહિત્યપ્રીતી અનન્ય છે. કોઈ પણુ સાહિત્ય કે કલાકૃતિ માટેના તેમના અભિપ્રાય જાણુવા જેવા હોય છે. સમગ્ર વાચક જનતાનું દષ્ટિબીન્દુ તેઓ ધરાવે છે. સાહિત્ય પ્રગતિની તેમની વ્યાખ્યા સંસ્કાર પોષક હોય છે અને આપણા જુના સાહિત્યને નવા સંસ્કારી સ્વરૂપે રજુ કરવા તેમનો હંમેશા આગ્રહ હોય છે. આ રીતે આ સાહિત્યકૃતિ તેઓને ત્રેમ ભાવે અર્પણુ કરતાં હર્ષ થાય છે.

પ્રાસ્તાવિક

અક્કલ વાપરીને કામ કરો.

“ પરન્તુ અક્કલ ન હોય તો ? ”

તો મગજ ચલાવો. અમુક કામ કરતાં પહેલાં તમારા મગજમાં કામ કેવી રીતે કરવું તેની કલ્પના રચો, કામ કરવાની રૂપરેખા દોરો. તેના લાભાલાભ વિચારો અને પછી એ કામ હાથમાં લઈ પૂરી રીતે પાર પાડો. તમે એમાં સંપૂર્ણ ફતેહ મેળવશો જ. એનું નામ અક્કલ. વિચારીને વર્તવું તેનું નામ જ બુદ્ધિ. મગજને કસીને વાપરવું તે જ અક્કલ હોશિયારીનું કામ. અક્કલ-બુદ્ધિ માટેની ડાહ્યા પુરુષોની આ વ્યાખ્યા છે.

બુદ્ધિ-અક્કલને કસવાથી જ્ઞાન મળે છે. જ્ઞાન માનવ જીવનને ઉન્નત અને સમૃદ્ધ બનાવે છે. જ્ઞાનથી માનવી ધારે એ કરી શકે છે. જ્ઞાન-બુદ્ધિ જ રંક માણસને પણ મહાન બનાવી મોટાની મિત્રાચારી કરાવે છે. બુદ્ધિવાળો દ્રવ્ય ન હોય તો પણ પૂજ્ય છે, કીર્તિ મેળવે છે.

બુદ્ધિનો વિલાસ એટલે આનંદ. જ્ઞાનને કસવાનું એ એક સાધન છે. બુદ્ધિને તમે ચકાસો નહિ, બુદ્ધિનો તમે ઉપયોગ ન કરો, બુદ્ધિનો વિલાસ ન કરતાં તમે એને તમારા મગજ-ભંડારમાં જ દાખી રાખો તો બુદ્ધિ કટાઈ જશે. તમારી બુદ્ધિનો તાજે રંગ ચઢશે નહિ. એનામાં નવા વિચારો, નવા પલટો, નવી તરફીઓ અને નવા તરંગો આવશે નહિ. એ કુંઠિત થઈ જશે. સાચું જ કહ્યું છે કે :—

વપરાતી કુંચી ઉજળી રહે,

ઘોડાં બાંધ્યાં બગડે નહિ, તેમ

વસ્ત્ર, વિદ્યા ને વાણી વપરાતાં જ સારાં રહે.

માટે વિદ્યાને વાપરતાં શીખો. એનો જેમ વધુ ઉપયોગ થાય તેમ કરો. હરતાં-ફરતાં-ચાલતાં વિદ્યાને જ - બુદ્ધિને જ કામે લગાવો. બુદ્ધિની પરીક્ષા કરી, તેને કસોટીએ ચઢાવી તેને નવો આપ આપો. જુની બુદ્ધિને તાજી કરો. એમાં નવું ઉમેરો. અને જ્ઞાન - બુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરી ડહાપલુભર્યું જીવો.

બુદ્ધિ - વિલાસ એટલે જ બુદ્ધિનો આનંદ. બુદ્ધિને આનંદમાં રાખી તેને કસોટીએ ચઢાવી તેની વૃદ્ધિ કરવી એ જ બુદ્ધિ વિલાસ. બુદ્ધિનો એવી રીતે વિકાસ કરો કે જેથી મગજ થાકે નહિ. શરીર થાકે નહિ અને આંખને ઈજા ન પહોંચે. આનંદની સાથે જ્ઞાન મળે, ગમ્મત મળે, દિવસ પણ પસાર થાય અને શરીર તાઝી અનુભવે એવા બુદ્ધિ વિનોદને જ વિલાસ કહે છે.

બુદ્ધિ = વિલાસનું મહત્ત્વ અનેકાએ પિછાન્યું છે. રાજા અને ઋષિ - મુનિઓ વચ્ચે બુદ્ધિભરી ચર્ચાઓ થતી, જ્ઞાનની આપ લે કરાતી અને એ ચર્ચાઓનો અનુભવ રાજા પોતાની રાજનીતિમાં, ઋષિ પોતાના ઉપદેશોમાં કરતાં. રાજા ભોજ અને કવિ કાલિદાસની

બુદ્ધિ વિનોદી વાર્તાઓ, આદર્શાદ્ય અકબર અને ખીરખલની બુદ્ધિને ચક્રાસનારી હાજરજવાખી વાતો એ બુદ્ધિ વિલાસ નહિ તો ખીજું શું છે ?

બુદ્ધિને ડ્રવી રીતે કસોટીએ ચઢાવી તેને ચક્રાસવો એ વિચારીએ. બુદ્ધિની પરીક્ષા માટે, તેની કસોટી કરવા માટેના અનેક સાધનો છે આ સાધનોમાં રમત-ગમત અને વાર્તાવિનોદ એ બે મુખ્ય છે.

રમત-ગમતથી બુદ્ધિને આનંદ મળી શકે છે. એથી બુદ્ધિને વિલાસ પણ મળે છે. પરંતુ રમત એ વ્યસન છે. એની જો લત લાગી જાય તો જુરા પરિણામ ભોગવવા પડે. વળી રમતો સતત રમાતી જ રહે તો તેથી આંખોને પણ નુકશાન છે.

રમત દુશ્મનાવટ પણ ઉત્પન્ન કરાવે છે. માણસને જડ બનાવી દે એવો ભય પણ તેની પાછળ છૂપાયો છે. રમતે અનેક સગાં સહોદરા વચ્ચે પણ વિઘ્નેષ પડાવ્યો છે. રમત તકરારનું મૂળ છે. શેતરંજ-પત્તાં-જુગાર-ચોસર કે પછી એવી જ રમતોની લત બુદ્ધિનો નાશ કરે છે અને તેની સાથે શરીરનો પણ નાશ કરાવે છે.

એટલે એમ કહેવાની ઇચ્છા નથી કે રમત રમશો નહિ. રમતો અવશ્ય રમવી પરંતુ તેની લત ન રાખવી. લત જ મહા ભયાનક પરિણામો લાવે છે. સમય હોય, મન થાકી ગયું હોય, બુદ્ધિને આનંદ આપવો હોય તો જરૂર મન બહેલાય એવી રમતો રમો. પણ એનું વ્યસન ન રાખો. વ્યસન એ મહા જુરી ચીજ છે.

વાર્તા-વિનોદ-હાસ્યથી પણ બુદ્ધિને આનંદ મળી શકે છે. જ્ઞાન આપે એવા ટૂંકકાઓ, બુદ્ધિને કસોટીએ ચઢાવે એવા અક્ષલ હોશિયારીથી ભરેલા પ્રશ્નો, ટાપડાઓ અને સમસ્યાઓ, ગૂઢ શબ્દોમાં છૂપાયેલા ભાવાર્થો, ગુપ્ત ઉત્તરો અને કૂટાંનિ આદિ પણ બુદ્ધિને ખિલવી તેને સમૃદ્ધ કરે છે.

સમસ્યા, ક્રોધડા, જ્ઞાન આપે એવા પ્રશ્નોત્તરો, ગણિત ચમત્કાર દર્શાવતા દાખલાઓ, બુદ્ધિના ચમકારા ચમકાવતી-વાર્તાઓ-ટૂંચકાઓ, મગજશક્તિને ભૂલાવામાં નાંખે એવા દ્રવ્યો-ચિત્રો એ પણ મનોવિનોદના સાધનો છે. આ બધા સાધનો દ્વારા માનવીની બુદ્ધિ વધે છે. તેની તર્કશક્તિ ખિલે છે, ઝડપથી પ્રશ્નો આપવાની ટેવ પડે છે, શબ્દ-જ્ઞાનનો ભંડાર વધે છે, બહુશ્રુતપણું મેળવાય છે અને આનંદ સાથે ગમ્મત પણ મળે છે. નકામી અર્થ વગરની વાતોમાં તથા ગપ્પાં કે કલહ-કંકાસમાં સમયનો વ્યય કરવા કરતાં બુદ્ધિને આનંદ મળે એવી વાતો કરવામાં, આવા પ્રકારે ગૂંચવણભર્યા ક્રોધડાઓ ઉકેલવામાં, પ્રશ્નો ઝાંડવામાં સમય ગાળ્યો હોય તો બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે, જ્ઞાન સમૃદ્ધ બને છે અને એથી અનુભવ વધે છે. એ અનુભવ સંસાર જીવનમાં ઉપસ્થિત થતાં વિકટ પ્રશ્નોને ઉકેલવામાં સારી મદદ કરે છે એ એક સિદ્ધ હકીકત છે.

બાળકોને બીજી ટેવો પડે તેના કરતાં તેમને આવી વાતોમાં રસ લેતાં કરવામાં આવે તો તેમની બુદ્ધિ વિકસે અને તેમનામાં તર્કશક્તિ તથા અવલોકન શક્તિનો પણ વિકાસ થાય. સમસ્યા-ઉખાણુની રચના અતિ પ્રાચીન કાળની છે અને તે બાળકોની બુદ્ધિના વિકાસ માટે જ યોગ્ય છે. બાળકોને એમાં આનંદ આવે તો તેઓના મન આવી રમતોમાં રોકાયલાં રહેશે અને એથી તેઓ બીજા છંદે સદતાં અટકી જશે. બુદ્ધિને વ્યાયામ કરાવવા માટે સમસ્યા, ક્રોધડા, ગૂઢ પ્રશ્નોત્તર એક સચોટ અને સખળ સાધન છે.

બુદ્ધિનો અભ્યુદય એટલે ભાગ્યનો પણ અભ્યુદય. બુદ્ધિ માટે અનુભવી વૃદ્ધોના કેટલાક વચનો સાંભળવા જેવા છે :—

કરોડ રૂપિયા ખર્ચતાં પણ મળે નહિ તે—અક્લ.

ખેતર ખેડા હળથી મગજ ખેડા કળથી.

અભ્યાસ ચાલુ ન હોય તો વિદ્યા વિષ સમાન થઈ પડે છે. માટે વિદ્યા-બુદ્ધિનો વ્યય જ કરો.

વપરાતાં પણ ન ખૂટે પણ ઉલટી વધે તે-બુદ્ધિ.

બુદ્ધિથી પૈસા મળે છે.

અનુભવીઓનાં આ વચનો બુદ્ધિની ઉપયોગિતા કેટલી છે તેનો સૂચક પૂરાવો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકને બે ભાગમાં વહેંચી નાંખવામાં આવ્યું છે. પહેલો વિભાગ સમસ્યા, કાયડા, ઉખાણા, પહેલી, પ્રહેલિકા, ફૂટાની આદિઓનો બનેલો છે. એમાં પ્રચલિત, પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગૂઢ પ્રશ્નો-સમસ્યાઓ આપેલી છે. પ્રત્યેકના ઉત્તર પણ સરળતા ખાતર નીચે જ આપવામાં આવ્યા છે. દુહા-કવિતા તથા શ્લોકોની ભાષા-છંદો-શબ્દોને વળગી રહેનારી ન રાખતાં જે પ્રચલિત છે અને જે સૈકાઓ થયાં એક મુખેથી બોલાઈ બીજે મુખે જઈ રહે થયેલી છે તે જ રાખી છે. આવી રીતે રજુ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તેની પ્રાચીનતા જ જાળવવાનો છે.

બીજો વિભાગ હાજર જવાબોનો છે. હાજર જવાબો એટલે જ બુદ્ધિની પરાકાષ્ઠા. બુદ્ધિ જ્યારે અભ્યાસથી પરિપૂર્ણ થયેલી હોય, જ્યારે એ અનુભવ, જ્ઞાન અને આનંદથી સમૃદ્ધ બનેલી હોય છે ત્યારે જ હાજરજવાબો સિદ્ધ થાય છે. આ વિભાગમાં નાયિકાના સખીને પ્રશ્નો, પ્રશ્નોત્તરી, કાણે અને ક્યારે શું શોધ્યું? એકાનેકાતર,

પ્રશ્નવિલાસ, સગપણનાં ભેદ આદિ વિષયો છે. દરેક વિષય બુદ્ધિને ખેલાવી તેને વિનોદ આપે એવો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

‘બુદ્ધિ વિલાસ’ની રચના માટે અનેક ગ્રંથોનો ઉપયોગ કર્યો છે. અહીં એ બધા ગ્રંથોના કર્તાઓનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે. જે ભાઈ-બહેનોએ આ ગ્રંથના સર્જન માટે પોતાની અમૂલ્ય નોંધ-બુકો અને જુનાં પુસ્તકો આ પુસ્તકના પ્રયોજકને તેના ઉપયોગ માટે આપ્યા છે તેમનો પણ અહીં જાહેર આભાર માનવામાં આવે છે. ખાસ કરીને રા. રા. શેઠશ્રી રતનશી રાઘવજી કે જેઓને આવા વિષયોનો ભારે નાદ છે તેમનો પણ કેટલાક સલાહ-સૂચનો માટે પ્રયોજક આભારી છે.

બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી આનંદમય જીવન જીવો. દુરસદના સમયનો સદુપયોગ કરી જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મેળવો એજ આ પુસ્તકના સર્જનનો હેતુ છે.

—આનંદકુમાર શાહ

બુદ્ધિવિલાસ

યુદ્ધિ વિલાસ

વિભાગ ૧લો

સમસ્યા-કોયડા

પહેલી

ઉખાણા

પ્રદેસિકા

ફૂટાનિ

અ નુ ક્ર મ

વિભાગ ૧ લો

ક્રમ	વિષય	પાન
૧	પ્રારંભિક	...
૨	સમસ્યા-કાયડા	૧
૩	સમસ્યા-કાયડા શા માટે ?	૧
૪	પહેલી	૭૧
૫	ઉખાણુ	૮૯
૬	વાડ દોઈ આપો ?	૮૯
૭	કોને શું ન હોય ?	૯૦
૮	હાથીને પગે તાળું બાંધી આપો	૯૧
૯	મારા બોબા હાથીને પાઈ આપો	૯૨
૧૦	લંકામાંથી દોરા આણી આપો	૯૨
૧૧	પ્રહેલિકા	૧૦૩
૧૨	કૂટાનિ	૧૨૧

વિભાગ ૨ જો

૧૩	હાજર-જવાબી	૧૪૫
૧૪	નાયિકાના સખીને પ્રશ્નો	૧૪૭
૧૫	પ્રશ્નોત્તરી	૧૬૧
૧૬	કાણે અને ક્યારે શું શોધ્યું ?	૧૭૨
૧૭	એકાનેકાતર	૧૮૩
૧૮	પ્રશ્ન વિલાસ	૧૯૩
૧૯	શહેનશાહ અકબરનો પ્રશ્ન	૨૦૫
૨૦	ચતુર અને મૂર્ખ કાણ ?	૨૦૬
૨૧	સઆઈ બુદ્ધાઈ માં ફેર શો ?	૨૦૬
૨૨	કઈ નદીનું પાણી ઉત્તમ	૨૦૭

૨૩	કાણુ શ્રેષ્ઠ	૨૦૭
૨૪	ચોડું બણું કેમ ?	૨૦૮
૨૫	આપનારનો હાથ નીચો ક્યારે ?	૨૦૮
૨૬	સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો શું રહે ?	૨૦૯
૨૭	દ્વિઅર્થી વાર્તાલાપ	૨૧૦
૨૮	સ્ત્રીના હેઠ પર લટકતા નથનીના મોતીને	૨૧૦
૨૯	એણે શું માગ્યું ?	૨૧૧
૩૦	સ્ત્રી તરસી છે પણ પાણી પીતી નથી શ્યા માટે ?	૨૧૨
૩૧	એ વસ્તુ કઈ ?	૨૧૨
૩૨	એને ઓળખો છો ?	૨૧૨
૩૩	દરિયાનું પાણી પી શકશો ખરા ?	૨૧૩
૩૪	દિવાળી કેવી રીતે જાય છે ?	૨૧૪
૩૫	આરામ કેને નથી ?	૨૧૪
૩૬	વનસ્પતિનું બી કેને કહેવાય ?	૨૧૪
૩૭	સૂર્ય ચન્દ્રનો પ્રકાશ કેને નકામો છે ?	૨૧૫
૩૮	મોટી ખાણ કઈ ?	૨૧૫
૩૯	હેવાતી ક્યાં સુધી ?	૨૧૫
૪૦	મૂખને પિછાનશો કેમ ?	૨૧૫
૪૧	મીઠાં ફળ શેનાં ?	૨૧૬
૪૨	નીચી હાલત કઈ ?	૨૧૬
૪૩	એ શું હશે ?	૨૧૬
૪૪	બારમાંથી ચાર જાય તો શું રહે ?	૨૧૬
૪૫	બધાથી નરમ શું ?	૨૧૭
૪૬	કોનો વિશ્વાસ ન કરવો ?	૨૧૭
૪૭	ખરાબ વસ્તુ કઈ ?	૨૧૭
૪૮	કઈ વસ્તુ કાઢની ચઈ નથી ?	૨૧૮
૪૯	પાણી જેમ શું વહે છે ?	૨૧૮

૫૦	નીમકહરામ કોણ ?	૨૧૮
૫૧	શહેનશાહત વગરનો શહેનશાહ કોણ ?	૨૧૮
૫૨	હિતમ હથીયાર કયું ?	૨૧૮
૫૩	મગની દાળ ફોતરા વગરની કેમ ?	૨૧૯
૫૪	પ્રવાસી અને ચતુરખાળા	૨૧૯
૫૫	કોનો ભોગ મોટો ? પતંગિયાનો કે મીચુપત્તીનો ?	૨૨૯
૫૬	વઝો પર શૈના ડાઘ હતા ? } બટનનો લાલ રંગ કેમ ? }	૨૨૧
૫૭	વરસમાંકની મુઆરક્યાદી	૨૨૨
૫૮	કાંટાની ડાળી પર ગુલાબ કેમ ?	૨૨૩
૫૯	વેશ્યા અને મૃદંગ	૨૨૪
૬૦	વેશ્યાનો આદર	૨૨૪
૬૧	ચાર પ્રકારના ખર	૨૨૫
૬૨	કોની પરીક્ષા શૈનાથી કરવી ?	૨૨૫
૬૩	જાત કેવી રીતે ઓળખશો ?	૨૨૬
૬૪	કોણ કોના વગર શૈભે નહિ ?	૨૨૬
૬૫	કોણ કોનાથી મોટું ?	૨૨૬
૬૬	કોણ શેમાં મસ્ત ?	૨૨૬
૬૭	સ્વર્ગનાં સુખ જેવા ચાર ક્યાં ?	૨૨૬
૬૮	કોને આઘ વેર ?	૨૨૭
૬૯	બહાર આનંદ ક્યાં સુધી ?	૨૨૭
૭૦	સ્વભાવ વર્ણન	૨૨૭
૭૧	ક્યા ત્રણ સારાં ?	૨૨૮
૭૨	કોણ બહુ અને કોણ ન બહુ ?	૨૨૮
૭૩	કોણ કોનાથી મોટું ?	૨૨૮
૭૪	કોણ કોનું વેરી ?	૨૨૮
૭૫	કોનું જૂપણ શું ?	૨૨૯

૭૬	કયું ઉત્તમ ?	૨૨૬
૭૭	હવે તો ઉલ્લુના પટ્ટા રહી ગયા !	૨૨૬
૭૮	ખરો ફકીર કોણ ?	૨૩૦
૭૯	પ્રેમનું વળન કેટલું ?	૨૩૦
૮૦	સગપણનાં ભેદ	૨૩૧

આ પુસ્તકમાં કુલ છે:—

સમજ્યા-કોયડા	
ખહેલી-ઉખાણા	
મહેલિકા-કૂટાનિ	૪૭૩
નાયિકાના સખીને મશ્નો	૮૪
મશ્નોત્તરી	૨૪૨
કોણે અને ક્યારે શું શોધ્યું ?	૨૪
એકાનેકોત્તર	૨૧
મજાવિભાસ	૧૦૦
સગપણનાં ભેદ	૧૧

સમસ્યા-કોયડા

સમસ્યા કોયડા શા માટે ?

સમસ્યા-કોયડા-ઉખાણા-પહેલી-પ્રહેલિકા એ બધા એક જ ભાવવાળા શબ્દો છે. શુદ્ધિ પરીક્ષા માટે, શુદ્ધિના વિલાસને માટે તથા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ માટે એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એના ઉત્તર શોધી કાઢવામાં મનને આનંદ આવે છે, વિનોદ મળે છે અને શુદ્ધિની કસોટી પણ થાય છે. કુરસદના સમયમાં નકામો વખત ગુમાવવો કે પછી ખરાબ છંદ ચઢે એવી વાતો કરવામાં કે કોઈની નિંદા કે ચાડી-ચુગલી કરવામાં સમય પસાર કરવા કરતાં આવા શુદ્ધિને આનંદ આપનારા, તેને કસનારા પ્રયોગોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો જરૂર મને. વિનોદની સાથે સાથે શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ થાય છે એ એક નક્કર હકીકત છે.

સમસ્યા-કોયડા એ શુદ્ધિના વિલાસની સાથે સાથે એની વૃદ્ધિ પણ કરાવે છે. તમારી આગળ એક સમસ્યા મૂકવામાં આવે તો આ સમસ્યાનો ઉત્તર આપવા માટે તમારે તમારી શુદ્ધિને ચકાસવી પડે છે. તમારું જ્ઞાન ઊંડું હોય, તમારી શુદ્ધિ ત્વરિત વેગથી પ્રશ્નના ઉત્તર આપવા ટેવાઈ ગયેલી હોય, પ્રશ્નના ઉત્તર અભ્યાસને લઈને તમારી

સામે છતાં થઈ જતાં હોય તો તમે એનો જવાબ તરતજ આપી શકો છો. પરંતુ આવી રીતે ત્વરિત વેગથી ઉત્તર આપવાની કલા માટે સતત અભ્યાસની જરૂર છે. જેમ જેમ તમે એમાં પારંગત બનતાં જશો તેમ તેમ તમારી એ કલાની વૃદ્ધિ થતી જશે અને બુદ્ધિ પણ ચમકવા માંડશે. પ્રશ્નોના ઉત્તર તમે તરત જ આપી શકશો. મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ કાયડા, ગૂઢમાં પણ ગૂઢ શબ્દ પ્રયોગો, ગુપ્ત પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તર તમે આવા સતત અભ્યાસ દ્વારા સહેલાઈથી આપી શકો તેમ છે.

અને આ અભ્યાસનું ફળ શું ? સમસ્યા-કાયડાના ઉકેલમાં ન્યારે આપણે પૂરા પાવર્યા બની જઈએ છીએ. એમાં ન્યારે આપણી બુદ્ધિ ખૂબ જ સરસ કામગીરી કરી બતાવે છે ત્યારે આપણને એક મુખ્ય લાભ એ થાય છે કે આપણે આપણા જીવનની મુસીબતો, આપણા સાંસારિક જીવનના મુશ્કેલ પ્રશ્નોનો અને આપણી સમક્ષ રજુ થતી વિકટ સમસ્યાઓનો ઉકેલ પણ આપણે તરત જ એક ક્ષણની અંદર શોધી શકીએ એવા શક્તિશાળી બની શકીએ છીએ. વિકટમાં વિકટ સામજિક સમસ્યા ઉકેલવાનું બળ આપણામાં આવી જાય છે. કાંઈપણ પ્રશ્ન આપણને ગંભીર લાગતો નથી અને કાયડાના ઉકેલની જેમ આપણા જીવનની બધી ગુપ્ત સમસ્યાઓ પણ પ્રકટ થઈ જાય છે. સમસ્યા-કાયડાના અભ્યાસનો આ એક સુંદર અને ન મળી શકે એવો લાભ છે.

સમસ્યા-કાયડા-ઉખાણામાં બાળકોને રસ લેતાં કરી દો. એમની બુદ્ધિનો વિકાસ જરૂર થવાનો. એનાથી અભ્યાસને પ્રુષ્ટિ મળશે અને નકામી રમતોથી કે કુમારો લઈ જનારી ટેવોના પાંખમાંથી તેઓ મુક્ત રહેશે. આવી રમતો તેમના મનને શેકેલાં રાખશે અને એથી તેઓ બીજા હૃદયદતાં અટકશે. બાળકોને, કુમારોને ખરાબ સોંપતો છોડાવવાનું, વ્યસનોમાંથી મુક્ત કરવાનું તથા તેમની બુદ્ધિને બ્યાયામ કરાવવા માટેનું આ એક જ સરળ, સચોટ અને સખળ સાધન છે.

રમતો-ગંજીકાનું વ્યસન એ એક છંદ છે. એ વ્યસન જો લાગુ પડી ગયું તો એના ગેરલાભ પણ ધણાં છે. રમતોનું વ્યસન થાય તો ચિત્ત બીજામાં લાગી શકતું નથી અને માણસ ધંધા વગરનો બની જાય છે. બીજો મુખ્ય ગેરલાભ એ કે રમત રમવાથી આંખોને સતત એકધારી મહેનત પડે છે. ચિત્ત એમાં રોકાયેલું રહે છે અને આથી મન તથા આંખોના સતત વપરાશથી એ બન્ને નબળાં બને છે અને પરિણામે માણસ કાંતો નિર્મળ તેજવાળો કે પછી શૂન્ય મગજવાળો બની જાય છે. પરંતુ સમસ્યા-કાયકાતી ટેવ આવા કાર્ક બુરા વ્યસનમાં સપડાવી દેતી નથી. એ મગજને પ્રકૃત્વ બનાવે છે. મનને બેઝડી બહેરાવે છે અને બુદ્ધિને આનંદ પમાડી માનવીનાં જીવનને મધુર અને રસિક બનાવે છે.

બુદ્ધિનિભાસ

૧

લાલીયો ન ખાય, લાલીયો ન પીયે;
અભણતાં અડકે તો, કાળો ડામ દીયે.

ઉત્તર—અગ્નિ

૨

ગેરાને કાળે કંખિયું, નહિ મુખ ને નહિ દંત;
તેને બાંધે ગાંધીડો પડીકડે, તે તો કાળે મારા કંથ.

ઉત્તર—અફીણ

૩

સો આંખા, સો આંખલી, રાયણ બસેં જે ચાર;
કુલ ઉપર જેને પાતરાં, કહો વીરા વિચાર.

ઉત્તર—અત્રાનસ

૪

તીખું તીખું તરકડું, જેને હાથ હાથ જેવડા પાન;
આ ઉખાણું જે નહિ કહે, તેના અવળા કાન.

ઉત્તર—આફ

૫

લાંબો લાંબો ઝાડનો સોટો, કાતરેલાં છે પાન;
હાથમાં લઈને પીવા બેઠા તો રેવડી ઢાણાઢાણ.

ઉત્તર—આસંદરો

૬

પુરુષ એકને પગ નહિ, નહિ માથું નહિ હાથ;
ચીર રહે પશુ આપણે, જ્યાં જઈએ ત્યાં સાથ.

ઉત્તર—આકાશ

૭

વાદળ જેવું ઉજળું, ચાંદા જેવું ગોળ;
મૃગનેનીઆળી મૂલવે, હોરાર હાટ કરી ખોળ.

ઉત્તર—આરસી

૮

ફાફળ ફુલી મહીયાશીંગી, નારી નામે નામ;
આગળ 'આ' પાછળ 'લી', મધ્ય અક્ષર કહે તું પંડિત.

ઉત્તર—આંખલી

૧. સ્થિર. ૨. વહોરો.

બુદ્ધિવિભાસ

૯

વડ જેવા પાતરાં, શેરડી જેવી પેરી;
મોગરા જેવા કુલ, જેને આંખા જેવી કેરી.

ઉત્તર—આંકડો

૧૦

કાળો ઘોડો કાબરો, નગરી જોતો જય;
સવાલાખ રૂપિયા આપે, તો પણ તેનું મૂલ ન થાય.

ઉત્તર—આંખ

૧૧

એક જનાવર એવું,
ડોક લાંબી ને વાંકડો;
ઝાડ ખાય, પાન ખાય,
એક નહિ ખાય આકડો.^૧

ઉત્તર—ઊંટ

૧૨

માથા કેરો ગોફણો,
હુધ્યા કેરો હાર;
રદીસે કંઈ દીકરો,
રાતે કંઈ બરથાર.

ઉત્તર—ઓળો (પડછાયા)

૧ ઊંટ આકડો ખાતું નથી. તેવીજ રીતે બકરે બીજું બધું ખાશે પણ કાંકરાને બાજુએ જ મૂકશે. આથી કહેવત પ્રચલિત થઈ છે:—‘ઊંટ ન ખાય આકડો, બકરે ન ખાય કાંકરો.’ ૨ દિવસે.

૧૩

મુખમાંથી રચના રચે, નહિ કરોજિયે બાત;
એતું એહું ખાય સૌ, નહિ માખીની ન્યાત.

ઉત્તર—કવિ

૧૪

આવત	બાવત	કરતો	પોકારા,
મૂરખ	નહિ	પણ	દાંતજ
બકરાની	માફક	બડબડ	ચાવે,
એ	નર	પંડિત	કોણ
			બતાવે.

ઉત્તર—કરવત

૧૫

નીરખી નહાની નાર,
કંઈ ઉજળી કંઈ કાળી;
કપટ કૂટે કલંક,
પંડમાં પોઢી પાળી.
પગ લાંબા, બે બાહુ,
બંધ બાંધી બેડી;
અનમી નર અહંકાર,
ટેક રાખંતી ટેઢી.
એવી તે ભામિની લોચડું લોગવે,
ભૂપતિની પાસે રહે;
હુશ્મન તેને દેખી ડરે,
શામળ કહે શેલા સજે.

ઉત્તર—કચારી

૧૬

ભીંત પર ભીંત કછ નારકી કળી;
સરખતકાઢૂંટ, મીસરીકી કળી.

ઉત્તર—કલિંગર (તરખૂચ)

૧૭

એક જનાવર આદમ દીદમ,
ચલતે ચલતે થાકા;
શીર પકડકે મુડી કાઢી,
તો શીરસે ચલને લાગા.

ઉત્તર—કલમ

૧૮

પડતો નર ને ઊઠતી નારી, ભરજોખનમાં ખાળા કુંવારી;
બુઢાપણમાં પળીઆવારી, નારીએ નર જન્મ્યો કરો.

ઉત્તર—કપાસ

૧૯

રતનથી રૂઢો અમૂલ્ય, ફલ ફલ સફળે ફળિયો;
કરે કથિરનું કનક, બહુ ગુણુ તેથી બળિયો.
સાગ સિસમ વૃક્ષ વેલ, ભાર અઢારે ભારી;
અમૃતફળ સહકાર, તેથી શુભ શોભા સારી.
છે લાજ રખણુ સૌ લોકની, ચહાય દેવને દાનવી;
કવિ શામળ કહે શોધી જુઓ, મહા સુખ દેયણુ માનવી.

ઉત્તર—કપાસ

[૮]

૨૦

કાળી નાર કુરૂપ, અનૂપમ ઓપે ઝાઝી;
મોઘી મોઘે મૂલ, ત્રણે પળ તેની તાણ.
નરથી ઉપણ નાર, અરણ્યમાં એ તો નરખી;
મહિષ સભામાં માન, પવિત્ર પંડિતે પરખી.
છાની રાખી ને છળ કરી, પ્રસિદ્ધ પોતે થાય છે;
શામળ કહે સ્વામી લાવને, એ રાયાં શિર રાય છે.

ઉત્તર—કસ્તુરી

૨૧

ઉત્તમ પશુથી ઉપણ, તે સાહેરનું કામ;
હું પૂછું તું જ પંડિતા, બાલો તેનું નામ.

ઉત્તર—કસ્તુરી

૨૨

એક નરને વીંટી રહ્યો, જે ઉપર બે નાર;
તેથી શોભે સુંદરી, જેને હોયે ભરથાર.

ઉત્તર—કંકણ

૨૩

પ્રશ્ન

ધનધન તારી સુજને, ધનધન રાજકુમાર;
પાંચ 'ક' વહાલા કામની, એહ હવે ઉચ્ચાર.

ઉત્તર

કાજળ, કંકુ, કંચવો તથા કમુખો કંથ;
પાંચે વહાલા પદ્મણી, સુજને નાર સુચંત.

૨૪

નારીએ નર મસ્તક ધર્યો, તેને તેજ અપાર;
તે થકી નારી નિપજી, એનો પંડિત કરે વિચાર.

ઉત્તર—કાજળ-અંજન

૨૫

અપુત તણું છે નામ, સલામાં શોભે સહેલો;
રજની કેરું રૂપ, પૂજન શિવ કરતાં પહેલો.

નેહ કરે નર નાર, દેહ શુભ આપે હાખે;
 વસ્કરને મન તાપ, લલા જન તો શુભ લાખે.
 તે નરના તનથી નિપજે, કરૂપ કહે છે કામની;
 શામળ કહે સ્વામી લાવશે, તો લજશે શુભ લામની.

ઉત્તર—કાજળ-અંજન

૨૬

પ્રશ્ન

અતુર નર ચિત્તથી ધરે, દૂરથી મેળવે દેહ;
 વિજેગીનો સંજોગ કરાવે, પાઠવજો વહાલા તેહ.

ઉત્તર

ઉજ્જવળ મુલક, શ્યામ વર્ણ, જળશું રાખે વેર;
 કામિનીએ કાગળ કહ્યો, પ્રીછ્યો મેં સારી પેર.

૨૭

અક્કડ કાન, કડ કડ બીડી, તેમાં રમે કાળી કીડી;
 દેશ ફરે દેશાવર ફરે, રાજા જોડે વાતો કરે.

ઉત્તર—કાગળ

૨૮

ઉજ્જવળ ધરતી, એક સ્થામ અક્ષર શું રાખે વેર;
મળે છે કાગદી આંગણે, જઈ બોલે રૂડી પેર.

ઉત્તર—કાગળ

૨૯

પગ પાખી જે પરવરે, વદન વિના ગાજંત;
સ્વેત અને વળી શામ છે, અભયક બાચંત.

ઉત્તર—કાગળ-વરસાદ-રેડિયો

૩૦

પ્રશ્ન

કોણે હિમાળો સેવીઓ, કોણે સેવી આગ;
કોણે કરવત મૂકાવીયાં, કઈ નારીને કાજ.

ઉત્તર

કાથે હિમાળો સેવીયો, યુને સેવી આગ્ર
સોપારીએ કરવત મૂકાવીયાં, પાન રાણીને કાજ.

૩૧

કુંગર કઠણ નીપજે, અને હોરા હાટ વેચાય;
વાંકા નર વધારવા, તે મોકલાવજો મુજ માટ.

ઉત્તર—કાંસકી

૩૨

નારીએ બે નર ગળ્યા, લગ્ન લાંકણ જે;
ચતુર શાણાં સમજજો, શરીર શોભાવણ જે.

ઉત્તર—કાંચળી

૩૩

વાંકો રહીને કેડ હલાવે, દરમાં ઘાલે કાંડો;
જોય કરીને છોકરાં જીવાડે, તેને કોણ કહે ગાંડો.

ઉત્તર—કુંભાર

૩૪

રથ હીઠો સમર્થ અદ્ધર અવનીમાં ચાલે;
 બ્રહ્મા નામે નામ, મંદિર તેનામાં માલે;
 અપરમપાર અપાર, પ્રજા ઉત્પન્ન ત્યાં થાયે;
 વેઠે અગ્નિ આંચ, માર પશુ ઝાઝો ખાયે;
 આવે અમૃત્ય કામે અરથ, મૂળ અલ્પ માટે મળે;
 શામળ કહે શોધી બુચ્ચો, કવિ રૂડા તે તો કળે.

ઉત્તર—કુંભારનો ચાક

૩૫

પ્રશ્ન

બુગતું બોલ્યા બણીતા, લાગી મનશું રાડ;
 પાંચ 'ક' નથી તુજ કને, તે તું કહી બતાવ.

ઉત્તર

કૂડ, કપટી, કુલક્ષણો, કૂડી જાત કુનારીની;
 એ પાંચ નથી મુજ કને, સાંભળ રાજદુલારી.

[૧૪]

૩૬

એક ફળે સો ફળાં અને ચંપક વરણી દેહ;
રામ જળે ચોટકે, લાવજે તેના તે

ઉત્તર—ફેળાં

૩૭

પાન આવે તો ફુલ નહિ, ને ફુલ આવે તો પાન નહિ;
સોપારીનો સુકાળ, ને પાત્રાનો દુકાળ.

ઉત્તર—ફેળાં

૩૮

અથાણામાં સોઈએ, તેને ઘર પછવાડે બોધએ;
તે બેઉનું એકજ નામ, કહો પંડિત કે છોડો ગામ.

ઉત્તર—ફેરી

[૧૫]

ૐ

અતુર નર હું ચેત, એક અવરત મેં હીકું;
સુંદર રૂપ સ્વરૂપ, અધિક અમૃતથી મીકું;
કાયા ઉપર હાડ, હાડ ઉપર વાળ લણી ને;
વાળ ઉપર છે રૂધિર, મુશુષ્ઠ તેના જ ગણી ને;
ખરિ તે ઉપર તો ખાલ છે, ખાલ ઉપર વાળ જ નથી,
વળી મુખમાંથી અમૃત ગરે, શામળ કહે કહે કથી.

ઉત્તર—કેરી

૪૦
બાપે જન્મી બેટડી,
બેટડીએ જન્મ્યો બાપ;
સભા સૌને પૂછે,
બેટી બડી કે બાપ ?

ઉત્તર—કેરી

૪૧
પહેલી પેરે લીલી ચોળી,
પછી પેરે પીળી ચોળી;
આવે એના દેશમાં,
ભાય તેના દેશમાં.

ઉત્તર—કેરી

૪૨
ઝાડ જેવું થાય,
પાત્રાં જેનાં થાળી;
કુલ જેવું મહા સુગડ,
અને કુંખ જુઓ તો કાળી.

ઉત્તર—કેશુડી

૧ પહેરે.

બુદ્ધિવિભાસ

૪૩

થડે થોડું, ડાળે ઘણું, તલ તલ જેવડાં પાન;
આ 'વખાણું' જે કહે, તેને મળશે જાજા માન.

ઉત્તર ખરસાંડી

૪૪

પુરુષ પિછાનો એક, પેટ તો મોટું શોભે;
મુખ નાનું નિજ તણું, વિદ્વજન પાસે શોભે;
નારી નવલી એક, પુરુષને તે બહુ વહાલી;
કરે હમેશ પ્રવેશ, પેટમાં ચતુરા ચાલી;
એ નર-નારીની મહેરથી, લીલા-લહેર આવી વસો;
મૂરખ મનમાં મુંઝાઈ મરે, શાણા સહેજે સમજશે.

ઉત્તર—ખડિયો-કલમ

૪૫

થડ જુવો તો થંભાથંભી, પાન જુવો તો થાળી;
કુલ જુવો તો લાલ કસુંબસ, તેની ભેસણી છે કાળી.

ઉત્તર—ખાખર

૧ ઉખાણું.

[૧૭]

૪૬

બસેં હાથની બાળ, કહું શું તેની કરણી;
પાંચ હાથનો પુરુષ, ત્રિતથો તેને પરણી.
કામની વશ કરી કંથ, બળ કરી બાંધી લીધો;
ત્યારે પામ્યો માન, કબૂલ સૌ લોકે કીધો.
નર નારી બીજાં તે લોગવે, લંપટ કોઇએ નવ કહે;
કવિ શામળભટ્ટ સાચું કહે, રૂચિ સૌ કોને નિત્ય રહે.

ઉત્તર—ખાટલો અને પાટી (ભરવાની)

૪૭

એક નારી નિર્માણ, પ્રમાણિક જને પ્રમાણી;
વીશ પુત્ર બળવાંત, વિવિધ શું કહું વખાણી;
તેને સૂત ચચ્ચાર, સુતા બે બે વળી તેની;
પુત્રીઓ પરિવાર, જગતમાં શોભા જેની;
ચંચળ સૂત તો ચચ્ચાર છે, તેર સવાયા શેર છે;
કવિ શામળ કહે શોધી બુઝો, મહિમા મોટો મેર છે.

ઉત્તર—ખાંડી?

૧. ખાંડી વીસ મણની હોય છે.

૪૮

અક્ષર ત્રણ ઓપતા, નામ નેતામાં નારી;
 સાકરથી અતિ ગળી, જગતને લાગે ખ્યારી;
 પહેલો ત્રીજો મળી, દરજીનું સાધન દેખો;
 બીજો ત્રીજો મળી, ત્રિગુણમાંનો ગુણ ચેખો;
 પહેલો ત્રીજો મળી થાય વિષ, સમસ્યા નેતાં સહેલ છે;
 પાંડિત જન તો ઝટ પારખે, મૂરખ કરે વિચાર.

ઉત્તર—ગરજ

૪૯

હું, જતો હતો લલે કામે, ભુટે હાલે ભાળ્યો;
 ઉપર આગ નીચે પાણી, વચમાં ઘાલી બાળ્યો.

ઉત્તર—ગડાકું

[૧૯]

૫૦

પાતાળ પેટી ચોમુખી, નારી નામે નામ;
બાણે તો મોકલાવને, નહિ તો ભમને ગામેગામ.

ઉત્તર—ગુપ્તી^૧

૫૧

પોચું ને વળી પચપચું, છે કંકુલણું જેહ;
બાઈજી મારા માગે છે, છે સુવા સરખું તેહ.

ઉત્તર—ગોઠડું

૫૨

છાજ જેટલાં છાપરાં,
નાળિયેર જેટલાં ઘર;
વલ્લભ વિણ્ણુદેહ ભાળતો,
કુવારા એટલા વર.

ઉત્તર—ઘર

૫૩

ગમ્પીને ઘેર આવ્યા ગમ્પીજી;
બાર હાથનું ચીલડું, તેર હાથનું બી.

ઉત્તર—ઘર

૫૪

વાચા વિણ્ણુ બોલ્યા કરે,
ચાલે છે વિણ્ણુ પગ;
કાંટા પણ વાગે નહિ,
એ બાણે બધુ જગ.

ઉત્તર—ઘડિયાળ

૧. લાકડીની અંદર ગુપ્ત રહે એવું એક હથિયાર.

૫૫

ઠટકટ કરતું કણસણું, નાના મોટા પગ;
મોટો ચાલે બાર ગાઉ તો, નાનો ચાલે ડગ.

ઉત્તર—ઘડિયાળ

૫૬

રાતો નર થેલીઓ, ધુમરી ખાતો બાય;
તે નર બાંધ્યો નારીએ, તે છૂટ્યો કેમ બાય.

ઉત્તર—ઘડો

૫૭

એક બાળ બે મુખ,
એક ઉપર એક હેઠું;
ઉપર પાતળું છેક,
કેડથી પહોળું પીઠું;
તળે મુખ, તેમાં છલ,
તેહ બોલાવ્યું બોલે;
હાલાવતાં હાલાંત,
વળી ડોલાવ્યું ડાલે;
ઈશ્વર આગળ આધકું રહે,
શુભવંતા જનને ગમે;
શામળ કવિ કહે તે ઉચરે,
જગત લોક તેને નમે.

ઉત્તર—ઘંટા

૫૮

નર થકી નારી નીપજે,
લોજન વેળા ગાય;
અરધું અંગ ફરે કુહડી,
તેવું એકું સરવે ખાય.
ઉત્તર—ઘંટી

૫૯

લંકા લપેટને, સીતા હરણુને, લંકાપત રામ;
જીમ કારણ કૌરવ દળ હણ્યું, તે મોકલાવો રાય.

ઉત્તર—ચીર

૬૦

પ્રશ્ન

નર મળી દસ વીથ, પુરુષ પરઠાણો જેનો;
સૂરપતિ વાહન જાત, તાત જાણે સૌ તેનો;
નામ એક નર દોય, આવરદા જેનો સરખો;
વસે વેગળે વાસ, પંડિતે પૂરો પરખ્યો;
તે તાલેવંત તરૂણી તણે, હસ્તક રૂઠો નર હશે;
પંડિતજી પહેલો એ લાવજો, ત્યાર પછી સોળે થશે.

ઉત્તર

ચૂડો મંગાવ્યો રૂઠો તમે, હસ્તિ દાંતનો હસ્ત;
એક નામ બે જુજવા, સમજો ગુણી સમસ્ત.

[૨૨]

૬૧

કાળાનો દાંત ઉજળો, ચાલે ધમર ચાલ;
સાસુ, વહુ ને દીકરી, ત્રણેનો એક ભરથાર.

ઉત્તર—હાથીદાંતનો ચૂડા

૬૨

પ્રશ્ન

ઈન્દ્ર વાહનથી ઉપજે, નારી દશ કે બાર;
તે નર તો નારી કને, જેનું ભાગ્ય અપાર.

ઉત્તર

નારી હાથે નર રહે, નરથી વહાલો જેહ;
રાય કહે સુણ કામિની, ઉત્તર 'ચૂડો' એહ.

૬૩

ઘોળીયાને નહિ ધીરીયે, અને નહિ કરીએ ટચાક;
જિંચે એસણે એસીએ, તો પડીએ ભચાક.

ઉત્તર—ચુનો

૬૪

કાળો છે પણ કાગ નહિ;
લાંબો છે પણ સાપ નહિ;
તેલ ચઢે હનુમાન નહિ;
કુલ ચઢે મહાદેવ નહિ;
ખીણું તેનું શું હશે નામ?

ઉત્તર—ચાટલો

૬૫

ખાંધ્યા તાંતણે સખી નર, એવા નર મળી ચાર;
એહ બતાવો રાયજી, થઈ તેની એક નાર.
ઉત્તર—ચોરી (લગ્નની)

૬૬

ચોખંડી નગરી, અને ચાર દરવાજા;
સોળ સાહેલી, અને એ છે રાજા.

ઉત્તર—ચોપાર

૬૭

ઠેક ઠેક ઠેકતો દીઠો (ઘોડો નહિ)
માથે કાન નકાનો દીઠો
પૂંછ ન પૂંછો દીઠો (વાંદર નહિ)
મેંડક તો જળમાં વસે (દેડકો નહિ)
તે વિના એ બીજું શું હશે ?

ઉત્તર—ચાંચડ

૬૮

છેલ કુદતો છેક, એક કહે એ તો ધોરી;
 શિંગ નથી તે શીંગ, કહે ત્યારે તો તોરી;
 પીઠે નથી પલાણુ, ત્યારે તો મેંડક માણુ;
 નથી રહેતો તે નીર, જરૂર કોઈ સસલો બાણુ;
 પણ સસલાને પગ ચાર છે, પગ વિણુ આ તો પરવરે;
 શામળ કહે અર્થ સહેલ છે, રૂડા જન હુકમે ધરે.

ઉત્તર—ચાંચડ

૬૯

પ્રશ્ન

નવ ગ્રહ માંહી નામ, કામ કાસઢનું કરતો;
 પૂરણુ જથ પ્રતાપ, તાપની હરકત હરતો;
 ભાગ્યશાળી લોગવે, રોગ, દુઃખ દાઝે દેહે;
 આરંગ નામે સરદાર, સારંગપર વાહન સ્નેહે;
 તેને નામે નામ જે, તે આવ્યાથી દુઃખ જશે;
 એ તુર્ત સ્વામી મારા લાવજો, તો વળતી સોળે થશે.

[૨૬]

ઉત્તર

ચંદ્ર નામ એ ચાંદલો, માનની માંગ્યો લાલ;
પ્રથમ લેખ લલાટમાં, સ્વામી લાવજો કાલ.

૭૦

પ્રશ્ન

જેને ખાધે વિખ ચડે, તેનો શત્રુ થાય;
તે ઉપર વાહન કરે, કરજો તુજ રક્ષાય.

ઉત્તર

અહિને ખાધે વિખ ચડે, ગરૂડ તેને ખાય;
તે ઉપર વાહન કરે, જરૂર તે જહુરાય.

૭૧

એક નારીને નર ઘણા, તે સઘળા સાથે પ્રીત;
નારી પહેલાં નર થયા, એ કીયા જન્મની રીત.

ઉત્તર—છલ અને દાંત

૭૨

નાની રજ જેટલી, ચટકા દેતી ચાલે;
વાસો એનો વાળમાં, મસ્તક બેઠી મહાલે.

ઉત્તર—શુ

૭૩

પથુભાઈનો હજુરીયો, તે નથુભાઈએ આલ્યો;
ગુંદરીયા ગામને પાદરે, ત્યાં ગદુભાઈએ માર્યો.

ઉત્તર—શુ

૭૪

એક વન અનુપમ દીકું, છ પથું માંહે કરતું દીકું
બે પગાએ માર્યો હાથ. છ પથું થયું મરણવાત;
મારતાં મારતાં આંખો દિએ, ચતુર નર શોધીને લિયે.

ઉત્તર—શુ

૭૫

બિલો નર નિંદ્રા કરે, અને ઝાકળ તડકો ખાય;
જેને મસ્તક મોતી નીપજે, તેને વરણ અરાઢે ખાય.

ઉત્તર—જીવાર

૭૬

મટક મટક ને રાતો ચટક;
ઉઠાવી ટાંટીયો, ને પહેરીયે સટક.

ઉત્તર—જોડા

૭૭

એક નારી રંગ ચુડી, તેને સુંદર આંખ;
મુખે પીએ, આંખે ઝરે, રાજા તે તું લાખ.

ઉત્તર—ઝારી

૭૮

પડયું પણ પીગળ્યું નહિ, રહ્યું ઘડી જે ચાર;
વગર પાંખે ઉડી ગયું, પંડિત કરો વિચાર.

ઉત્તર—ઝાકળ

૭૯

ગઠ ભીંજે, ગઠના કાંકરા ભીંજે, હાથી તેમાં છળછળ ના'ય
પણ ચકલાની ચાંચ ન ખૂટે, માણસ તરસ્યો બાય.

ઉત્તર—ઝાકળ

બુધિનિલાસ

૮૦

થક થોડાં ને ઉંલર ઘણાં, પાને આઝાં લખ;
તે સજ્જન, હાટે મૂલવળે, જેને કાળજે
ઘોળા કાળા ને રાતા ફંત.

ઉત્તર—તરખૂચ

૮૧

ખાખી શિર વસે ખરી, ગંગા નહિ ગણાય;
નિત્ય નવા નર હોગવે, વેશ્યા નહિ કહેવાય;
નિજ અંગ કાળું કરી, બાળે નિત્ય અપાર;
વઢે કરણ કરી વિનતિ, કવણ હશે એ નાર ?

ઉત્તર—તવી

૮૨

કાળી હે કલંગી હે, કાળા દર મેં રહેતી હે;
શુદ્ધાળ પાણી પીતી હે, પાદશાહકુ સલામ કહતી હે.

ઉત્તર—તલવાર

૮૩

નારી પણ નિર્બળ નહિ, કાળી પણ નહિ કાલ;
વસે દરે સાપણ નહિ; ઉત્તર એનો બોલ્ય.

ઉત્તર—તલવાર

૮૪

હું જતો હતો સારા કામે, ભૂંડી રાંડે મને બાળ્યો;
ઉપર દેવતા, નીચે પાણી, વચ્ચે ફૂટી બાળ્યો.

ઉત્તર—તમાકુ

૮૫

એક જણસમાં ત્રણ શુભ,
કોઈ ખાય, કોઈ પીયે, કોઈ લે નાસ;
તેની જે નિંદા કરે,
તેનું જાય સત્યાનાથ.

ઉત્તર—તમાકુ

૮૬

તપેલામાં તપેલું માંહે કલંગી થોડો;
છોડાયતો છોડો નહિ તો બેઠાં માથું ફોડો.

ઉત્તર—તાણું.

૮૭

એક નારી બે ઘાઘર પહેરે, છ નાડા લટકાવે;
બબર બેઠી તાન તોડે, મુરખને સમજાવે.

ઉત્તર—ત્રાજવું

૮૮

છ પગ છાપરે, બે ડબા ફેંબે;
વાંસે રહ્યું પૂછડું, તેનું કંઈ સૂઝે.

ઉત્તર—ત્રાજવું

૮૯

ચોપટ	સરખી	પાંખ,
હરણ	જેવાં	શીંગડાં;
મનીશ	સરખું	મોડે.
ભિંટ	જેવડા	પગ;
ખેતર	ખાતું	દોડે.

ઉત્તર—તીડ

૯૦

પ્રશ્ન

પક્ષી ઉડે જીવ વિના, બેસે જેની ડાળ;
મૃત્યુ પમાડે દેખતાંને, કહો મુજને ભૂપાળ.

ઉત્તર

કુંવર વદે મુણ માનુની, હું બધું સમજ્યો એહ;
સમસ્યામાં સમજાવિયો, તીર કહીને તેહ.

૯૧

નાની હતી ત્યારે નાનબાઈ, મોટી થઈ ત્યારે માનબાઈ;
જાણે ઝગમગતા ઝુમખા ટાંગ્યા, કહે ઘરડી થઈને ઘુઘરા બાંધ્યા.

ઉત્તર—તુવેર

૯૨

પ્રભાતે ઊઠી નિંદા કરે, પર મંદિર પેસી નીસરે;
પરચ્છી પર રાખે આશ, તેનો થાય વૈકુંઠવાસ.

ઉત્તર—તુતસી

૯૩

રાધા ગઈ એક બાગમેં, લાઈ કુલ સ્વેત;
રાધા પૂછત કૃષ્ણકું, કૃષ્ણ નામ નહિં દેત.

ઉત્તર—તુંબડી (તું બડી=તું મોટી)

૯૪

મસ્તક મોઢું હોય, મુખ તેનું નવ દીકું;
અન્ન નીર નવ સ્નાય, વદે અમૃતથી મીકું;
પોઠાં પગને પેટ, પ્રીતથી પંચ પ્રમાણે;
રાજદ્વાર રહંત, કઠી મોટા પરમાણે;
સારંગ નામ શોભિત છે, વરસે સારંગ વાણિયે;
સમજે સમસ્યા શામળ તણી, તે જયવંતા જાણીયે.

ઉત્તર—તંબુરે

[૩૩]

૬૫

પ્રશ્ન

એક નારી આ વિશ્વમાં, પાડે સૌને ત્રાસ;
આઠ માસ છાની રહે, મહાલે ચાર માસ.

ઉત્તર

સહિયર મારી સુલક્ષ્મી, તારૂં થજો કલ્યાણ;
પદ્માવતી કહે પૂછીયું, ટાલ તેનું નામ.

૬૬

ધામ ઢોલ માંહે પોલ, ઉપર ઉત્તર છાયા;
આ વખાણું કહે તેને આપું સોનાના પાયા.

ઉત્તર—ટાંક

૬૭

જે કુળમાં જે અવતરે, તે કુળ તે અભ્યાસ;
સિંહ જો સો લાંબણ કરે, તો એ ન લક્ષે ઘાસ.

ઉત્તર—ટેવ

૬૮

નહિ નર કે નહિ નાર, નપુંસક સરખું નામે;
દેશ દેશ પ્રવેશ, ઘણા ગુણ ગામે ગામે;
જ્યોતિષ વિદ્યા જાણ, વાત બનવાની જુએ;
ખટ શાસ્ત્રો લણનાર, તેને પણ તેથી સૂએ;
અજવાળું એથી અવનિમાં, જે લવિષ્યજાહેર કહે;
આવરણુ એછો એહનો, વર્ષ જીવી વળતી મરે.

ઉત્તર—ટીપણું

૯૯

જળમાં પેસી ધર કરે, જળમાં પેસી નહાય;
મસ્તક વાઢે ન મરે, તેની આંખ ફાટે જીવ જાય.

ઉત્તર—ડાંગર

૧૦૦

સો આંખા, સો આંખલી, ખસેં બીજાં જાડે,
કેાર વિનાનું પાંદડું રાજા હોજ કરે વિચાર.

ઉત્તર—ડુંગળીનું પાન

૧૦૧

પગ વગર ડુંગર ચડે. મો વગર ખડ ખાય;
રાજા પૂછે રાણીને, એ ગોધો છે કે ગાય ?

ઉત્તર—દેવ

૧૦૨

પ્રશ્ન

સુંદર જળ સરોવર ભર્યું, જ્યાં બૂડે સહ કોય;
પણ કોઈ પી નવ શકે, તમ વિષ્ણુ તજીય સોય.

ઉત્તર

તેજ વધે તે દેખતાં, કામિની સાથે કામ;
શોખી નરને ગમતું, નિશ્ચે 'દર્પણ' નામ.

૧૦૩

વાવડી પરવડી ને, લોલીઆળું ગામ;
બત્રીસ પીપળા વચ્ચે એક જ પાન

ઉત્તર—દાંત—જીભ

૧૦૪

સો કોટડી કે સો ખાના બીચમેં રહેતા લાલ દીવાના;
ચલોલ પોપટ ફરીએ બના, ચુન ચુન મોતી હાર ગુંથાના

ઉત્તર—દાડમ

૧૦૫

ગોરી લાંબી, ગોરી પાતળી, ગોરી નદીએ નાવા બચ;
ગોરીનો આંખડિયે દીવો બળે, ગોરી ચોટે વેચાવા બચ.

ઉત્તર—દીવાસળી

૧૦૬

તળાવ ભરા હે, હરણુ ખડા હે;
તળાવ સુક ગયા, હરણુ ભાગ ગયા.

ઉત્તર—દીવો

૧૦૭

કોરો કનક સરીખડો, અને પૂંછે પીતો નીર;
તે પઠાવું મારી મેડિયે, આવજો રાખી ધીર.

ઉત્તર—દિપક

૧૦૮

નીર વિના જે નીપજે, પાપે પેદા થાય;
તેને છતે જે વલ્લો, એ અમને કહો રાય.

ઉત્તર—દુકાળ

૧૦૯

શિયાળે કાળો, ઉન્હાળે પીળો ચોમાસે લીલો;
ડંડું જોલે ને ગરજે મેહ, એ તે શું હશે?

ઉત્તર—દેડકો

૧૧૦

મારે કાળ પણ પગ નહિ, નહિ સસલો કે શ્વાન;
ડોક ભિંચી પણ ભિંટ નહિ, વાંદર કે હેવાન.

ઉત્તર—દેડકો

૧૧૧

હીરા સરખો ઉજળો, દેખીતો એક રાસ;
હું તને પૂછું ઓ સખી, તારે ઘેર હોય તો લાવ.

ઉત્તર—દેવતા

૧૧૨

અન રીપુ, તન રીપું, રીપુનો રીપું જેહ;
સખી મુજ ઘર આવ્યા પરાણા, તુજ ઘેર હોય તો દે.

ઉત્તર—દેવતા

૧૧૩

ભુવન અક્ષરનું નામ, નપુંસક જાતિ તે છે;
અતિ ઘણું ગુણવાન, સૌ લોકો ઈચ્છે છે;
છેલ્લા દરકત દાખ, ઉપસર્ગ પાંસરો થાયે;
પહેલો અક્ષર વાંચો નહિ, તો મૃત્યુ સમે ચિત થાય છે;
ભુવન અક્ષર વાંચો અનુક્રમે, જળ લરવાનું થાય છે.

ઉત્તર—દોરડું

૧૧૪

શીથ વિનાની નાર, મુખ મોટું મુખ માણે;
હોરિંગનો જે લક્ષ, જમી તે ઝાઝું જાણે;
પલક ન રાખે પેટ, વળી ભીં, વળી બેસે;
વાંકાં કંઠણને વશ કરે, બળતાં બાળે બહુ;
સમજ્યા કેડે તો સેહેલ છે, શામળ કહે શોધો સહુ.

ઉત્તર—ધમણ

૧૧૫

એક નારી છે નવ ભરથારી, બાર પુરુષને બાર કુંવારી;
સાત નર તેની સાથે ફરે, ચાર નર તો ચોકી કરે;
હરાડ બાર શક્તી મેવો ચરે, ને એક નરની ઈચ્છા કરે.

ઉત્તર—ધરતી

૧૧૬

નીચ ઘેર છે નાર, દેશ બાધામાં રાખે;
મુખમાં મોટી જીભ, રીઝથી બાહાર રાખે;
નહીં હાથ, નહિ પગ, શીશ વિના મુખ બોલે;
ફરે છત્ર તે શીશ, જમે કણુ અધિક અતોલે;
ઘર ધણી તો ગીતો ગાય છે, પવિત્ર નર પુંઠે ફરે;
શામળ કહે એકું એહનું, મોટાજન મસ્તક ધરે.

ઉત્તર—ઘણી

૧૧૭

પગ વિના કુંગર ચઢે, મુખ વિના ખડ ખાય;
હંસ કહે હંસાવળી, એ કોણુ જનાવર જાય.

ઉત્તર—ધુમાડો

૧૧૮

પ્રશ્ન

ચાલે છે પણુ ચરણુ નહિ, ઉડે પણુ નહિ પાંખ;
લાખે ચાહ્યો નવ રહે, સૌ કો દેખે આંખ.

ઉત્તર

ઉડે તે આકાશ લણી, ઘરમાં રહે ગોંધાય;
ધુમાડો નિર્ધારીયે; વિચરે વસમી વાટ.

૧૧૯

નરમાંથી એક નીપજ્યું, ધર્યું નારી નિર્મળ નામ;
થઈ સરપ સરોખી ચાલતી, વરવા માળા વરને કામ.

ઉત્તર—નદી

૧૨૦

ખળખળ કરતો ઘોળો દોરો, ડુંગરમાંથી હાલે;
જિંચો નીચો, આડો અવળો, પંડ જગતને પાળે.

ઉત્તર—નદી

૧૨૧

નપુંસક સરખું નામ, મહિપને મંદિર મહાલે;
નર-નારી જે જોડ, ચડી વાહન તે ચાલે;
શાહ સુખા સુલતાન, માન પામે તે મહિમા;
ત્રિવિધી પાડે ત્રાસ, શૂર સામદ ને સામા;
છાતું રાખ્યું તે નવ રહે, જોલાવ્યું જોલે બારણે;
શામળ કહે સમજે સુલક્ષણા, કવણ અર્થ તે કારણે.

ઉત્તર—નગારૂં

૧૨૨

જિંચેથી પડ્યો કંડીઓ, કંડીઆને મારી ઠેસ;
ચાલ રે કંડીઆ આપણે ઘેર, તારૂં કાળજી કહાડી લેશ.

ઉત્તર—નારિયેર

૧૨૩

પાગ વિના એક પુરુષ, શિથ પર જટા બંધાવે;
મુખ મેં મેવા ભરા, નેત્રો જો ત્રણ કહાવે;

હાડ માંસ નહિ જીભ જીભ્યા બિન બડ-બડ બોલે;
 પૂંજે સખ સંસાર લેત દેને હી તોલે;
 કોઈ એક જોડે નાસકું. કો'કુ દેવે હાથ;
 કો જાવે પરદેશકું તો દેત હી શકુનમે સાથ.

ઉત્તર—નારિયેર

૧૨૪

જળમાં રહી જીવંત, નહિ મેડક નહિ મચ્છી;
 ચારે દિશ ચાલંત, નહિ પશુ કે નહિ પક્ષી;
 પગ વિણ વહે પ્રવાહ, પવન પણ વહિ નહિ પાણી;
 લક્ષ્મીમાં લીલા લેહેર, નહિ રાજા નહિ રાણી;
 છે તત્ત્વ તોલ તારણ તરણ, બુડતાં ને રાખે બહુ;
 વળી પાર બિતારે પલકમાં, શામળ કહે સમજો સહુ.

ઉત્તર—નાવ, હોડી

૧૨૫

પ્રશ્ન

એક નારી સંસારમાં રાય રંક ઘેર જાય;
 જે ઉપર કરણા કરે, મૃતક તૂલ્ય તે થાય.

ઉત્તર

સુલોચના કહે ધન્ય તું, કોઈના તુંજ તોલ;
 'નિદ્રા' તેનું નામ છે, બોલી તું જે બોલ.

૧૨૬

એક નાર મુખ દોય. ભૂપ સભામાં લાળું;
 ગૌર વર્ણ મુખ એક, એક કુરૂપી કાળું;

નહિ હાથ, નહિ પગ, ઘણેરી તરતિલ તોલે;
 મારે મહોકમ માર, ખૂમ પાડી તે બોલે;
 વળી ભુંડું અજ્ઞ ભાવે નહિ, કાચું કચરું બ્રખ કરે;
 ડાઘા દાતા મનમાં ધરે, મહિપતિ કેરાં મન હરે.

ઉત્તર—પખાજ

૧૨૭

ભગતની ગત ભગત બળે, આઘે હોય તો પાસે તાણે;
 પાસે તાણી કરે નાગી, હરી ભજનની લેહ લાગી.

ઉત્તર—પખાજ

૧૨૮

લાકડાનો બકરો, પાશેર આટો ખાય;
 એક તમાચો મારે તો બડ બડ કરતો બાય.

ઉત્તર—પખાજ

૧૨૯

પ્રશ્ન

ચો મુખવાળા ચાર, પુત્ર પરાક્રમી પરખ્યા;
 ન હો ભિંચ કે નીચ, શોભતા ચારે સરખા;
 ચાર વચ્ચે બે નાર, પ્રીતની રીતે પરણ્યા;
 બેય નપુસક તંન, આઠ એ વેગે વરણ્યા;
 થાય એકે અળગું આઠમાં, સાતે નહિ કામનાં;
 નર એક થાય એ આઠથી, કહો અર્થ નામન.

ઉત્તર

પલંગ કહ્યો પંડિત તમે, ઇસો બે, પાયા ચાર,
 અર્ધક નપુસક બે ઉપજાં, સુખ સમજામાં સાર.

૧૩૦

ખાંધે તો ખંધાય નહિ, અને ઝાલે તો સહેવાય નહિ,
પોલી જગ્યામાં રહે, શાણા તમે સમજજો,
તેથી જીવ જીવે ને મરે.

ઉત્તર—પવન

૧૩૧

ભાત ભાતના રંગ લીલો, પીળો કે રાતો;
લોહ લક્કડ વૃક્ષ વેલ, રાવ રંક દુર્બળ માતો,
કનક કથીર મણિ રત્ન, મેહ મોટમ તુછ તરણાં;
જીવ જંતુ પશુ પક્ષી, સંહનર હસ્તી હરણાં;
વળી જડ ચૈતન નર નારીઓ, લાયક જન લેખી લીધો;
શામળ કહે ચેતો ચતુર નર, એક રંગ સૌનો કિયો.

ઉત્તર—પડછાયો

૧૩૨

અચરત વાતોમાં નહિ મણાં, પશુ પક્ષીને માનવ ઘણા;
વૃક્ષ વેલને પર્વત ધામ, સ્થાવર જંગર જીવ તમામ;
માણેક મોતી હીરા નંગ, એ સર્વનો એકજ રંગ.

ઉત્તર—પડછાયો

૧૩૩

હાથ ચરણ મુખ નાસિડા, સાથે પંથ પસાય;
અજા ઉઠક ખાયે નહિ, એ અમને કહો રાય ?

ઉત્તર—પડછાયો

૧૩૪

જન્મ્યો ત્યારે દશ ગણો, જોખનમાં ઝંપાય;
વૃદ્ધ થતાં વાઘે ઘણો, એ અમને કહો રાય ?

ઉત્તર--પડખાયો

૧૩૫

પ્રશ્ન

સાઠ^૧ નારીએ નાર,^૨ નાર આઠ નર^૩ જાણું;
આઠ નરે નર^૪ એક, પુરુષ એ ત્રીસ પ્રમાણું;
બાર પુરુષ બળવંત, એક નર^૬ નરપતિ જેવો;
સ્વામી જે સત્તાવીશનો^૭ કશ્યપ સુત જુગ જોગવે;
શુભ આશિષ શામળ લટ લણે, ભૂપતીનું સુખ લોગવે.

ઉત્તર

૧-પળ, ૨-ઘડી, ૩-પહોળ, ૪-દિવસ,
૫-માસ, ૬-સંવત્સર, ૭-ચન્દ્ર, ૮-સૂર્ય.

૧૩૬

પહેલે પાઉં હોળાસીયા, બીજે ભીડયો અંગ;
ત્રીજે મુખ ચુંબન કર્યો, ચોથે રાખ્યો રંગ.

ઉત્તર--પાન

૧૩૭

પ્રશ્ન

મુખનું મંડન સર્વનું જેથી વાઘે કામ;
તેહ તબચું મેં આજથી, નાથ ગયા જો ગામ.

ઉત્તર

હુલ્લ છે તે તો દેવને, મહિપતિ આગળ માન;
કામાતુર બને દેખતાં, પ્રમદા તે તો પાન.

૧૩૮

પ્રશ્ન

નારી બોલી નેહશું, જો છો ચતુર સુખશુ;
પાંચ 'પ' વહાલા પુરુષને, તેના કરો વખાણ.

ઉત્તર

પાન, પાદ, ને પદ્મણી, પરિમળ ને પોશાક;
પાંચે વહાલાં પુરુષને, વળી પૂછ સદ્લાગ.

૧૩૯

અગ્નિ તણી બહુ આંચ, એક મરદે શિર માણી;
બીજે હીમે હાડ, ગાળ્યાં વરવાને રાણી;
ત્રીજે કરવત લીધાં, કપાવી કપ્ટે કાયા;
ત્રણ પામ્યા એક નારી, માનની બિર માયા;
છે ત્રણ નામ તે નારીનાં, નપુંસક નરને મેરિયો,
કવિ શામળ સાચું કહે લક્ષ્મીવંતની લહેરિયો.

ઉત્તર

પાન, તંબોળ, નાગરવેલ,
ચુનો—કાથો અને ફેફળ

૧૪૦

ભુવન અક્ષરનું નામ, વળી કે'તામાં તારી;
છેલ્લો દસ્કત કાઢ, ધરું શિર શોભા સારી;

પેલો અક્ષર ઢાળ, ભાગ ત્રીશો દિન થાઉં;
 બીજો દસ્કત કાઢ, મહિષી સુતા લખાઉં;
 ભુવન અક્ષર વાંચો અનુક્રમે, શિરપર હેતેથી ધરો;
 આ સમસ્ત્યા સાર નિશ્ચય જડે, અધર ભાગ દશમો કરો.

ઉત્તર--પાઘડી

૧૪૧

વૃક્ષ^૧ એકનાં ડાળર, ખાર લલી ભાત લણીને;
 ઉપાંખડી ત્રણસેં સાઠ, ગુણીજન જોઈ ગણી ને;
 ચતુર જીવો ચોવીશ, સરસ^૪ ફળ તેને ફળીયાં;
 એક વિશ સહસ્ર છસેં, પપત્ર કવિ લોકે કળિયાં;
 પણુ ચોથ^૬ ભાગ એ પત્રનો ગૃહસ્થ શિર શોભિત ધણો;
 તે આપે માગણુને અધિક, વેણીદાસ રખિયલ તણો.

ઉત્તર-પાઘડી

૧૪૨

કાગળ સરખો પાતળો, ચંદા સરખો ગોળ;
 તેના અક્ષર ત્રણ છે, પહેલો પ ને છેલ્લો ડ.

ઉત્તર—પાપડ

૧૪૩

ચતુર ચેત મુખ ચાર, નહિ બ્રહ્મા બ્રહ્માણી;
 વૃષભા રૂઢ વાહન, નહિ રૂદ્રે રૂદ્રાણી;

૧ વર્ષ, ૨-માસ, ૩-દિવસ, ૪-પખવાડીયાં, ૫-ખડી, ૬-પાપડી.

જળ પૂરણુ જશવંત, નહિ જન વાણુ નવાણી;
 સેવક શોભે સાથ, નહિ રાજા કે રાણી;
 એ અક્લવંત અંતર ધરો, શું વગી વગી વખાણિયે;
 છે સમસ્યા કવિ શામળ તણી, જશવંતા જન બાણિયે.

ઉત્તર—પાણીની પખાલ

૧૪૪

તૂપ વાહન પણ શિવ નહિ, નહિ બ્રહ્મા મુખ ચાર;
 જળ પૂરણુ સરોવર નહિ, બાતે બેતાં નાર.

ઉત્તર—પાણીની પખાલ.

૧૪૫

એક નાર છે વીશ ભરથારી, તે વીશેનું એકજ નામ;
 ચતુર હોય તો ચેતબે, નહિ તો ભમશે ગામે ગામ.

ઉત્તર—પાંચશેરી

૧૪૬

નાની સરખી નાર, પાંચ મુખ તેને માથે;
 બિલી રહે અખંડ, શોભતી સજ્જન સાથે;
 પાતળી, લાંબુ પેટ, નામ બેતામાં નારી;
 જઈ બેસે જે જગો, કરે ત્યાં પ્રકાશ ભારી;
 તે તેલ પિયે હરનીશ મુખે, બહાર જીભ કાઢે વડી;
 સમસ્યા જે સમજે સહજમાં, પ્રકટ પામશે પાઘડી.

ઉત્તર—પિત્તળની દીવી

૧૪૭

અંતરિક્ષ નાર અનૂપ, તેહ ડાલાવી ડાલે;
મહોકમ ખાયે માર, બહુ બકવા કરી બોલે;
સુખ વિષ્ણુ મોટું શિશુ, જનોઈ કંઠે ઘાલે;
બાંધેલી બળવંતી, મોજ મંદિરમાં માલે;
તે હસ્ત પ્રહારે જોડને, તે શોભાવે સર્વને;
શામળ કહે, એ સમસ્યા કહો કે મૂકો મન ગર્વને.

ઉત્તર—પીંબરાની તાંત

૧૪૮

બણે પણ પંડિત નહિ, પૂર્યો પણ નહિ ચોર;
ચતુર હોય તો ચેતજો, મધુરો પણ નહિ મોર.

ઉત્તર—પાપર

૧૪૯

સુકેકા ફળ બાગ, તેની શોભા છે સારી;
ત્રણ અક્ષરમાં તોલ, નામ કહેતામાં નારી;
લાંબી પાતળી લાંઠ, કલંક કાયામાં કુડી;
જીવાનીનું છે જોર, બહુજન કહે છે ખુડી;
જાણું તે ફળમાં જોર છે, ચપળ લોક શું ચાહે છે ?
શામળ તે ફળ આરોગતાં, જન જમ લોકે જાય છે.

ઉત્તર—બરછી

૧૫૦

વૃષભ વિધાતા થાય ને, વિષ્ણુ ગાય થે ધાય;
દાન વસુધાધિપતિ ધરે, પર પીવાને બાય;

તેના અરિના પુત્રનું, વેગી વાહન જેહ;
તેની ગળચી દાબતી, બીલ્લી દોડે જેહ.

ઉત્તર—ખિલાડી ઉંદરને પકડીને
ઘરમાં દોડે છે તે ઉક્તિ.

૧૫૧

મીન, મેષ, મીથુન સે મળી, કુંભરાશિ ઉપર ધરી;
વરખ રાશિ ઉનકા નામ, કહો પંડિત કે છોડો ગામ.

ઉત્તર—બીડી

૧૫૨

એક નારી અનુપમ દીડી, પાંચ પુરુષ લઈ ઘરમાં પેડી;
ખત્રીસ પુરુષે બીડી બાથ, નારી થઈ મરણુ ઘાત;
મરતી મરતી મચકો કરે, તેમ તેમ રૂપ અનુપમ ધરે

ઉત્તર—બીડી

૧૫૩

લીલો પણુ પોપટ નહિ, કાળો પણુ નહિ નાગ;
પાંખો પણુ પંખી નહિ, ઉડે પણુ નહિ કાગ.

ઉત્તર—ભ્રમર

૧૫૪

એક નારી નિર્બળ રહે, ઘર આવે નિરાશ;
તે વથ કોઈને નહિ, વથ થાએ જેમ દાસ.

ઉત્તર—ભૂખ

૧૫૫

પ્રશ્ન

નારો બ્રેક નવ ખંડમાં, લાગે સૌને અંગ;
સખળાને નિર્બળ કરે, કરે રંગનો ભંગ.

ઉત્તર

સુલોચના કહે સત કહું, કિલે ન ધરશે દુઃખ;
શામા જે સમરયા કહી, બૂંડી તે તો 'ભૂખ.'

૧૫૬

ગુણમય ગોળાકાર, અધિક અમૃતનો ભરીયો;
સ્ત્રીઓ સહસ્ર દશ વીશ, કબૂલ તે નરને કરીયો;
બે કોઈ પાસે બાય, નાર દુઃખ તેને દે છે;
અહો નિશ આઠે ભામ, અધર રસ તેનો લે છે;
તે નરને મારે પારધી, રૂધિર સરવ જન ખાય છે;
શામળ કહે માંસ રૂધિર સદા, ચૌટામાં વેચાય છે.

ઉત્તર—મંત્રપૂરો

૧૫૭

આઠ આંગળનો આઠિયો, નીમાળામાં રહે;
લોક બાણે કે ભાંડ છે, પશુ તે ખાવા સરખું છે.

ઉત્તર—મકાઈ

૧૫૮

સૂતા જગાડે સવારમાં, શબ્દ કૂકરે કૂક કરે છે;
નામ ઠામ હોય બાણુવું, તે માતા મંદિર રહે છે.

ઉત્તર—મરધો

૧૫૬

લાલ લાલ લાકડી, પતંગ લાલ ઘોડા;
કાછીયાની વાડીમાં કુતરાના તોલાં.

ઉત્તર—મરચાં

૧૬૦

સમી સાંજે વાવીયું, અને ઢિંગ્યું માઝમ રાત;
પરોડીએ ભીડી વીણી લીધું, તેનો પંડિત કરો વિચાર.

ઉત્તર—માખણ

૧૬૧

સત નર બાંધ્યા સામટા, નાર કેડેવાણી જેહ;
રક્ષા કારણ હાથ ગ્રહું, સાચે મનથી તેહ.

ઉત્તર—માળા

૧૬૨

શત આઠ પરોવ્યા શુળીયે, નારી કહાવે નામ;
હાથમાં રાખીશ હેતથી, જુગતે આઠે જામ.

ઉત્તર—માળા

૧૬૩

હોય ખરું મન તો મળે, ઈશ્વર આપો આપ;
માનની તે 'માળા' કહી જપતાં છૂટે પાપ.

ઉત્તર—માળા

૧૬૪

પ્રશ્ન

જેને હીઠે જગ હસે, તેનું એ છેદે શિષ;
તેને ઘેર થઇને આવજો, સવિ આથમતો દિશ.

ઉત્તર

નિર્મળ વાહી વનસ્પતિ, નિર્મળ નીરશું નેહ;
પુષ્પો વીણે પ્રેમથી, માળી ઘર તેહ.

૧૬૫

એક નાર ખટ ચરણ, બાંધી વાળી રસ રાગે;
બાત ભેરાવર બાણ, વહનથી અમૃત સાંચે;
ઉત્તમ અધમ આહાર, ઉંચ નીચે જઈ પેસે;
દિવસે તે દેખાંત, નિશા અંધી થઈ બેસે;
કોઈ એની આલડછટને, ગણે નહિ ભમતાં ભવન;
સમજ્યા કેડે તો સહેલ છે, કહો નાર એ તો કોણ ?

ઉત્તર—માળી

૧૬૬

ક્યારે કરીને વાળ્યું, નહિ લીલાનું નામ;
લાવી નાંખ્યો ચોકમાં, તોલાઈ બાય આખું ગામ.

ઉત્તર—મીઠું

૧૬૭

ઉનાળે શિયાળે નિપજે, ચોમાસે જડ બાય;
નહિ થડ નહિ ડાળી, પાંખડી વરણ અહારે ખાય.

ઉત્તર—મીઠું

૧૬૮

નદી કાંઠે નીપજે, નરને નામે નામ;
આઠ મહિને થાય, એ કારતક મહિને લાગે કામ.

ઉત્તર—મીઠળ

૧૬૯

તીખાં ખારાં તમતમાં, કેવડા સરખાં પાન;
આ વખાણું જે કહે, તેને ઘટે છે માન.

ઉત્તર—મુળા

૧૭૦

મુઠી જેવડો માણસ, સુપડા જેવડી કાઢી;
મનુષ્યને મન ત્રણ, ઘરખાર મૂકો કાઢી.

ઉત્તર—મુળો

૧૭૧

ખાય ખરું, બોલે ખરું, પણ નિર્જીવ ગણાય,
વચ્ચેલા અક્ષર કાઢતાં, નામ મૃગલું કહેવાય.

ઉત્તર—મૃદંગ

૧૭૨

પ્રશ્ન

જીવ વિનાનું જાનવર, દો મુખ પ્રત્યક્ષ દીક;
પીઠ ખવરાવી પીટીએ, (તો) બોલે મધુરું મીઠ.

ઉત્તર

મે'તા તમે મૃદંગ કહી, શેણે માનુની સાચ;
સાખ કહો કે શાસ્ત્રની, વિદ્યા વાણી વાય.

[૫૨]

૧૭૩

શ્યામા છે શામળી, સ્વરૂપે પણ સોહંતી;
ભમરાળી ભરપૂર છે, મરદ મોટમ મોહંતી;
વધૂ વરણાગણી વેશ; વળી વળ વાળી વાંકી;
દુશ્મન ગંજણુ દાખ, સાર શોભિત સિંહ લંકી;
તે નાર વડે નર શોભશે, તે વિણ મુખ લજ્જમણાં;
કહે શામળ એ સમસ્યા કહો, ભલી રીતે લેઉ ભામણાં.

ઉત્તર—મૂછ

૧૭૪

બ્રમર કટારી વાંકડો, ભમરાળી છે ભાત;
નારી વડે નારી ધૂજે, તેની કહોને વાત.

ઉત્તર—મૂછ

૧૭૫

મુખ મંડળ પુરુષો તણું, દુશ્મન ન ગણે જોડ;
નાર વડે નર જાણીયે; અમ આગળ કહો એક.

ઉત્તર—મૂછ

૧૭૬

ધતની તલ જીતની, તું કડવે જોલ ન જોલ;
તેરા રંગ હે નારંગી, તું હસકે ધુંધટ જોલ.

ઉત્તર—મેઢી

૧૭૭

કો રૂઠો કોઠામણો, તેજોમય નર હોય;
તાલેવર પાસે વસે, તેના ઘરમાં હોય.

ઉત્તર—મોતી

૧૭૮

એને થડ પવન નહિ સંચરે, અને છાંયે ન બેસે કાઠ;
તે વૃક્ષ ફળ મોકલાવજો, કે જે દીઠે મનડું મોકલે.

ઉત્તર—મોતી

૧૭૯

ગિરિ શિખરે વાસો વસે, ગાજતે ધનધૌર;
પરમેશ્વર મસ્તક ધરે, માનનિ એ તો મોર.

ઉત્તર—મોર

૧૮૦

પ્રશ્ન

કણુ શોભીતા કહેવાય, જમે નહિ જન પણુ કોઈ;
મરદ વધારે માન, માનિની રહે મન મોટી;
સાર ગણે સંસાર, ભૂપ પણુ ગણે ભલાઈ.
અતિ ઉજ્જવળ અંગ, સંગ શોભિત સદાઈ;
ગોળાકારે ગુણવંત છે, પ્રસન્ન મન પૂર્ણ કરે;
એ પતિ તુર્ત લાવજો તમે, શામળ કહે સોળે સરે.

ઉત્તર

મોતી મંગાવ્યા માનિની, લક્ષ્મી બંધન લાજ;
હંસ ચરે હેતે કરી, તે કામિનીને કાજ.

૧૮૧

કાળો છે પણુ કાગ નહિ, દરમાં બાય પણુ ઉંદર નહિ;
ગાઠ ઉપર ચઢે પણુ વાનર નહિ, ચાર પગ પણુ ઢોર નહિ.

ઉત્તર—મોકોડો

૧૮૨

પ્રશ્ન

પવન બ્રખણ અરિપર ચઢે, તેની સ્ત્રીનો તાત;
તે પર પથરા પાથર્યા, એ આપે સુખ થાંત.

ઉત્તર

સર્પનો શત્રુ ગરૂડ, તેના સવારની સ્ત્રી;
(વિષ્ણુ-કૃષ્ણ) તે લક્ષ્મી, તેના પિતા સમુદ્ર;
તે સમુદ્ર ઉપર રામે પાર બાંધી તે રામચંદ્રજી.

૧૮૩

ઉંચેથી પડી પણ ભાંગી નહિ, અને કકડા થયા ચાર;
વગર પાંખે ઉડી ગઈ, તમે તેનો કરો વિચાર.

ઉત્તર—રાત

૧૮૪

પ્રશ્ન

પેલું મંગળ વર્તતાં, વનિતા બોલી વાણ;
રાતી વસ્તુ વખાણીયે, તમે છે ચતુર સુબાણ.

ઉત્તર

રાતી પાની પગ તણી, રાતા અધર પ્રતાપી;
રાતો રંગ મજાઠનો, શુક નાસા પણ લાલ.

૧૮૫

લાકડાની મરઘીને લોઢાની ચાંચ;
આખો દહાડો ખદેડીયે, તો ઈંડા મૂકે પાંચ.

ઉત્તર—રેંઠિયો

૧૮૬

નર એક કરતો કુદડી, માથે શિંગજ એક;
આંચ વિના ચૂગે ઘણું, વર્ણવી કરે વિવેક.

ઉત્તર—રેટિયો

૧૮૭

દધી સૂત દધી સૂતને પીઓ, દધી સૂત વેગે બોલાય;
દધી સૂતા બે આવે નહિ, તો દધી સૂતકો જીવ બાય.

ઉત્તર—લક્ષ્મી

૧૮૮

રામ જાને ચોટડે,
લાવજો હરધર ને હીર;
પણ એક વસાણું એવું લાવજો
કે જેને માથે ચાર શીંગ.

ઉત્તર—લવીંગ

૧૮૯

ચાર પગારો મૃગલો, મારી નાંખ્યો મેદાન;
વાણીયા, પ્રાણણુ જમી ગયા, રામ કરે વિચાર.

ઉત્તર—લવીંગ

૧૯૦

ઉનાળે શિયાળે નીપજે, ચોમાસે જડ બાય;
નહી થકને ડાગ પાંખડી, તે વર્ણુ અરાઢે ખાય.

ઉત્તર—લવણ (મીઠું)

૧૯૨

વૃક્ષ નહિ નહિ વેલ, નહિ પત્રે નહિ ફુલ;
નહિ બીજ વાવેત્ર, કહે કણુ અતિ અમૂલ્યે;
ગુણુ જશ અપરમ પાર, દેશ બાધામાં દીઠો;
દેવ દનુંજ નૃપ રંક, ગણુ અમૃતથી મીઠો;
છે મોંઘા ગુણુ મોતી થકી, સોંઘામાં સોંઘો સઢા;
કવિ શામળ કહે શોધો જુઓ, કોઈએ નવ
તણ્યો કદી.

ઉત્તર—લવણ

૧૯૨

પ્રશ્ન

ચતુરા ચંચળ ચાલતી, થાકી ગઈ કે દીશ;
પાછી લાગી દોડવા જ્યારે છેલું શીશ.

ઉત્તર

લક્ષણવંત લેખણુ કહી, થાકી (તે) લાગી ચંચ;
શિષ કરે સમી થઈ, પરમાણી કહે પંચ.

૧૯૩

પ્રશ્ન

ચંચુ પણ ચકવી નહિ, માર્જારિ સુખ શ્યામ;
જે જીભો નહિ નાગણી, નરપત કહે તે નામ.

ઉત્તર

ઠાઠાના દિલમાં વસે, પંડિતને પ્રિય પૂર;
લક્ષણુ જેતાં ' લેખણી ' નાણાવટીનું નૂર.

૧૯૪

વઢન શામ ગીરું વપુ, અમી ઝરંતી આપ;
તેના સૂત થકી મટે, વિજેગિનીનો સંતાપ.

ઉત્તર—લેખિનીના અક્ષર

૧૯૫

પ્રશ્ન

નિત્યે પાવક પરજળે, મૃત સજીવન થાય;
કામની પૂછે કંથને, એ કહોતું ઘર કહેવાય.

ઉત્તર

અગ્નિ થકી લોહું ગળે, જીવતી ધમણે! સાર;
મંદિર કહ્યું તેં માનની, લક્ષ વસા 'લોહાર.'

૧૯૬

અતિશય મોહું મુખ, બેય પાસાથી સરખું;
એકજ સીંગ અનૂપ, વિના પાણી તે પરખ્યું;
લક્ષ હબારો લોક, સો રહે તેને શરણે;
નિર્મળ સાથે નેહ, ચાલ ચાલે પર ચરણે;
સમશ્યા છે સાગર જેવડી, અઘ્નલવંત કહે આવડ્યું;
શામળ કહે છે શીખવું, નક્કી કહો બે નાવડ્યું.

ઉત્તર—વહાણુ-નાવડું

૧૯૭

તાણે! તાણે! તક તાણે! તાણે! મજકા ડેરા;
હાથી ઉપર ઘંટ વાગે, દેખ તમાસા મેરા.

ઉત્તર—વલોણું

૧૯૮

ત્રણ તસુનું લોકડું, ચડ્યું સુતારી હાથ;
તેના કીધા રેટિયા, ૧૨ ઘાણીને ૬૪ લાટ.
અને વધે તેટલું પાછું આપ.

ઉત્તર

વરસની ચકતુ, મહિના, પક્ષ અને દિવસ.

૧૯૯

એક વડને ત્રણ થડ ને થડે થડે ભુજ ચાર;
ભુજે ભુજે ત્રાંસ આંગળા, અને આંગળીયે નખ ચાક;
નખે નખે ત્રીસ કુમતાં, ને કુમતડે પાંખડીયો સાક;
એ સરવ મળીને એક છે, તે પંડિત વિચારો વાત.

ઉત્તર—વર્ષ

૨૦૦

હરી આયો જવ હરી ભયો, હરી ગયો હરીની પાસ;
હરી હરી એ મીલ ગયો, તખ હરી ભયો નિરાશ.

ઉત્તર—વરસાદ, સાપ, દેડડો.

૨૦૧

પ્રશ્ન

રંક વરણ અરાડમાં, જે વડે છાજે રાજ;
કહો ઉત્તર ધીરજ રાખીને, કોણ હશે તે જાત.

ઉત્તર

ડાહ્યો અક્કલ આગળો, સર્વ કળાનો સૂત્ર;
નારી મેં તે ઓળખ્યો, “વણિક” કેરો પુત્ર

૨૦૨

બાર ગજ બાસતો,
તેર ગજ તાસતો;
ઘોબીથી ઘોવાય નહિ,
દરજીથી સિવાય નહિ

એ શું હશે ?

ઉત્તર—વાદળ

૨૦૩

માથે મારે, મોઢે ચીરે, નહિ જાય પેટમાં દાણો;
જવાબ દેતાં ન આવડે તો, પૈની અક્કલ આણો.

ઉત્તર—વાંસલો.

૨૦૪

હથ મસ્તક ને વીથ ભૂજ, ચાળીસ પગે ચાલે;
શાણુ તમે સમજજો, ભર્યા બજારે મહાલે.

ઉત્તર—૧૦ શેર, ૨૦ શેર,
૧ મણ.

૨૦૫

ચાર પોં ધરતી ધરે, ને ચાર પોં આકાશ;
ચાર નેન દો પૂંછડાં, પંડિત કરો વિચાર

ઉત્તર—ચાંદરી-પેટ વળગાડેલાં
બન્ધ્યાં સાથે.

૨૦૬

ઝડપ દેતીક જમનીખાઈ, ઝબક ચાલી બચ;
જેના ઉપર પડતી તેને, ભરમ કરતી બચ.

ઉત્તર—વીજળી

૨૦૭

કોરો કાગળ કડકડે, અને વા'માં ઉડયો બચ;
રાબ પૂછે રાણીને એ તે શું કહેવાય !

ઉત્તર—વીજળી

૨૦૮

ખાળા અક્ષર બેજ, નાર નીચી ને નાની;
નહિ કર પદ નહિ નેન, સરવ કોને મન માની;
નારી સાથે નેહ, રહે નારીને સંગે;
ઉદર એહને ગર્ભ, રાયે સૌ તને રંગે;
તે નારી નારીને ગળે, તો દથ રૂડી દીપશે;
ચંગાર સોળમાં શોભશે, તો જથ તારો છતશે.

ઉત્તર—રતનજડિત વીંટી

૨૦૯

નારીએ નારી ગળી, જેથી શોભે દેહ;
એ મને આપી પરવરો, મહિપત મેળાવો થાય.

ઉત્તર—વીંટી

૨૧૦

નાનો સરખો બેટો, દીઠો બાવન વીર;
બ્યારે ચડાવે કામઠી, તાકી મારે તીર.

ઉત્તર—વીંછી

૨૧૧

સાત બાંધે બાંધીયો, નારીને વહાલો બેઠ;
કુમાર પૂછે પ્રિતથી, અમ આગળ કહો તેઠ;

ઉત્તર—વેણી

૨૧૨

મેહેતા રે મેહેતા, કીસ ગલીમેં રહેતા;
કોથ કુવેકા પાણી પી કર; પત્તોમેં છૂપ રહેતા.

ઉત્તર—વેંગણ

૨૧૩

કાળી ટોપી, લીલા ઝગા,
આબ્યા છે, પરદેશી સગાં;
રાખશે તો રહીશું, નહિતો
છ મહિનામાં જઈશું.

ઉત્તર—વેંગણ

૨૧૪

જીવતી જાતે ઉજળી, મુખ નાસા ને નેણ;
અજ ઉઠક નિંદ્રા નહિ, વઢે ન વઢને વેણ.

ઉત્તર—સર્પની કાંચળી

૨૧૫

વણકર વિના વણ્યા ચીર, અને છીપા વગર પડી સાત;
કહો શામળીયા આ તે કઈ નવી વાત.

ઉત્તર—સાપની કાંચળી

૨૧૬

નારી છે નવરંગ, નહિ મા-બાપની સ્ત્રિ;
નહિ બીજ વાવેત્ર, નહિ નિપજાવે વૃષ્ટિ;
નહિ અવની આકાશ, નહિ કોઈ તેનું નેહું;
છે મુખ નાસા નેણ, પૂંછ પણ પરઠ્યું પોહું;
તે નારી નારીએ નથી જણી, સ્વરૂપ ઉજ્જવળ સાચલી;
પરખો તો પહેરો પાઘડી, નહિ તો પહેરો કાંચળી.

ઉત્તર—સાપની કાંચળી

૨૧૭

માથા કેરો ગોફણો, વળી હૈયા કેરો હાર;
હહાડે કફં દીકરો, રાતે કફં ભરથાર.

ઉત્તર—સાડલો

૨૧૮

મુઠી જેવડો માટીડો, તેને સુપડા સરખી દાઢી;
શાણ તમે સમજાને, તે કામ આવે છે હહાડી.

ઉત્તર—સાવરણી

૨૧૯

મૃતક મધુરં ઓચરે, જેને અધિરા વશજ હોય;
તે સાદ શેનો હશે, બતલાવો મુજ સોય.

ઉત્તર—સારંગી

૨૨૦

નગરમાં નાગી ફરે, અને વનમાં પહેરે ચીર;
તે ફળ લાવને તમે, મારી નણુદલના વીર.

ઉત્તર—સોપારી

૨૨૧

પાંચ વેંતનું પુતળું, મુખે લોહા હંત;
નારી સાથે નિત્ય લડે, તે કહોની મારા કંથ.

ઉત્તર—સાંબેલું

૨૨૨

રાધાવર કે કર વસે, ચાર હરફ ગીણુ દ્યો;
પ્રથમ હરફ છોડકે, બચે સો અમકુ દ્યો.

ઉત્તર—મુદ્ધર્ણ (ચક)

૨૨૩

નીચી નારી બે પગી, વળો નારી નામે નામ;
તે તમે મોકલાવજો, વસે છે ગુણિકા ગામ.

ઉત્તર—મુડી

૨૨૪

પીપળ પાન ખરંતતા, હસતાં કુંપળીઆં;
અમ વીતી તમ વીતશે, ધીરે બાપુરીઆં.

ઉત્તર—મુખ—દુઃખ

૨૨૫

પ્રશ્ન

સોળ સખીઓ રંગ રમે, વહાલા ત્રણ કુમાર;
તે મેં તજ્યું આજથી, કહો એ તે કેણુ?

ઉત્તર

રાજ લેતા રાજવી, દેખીતા જડ રેહ;
હારજીત હોડે કરે, શ્યામા સોગટા તેહ.

૨૨૬

નગર એક નવરંગ, દિસે ચારે દરવાજા;
વરણ ચારનો વાસ, જગત જશ મહિમા ઝાઝા;
મંદિર છબ્બું મહાન, પડે પાદર ત્રણ પાસા;
કરે રાજ બે વીર, ક્ષત્રિવટથી તે ખાસા;
સુંદર સાહેલી સોળ છે, રમત રમે તે શુ નિત્યે;
તે કવણુ નારીને નગરશું, આતુર જન ચેતો ચિતે.

ઉત્તર—સોગડાંઆજી

૨૨૭

ગલી એક ઘર ચાર, નગર છળેવ પરમાણે;
કે જે ઘર આતુર નાર, ખખર ચારોડી લાવે;
મરકટ મરે ને પ્રીર લડે, લોથ પર લોથ બિછાંદે;
કહે કવિ ચાલે સત્યથી, તો નહિ આવે ફાંદે.

ઉત્તર—સોગડાંઆજી

૨૨૮

પુરુષ એક વર વૃદ્ધ, ખરી તેને ખટ નારી;
તેને બે-બે તનુજ, તનુજને સુંદરી સારી;

[૬૫]

એક શ્વેત એક શામ, પુત્ર પત્ની તેના બાબા;
 પંદર પંદર પ્રમાણ, તેહ વળી કહીએ તાબા;
 જે નામ માત્રનો નાશ છે, કોઈ શાસ્ત્ર કહે છે કથા;
 પણ શામળ એ પરિવારનો, નાશ કોઈ કાળે નથી.

ઉત્તર—સંવત્સર

૨૨૯

અચરત એક અપાર, વપૂ જોતાં વાંકડીયું;
 પાછળ પૂંઠ વિશાળ, શોભતું મુખ સાંકડીયું;
 રૂપ બહુ બહુ નામ, ઘણી બાબત મુખ બોલે;
 છત્રીશ રાગનિ છત્ય, દશે દિશમાં તે ડાલે;
 બોલાવ્યું બોલે નીચ ઘેર, જાંચ અમીરને વશ કરે;
 શામળ કહે સમશ્યા શોભતી, ધારક રૂડા મન ધરે.

ઉત્તર—શરણાર્થ

૨૩૦

પ્રશ્ન

શામ, નીલ ને પીત વળી, વસ્તુ શ્વેત વખાણ;
 કહો એટલું કંથળ, જો છો ચતુર મુખણ.

ઉત્તર

શામ તો કીકી આંખની, શામ ભરમ શુભ ભાગ;
 શામ તો અંજન આંજીયું, શામ તો વેણી નાગ.

લીલી પહેરી કંચુકી, નીલ કમળનું ફુલ;
 નીલું કંકણ ચૂડલે, નીલું ત્રાણું અમૂલ્ય.
 પીળું સુવર્ણ શોભતું, પીળી કેસર આડ;
 પીળાં પટકુળ પેરિયાં, જોતાં મોહ પમાડ.
 શ્વેત નેણ છે શોભીતાં, શ્વેત શશિ સમ મુખ;
 શ્વેત હાર મોતી તણાં, જોતાં લાખે ભૂખ.

૨૩૧

ઠાઠવમાં જે ઘર કરે, જળમાં પેસી નાય;
 મારે મસ્તક મરે નહિ, પણ આંખ ફૂટે જીવ જાય.

ઉત્તર--શેરડી

૨૩૨

તરૂણી અક્ષર ત્રણ, પાતળી સોટા સરખી;
 રસમય રૂડું રૂપ, પંડિતે પ્રોતે પરખી;
 સપૂત ત્રણ સંતાન, દેવને દુર્લભ દીઠાં;
 ત્રણ લોકમાં તત્વ, એહનાં અમૃત મીઠાં;
 માનની મન માને તે થકી, આણુ આણુ રે આ ઘડી;
 શામળ કહે સહેજે સમજજો, કહેશે કામિની શેરડી.

ઉત્તર--શેરડી

૨૩૩

પ્રશ્ન

જીએ સરોવર નીચે જડ, તે પક્ષી જાત ના પીએ;
 પ્રિત તમારી હોય તો, હોંશથી મુજને દીએ.

[૬૭]

ઉત્તર

રાબા કહે સુષુ સુંદરી, શું પૂછ્યું મુજ એક;
તેં ભેદે કરી બાળબ્યા, શ્રીકૃષ્ણ કહીયે તેહ.

૨૩૪

જે મધ્યે ગંગા વહે, જટા ધરાવે શિશ;
નેત્ર ત્રણ્ય પણુ તે કહી, નહિ ઉભિયા પતિ ઇશ.

ઉત્તર—શ્રીકૃષ્ણ

૨૩૫

અર્ધ વસે કૈલાસે, અર્ધ ગાયક મંદિરે;
સંપૂર્ણ વણિકને હાટે, એ કહે તે ખરો પંડિત.

ઉત્તર—હરતાલ

૨૩૬

કંથા કાતરણી શીઠ લાવીયા, છો લંકાપત રાય;
નરેણી તુજને નહી રહે, ચીપટ બેસે કાય.

ઉત્તર—હનમ

૨૩૭

નામ એક પણુ નર બહુ, કામની એક, બે કંથ;
આયુષ્ય બેનું સરીખડું, ચતુર વિચારો ચંત.

ઉત્તર—હાથ (બે હાથ)

૨૩૮

લવંગીયા વાડીમાં લવંગીયાં કુલ;
કાચા ઉતરે અને પાકાના મૂલ.

ઉત્તર—હાંડલા (હાંદલા)

૨૩૯

આથરી પર પાથરી, ઉપર વેરી છારી;
માંહે લઠીંગા પેઠ ગયા, તો ટપટપ મારી.

ઉત્તર—હાંધી

૨૪૦

હતી ત્યારે હું હતી, માર ખાધો પણ મેં;
પરણ્યા પછી મારે તો, મરઢ વખાણું તને.

ઉત્તર—હાંધી

૨૪૧

પ્રશ્ન

નામ જોતામાં નાર, અંત્રિક્ષ અવનિ પર સાંધી;
વિના ગુન્હે વણુ વાંક, રહે લોહ પાશે ખાંધી,
માનવ જણુ બેચાર, ચઢી હુલ્યાપર બેસે;
આઘી પાછી જાય, ફરી ઠેકાણે પેસે;
ચીસો નાંખે ચોમુખે, દયા ન આણે કે દેહમાં;
પંડિત હશે તે પારખે, નર નારીના નેહમાં.

ઉત્તર

શાખાશ વિપ્ર સુલક્ષણા, કહ્યું તમ મોટમ માટ;
તમોએ કહ્યું અમો લહ્યું, ખાંતે હિંદોળા ખાટ.

૨૪૨

નારીએ એક નર ગળ્યો, શોભે તેથી હોય,
તે સ્ત્રી આપ પરવરો, મહીપત રોજ મેળાવો થાય.

ઉત્તર—હીરાની વીંટો

૨૪૩

મડમ જૈસી ખોલી, બંદર જૈસા માથા;
બંદર જૈસી દ્રમ હલાવે, એ જનાવર કૈસા.

ઉત્તર--હુકો

૨૪૪

સુંદર વાડી જળ ભરી, ઉપર ભરી આગ;
જળ બબ્બધ મેં ખાંસુરી, તળ નીકળ્યો કાળો નાગ.

ઉત્તર--હુકો

૨૪૫

થોડું ગજવું ને ગુંચવણ ઘણી, નર ગયો છે નારી ભણી;
નારી દેખી નર ઝાંખો થયો, ને નારી પાસે બેસી રહ્યો.

ઉત્તર--હોડબેડી

૨૪૬

કાકા કહેતાં કંઈ ન લાગે, મામા કહેતાં લાગે;
લીલી દરાખે કંઈ ન લાગે, અને લાગે જાંબુ ચાવે.

ઉત્તર--હોડ

૫ હે લી

૨૪૭

આગ લાગે ફૂલે ફૂલ, સીંચત જાવે સુખ;
મેં તોહિ પૂછોં એ સખી, ફૂલ કે ભીતર ફળ.

ઉત્તર—અનાર (આતિશયાળ)

૨૪૮

નામ દો અક્ષર ચારકો, બિના કાનો બિન માત;
સ્વજન તેરે મિલન કો, ચોહી પુરુષ કે હાથ.

ઉત્તર—અન્ન-જળ

૨૪૯

આના બના ઉસકા લાગ્યે, નિસ ઘર જાગ્યે લકડી ખાગ્યે.

ઉત્તર—આરી^૧

૨૫૦

શ્યામ ખરન ઓર દાંત અનેક, લચકત જૈસી નારી;
દોનોં હાથ સે ખુસરો ખીંચે, ઓર કહે તું આરી.

ઉત્તર—આરી

૨૫૧

ઘધિર કો આવે ઉધર કો જાવે, હરહર ફેર કાટ વહ ખાવે;
ઠહર રહે નિસ દમ વહ નારી, ખુસરો કહે વહે કો આરી.

ઉત્તર—આરી

૧ લાકડા ચીરવાનું એક હથિયાર. નાની કરવતી.

૨૫૨

એક ચાલ મોતી સે બરા, સગ્રકે સિર પર ઓંધા ધરા;
ચારોં ચોર વહ થાલી ફિરે, મોતી ઉસસે એક ન ગિરે.

ઉત્તર—આકાશ

૨૫૩

હાથ મેં લીજે, દેખા કીજે.

ઉત્તર—આરસી

૨૫૪

ફરાસી બોલી આઈના, તુર્કી દૂંદી પાઈના;
હિન્દી બોલી આરસી આયે, ખુસરો કંહે કોઈ ન ખતાયે.

ઉત્તર—આરસી

૨૫૫

બા ધર લાલ બલૈયા બાય, તાકે ધરમેં દુંદ મચાય;
લાખન મન પાગી પી બાય, ધરા ઢકા સબ ધરકા ખાચ.

ઉત્તર—આગ

૨૫૬

પોન ચલત વહ દેહ બઢાવે, જલ પીવત વહ જીવ ગંવાવે,
હૈ વહ પ્યારી સુન્દર નાર, નાર નહિ પર હૈ વહ નાર.

ઉત્તર—આગ

૨૫૭

આવે તો અંધિરી લાવે, જાવે તો સખ સુખ લે જાવે;
કયા જાનું વર કેસા હૈ, જસા દેખો વૈસા હૈ.

ઉત્તર—આંખ

૨૫૮

શ્યામ બારન પર હરિ નહિ, જટા ધરે નહિ ઇસ;
ના જાનું પિયા કૌન હૈ, પંક લગાયે સીસ.

ઉત્તર—કસેરૂ

૨૫૯

આહિ કટેતેં સબકો પારે, મધ્ય કટેતેં સબકો મારે;
અંતર કટેતેં સબકો મીઠા, સો ખુશરો મેં આંખન દીઠા.

ઉત્તર—કાજલ

૨૬૦

જલ કર ઉપજે, જલમેં રહે, આંખો દેખા ખુસરુ કહે.

ઉત્તર—કાજલ

૨૬૧

૧ કીલી પર ખેતી કરે, ઔર પેડમેં દેદે આમ;
રાસ ઢાંચે ઘરમેં રખે, વહ જાંચે રહ રાખ.

ઉત્તર—કુંભાર

૨૬૨

માટી રૌદ્ધ^૨ ચક ધરૂં, ફેરૂં વારંવાર;
ચાતુર હો તો જાન લે મેરી જાત ગંવાર.

ઉત્તર—કુંભાર

૨૬૩

કેવા ગયાતા બાગમાં, દીકું દાચક માર;

૧ કુંભારના ચાકની વચ્ચે જડેલી ખુંટી. ૨ મસળાને-
ચોળાને.

જેને વીથ પગ ને, લોચન ખાર;
હાલે ચાલે ને પૂંછડી ચાર.

ઉત્તર—કોલુ (શેરડી પીલવાનું)

૨૬૪

નારી સે તૂ નર ભઈ ઓ શ્યામ ખરન^૧ ભઈ સોચ,
ગલી ગલી ફૂકત ફિરે, કોઈ લો કોઈ લો લોચ.

ઉત્તર—કોલસા

૨૬૫

સોનેકી વહ નારી કહાવે, દાલ ચાવલકે મોલ વિકાવે.

ઉત્તર—કંચની^૨

૨૬૬

છે ચક્ર સહિત નહિ કૃષ્ણ, બેલ વાહન નહિ શંકર;
તે બીના પંખસે ઉડે પ્રીરે, જુ દેશ દેશાંતર નાચ

રંગ ધુની કરે;

શબ્દ ચોખંડ સુણાવે, બીના ચાંચસે ચુગે,
ઉઠર ભર લોજન લાવે, નિર્ખત^૩ નાર,

સખકો કહે પુરુષ આશ;

પૂરે સહી, કવિ પૂછત સર્વકું, કે એસી નારી
જુગમે કોણ ભઈ ?

ઉત્તર—ગાડી

૨૬૭

એક નારીકે હૈ દો બાલક, દોનોં એક હિ રંગ;
એક ફિરે એક ટાઢા રહે, ફિર ભી દોનોં સંગ.

ઉત્તર—ચક્કી

૧ વર્ણુ-રંગ. ૨ વેસ્થા. ૩ જુવે.

૨૬૮

મિલા રહે તો નર રહે, અલગ હોય તો નાર;
સોનેકા સા રંગ હૈ, કોઇ ચતુરા કરે વિચાર.

ઉત્તર—ચણા

૨૬૯

એક પુરુષ બહુત ગુન ભરા, લેટા જાગૈ સોવે ખડા,
ઉલટા હોકર ડાલે બેલ, ચહ દેખો કરતારકા ખેલ.

ઉત્તર—ચરખો-રેંટિયો

૨૭૦

નધ કી દીલી, પુરાનીકી તંગ;
ખૂઓ તો ખૂઓ નહિ ચલો મેરે સંગ.

ઉત્તર—ચલમ

૨૭૧

ચાલીસ મન કી નાર રખાવે, સૂખી જૈસે તીલી,
કહને કો પદે કી બીબી, પર વહ રંગ રંગીલી.

ઉત્તર—ચલમ

૨૭૨

ચાર અંગુલ કા પેડ, સવા મન કા પત્તા;
ફલ લગે અલગ અલગ, પક જાય ઇકઠા.

ઉત્તર—ચાક

[૭૫]

૨૭૩

ચટાળ પટાળ કબસે ? હાથ પકડા જબસે,
આહ આવે કબસે ? આધા ગયા જબસે;
ચૂપચાપ કબસે ? સારા ગયા જબસે.

ઉત્તર—ચૂડિયાં

૨૭૪

મારોં દિશાકી સોલહ રાની, તીન પુરુષકે હાથ બિકાની,
મરના છના ઉસકે હાથ, કમી ન સોવેં વહ એક સાથ.

ઉત્તર—ચૌસર ?

૨૭૫

હાલા થા સખ કો મન લાયા, ટાંગ ઉઠા કર ખેલ બનાયા;
કમર પકડે કે દિયા ઢકેલ, જબ હોવે વહ પૂરા ખેલ.

ઉત્તર—ખુલા

૨૭૬

મારો તો વહ છ ઉઠૈ, બિન મારે મર બાય;
ઠહૈ પહેલી ખીરબલ, મુદા આટા ખાય.

ઉત્તર—તબલા

૨૭૭

એક નાર ફૂવેમેં રહે, વાકા નીર ખેતમેં વહે,
જો કોઈ વાકે નીર કો ચાખે, ફિર છવન કી આસ ન રાખે.

ઉત્તર—તલવાર

૧ ચોપાટ નામની રમત.

૨૭૮

એક નારી વહ હૈ બહુરંગી, ઘરસે બાહર નિકસે નંગી;
ઉસ નારીકા ચહી સિંગાર,^૧ સિરપર નથની મુંહપરવાર.

ઉત્તર—તલવાર

૨૭૯

ઈક નારી હૈ બીહડ^૨ નંગી, ઝટપટ બન બાતી હૈ જંગી;
રક્ત પિયાસી ખાસી રહ, ખાસૂ કેરિ ખગનિયા કહે.

ઉત્તર--તલવાર

૨૮૦

વાત કી વાત, ઠઠોલી કી ઠઠોલી,^૩
મરઘ કી ગાંઠ, ઓરતને ખોલી.

ઉત્તર—તાળું

૨૮૧

રંગબેરંગી એક પક્ષી બના,
છોટી ચોંચ ઓર કાટે ધના;
૪તીસ તીસ મીલ બીલમેં બસે,
જીવ નહિ અરૂ ઉડકે ડસે.

ઉત્તર—તીર

૨૮૨

અરથ તો ઇસકા ખૂઝેગા, મુંહ દેખો તો સૂઝેગા.

ઉત્તર—દર્પણ

૧ શૃંગાર. ૨ ભયંકર. ૩ દિલ્લગી. ૪ ત્રીસ ત્રીસ સાથે
મળીને દરમાં રહે છે.

૨૮૩

ઝિલ્મિલ'કા કુંઆ, રતન કી કચારી;
બતાઓ તો બતાઓ, નહિ તો ફંગી ગારી.

ઉત્તર—દર્પણ

૨૮૪

જળ કાટો તબ હી બઢે, બિન કાટો કુમ્હિલાય;
અસી અદબૂત નારકા, અન્ત ન પાયો જાય.

ઉત્તર—દીપશિખા

૨૮૫

એક રાજા કી અનોખી રાણી, નીચેસે વહ પીવે પાની.

ઉત્તર—દીવાની વાર

૨૮૬

એક નાર ને અચરજ ક્રિયા, સાંપ માર પિંજરમેં દિયા;
જાં જોં સાંપ તાલકો ખાએ, તાલ સૂખ સાંપ મર જાએ.

ઉત્તર—દીવાની બત્તી

૨૮૭

ખાલા થા જબ સળકો લાયા, બઢા હુઆ કછુ કામ
ન આયા;
ખુસરો કહ દિયા ઉસકા નાંવ, અર્થ કરો યા છોડો
ગાંવ.

ઉત્તર—દીવો

૧ અમકતી રાણની

[૭૮]

૨૮૮

આધા નર આધા મૃગરાજ, બુદ્ધ બિઆહે આવે કાજ,
આધા દૂટિ પેટમાં રહે, બાસૂ કેરિ ખગનિયા કહે.

ઉત્તર—નરસિંહ

૨૮૯

નરનારી. હમ એકે દીકે,
જાં જાં બોલે તોં તોં મીકે;
એક નહાય એક સેકન હારા,
કહે ખુસરો નહિ કીચ નગારા.

ઉત્તર—નગારાં

૨૯૦

હાડ^૧ કી દેહી ઉજ્જલ રંગ, લિપટા રહે નાર કે સંગ;
ચોરી કી નાખૂન કિયા, વાઘા સિર કયોં કાટ લિયા.

ઉત્તર—નખ

૨૯૧

વીસોંર કા સિર કાટ લિયા, ના મારા ના ખૂન કિયા.

ઉત્તર—નખ

૨૯૨

દેખી એક અનોખી નારી,
ગુન ઉસમેં એક સખ સે ભારી;
પઠી નહિં અર અચરજ આવૈ,
મરના છના તુરત ખતાવે.

ઉત્તર—નાડી

૧ ચામડી. ૨ વીસ.

૨૯૩

તિતિયા દેખી એક અનોખી, ચાલ
ચલતિ હૈ ચલખલ ચોળી;
મરના જના તુરત બતાય,
નેકુ ન અન્નહુ પાની ખાય;
હાથન માં હૈ મોરે રહે,
બામુ કેર ખગનિયાં કહ.
ઉત્તર—નાડી

૨૯૪

કર ખોલે કર હી સુને, સવન સુને નહિં તાહિ;
કહે પહેલી ખીરખલ, સુનિયે અકબર સાહિ.
ઉત્તર—નાડી

૨૯૫

એક નાર તરવરસે ઉતરી મા, સો જનમ ન પાયો;
બાપ કે નાંવ જો વાસો પૂછ્યો, આધા નાંવ બતાયો;
આધા નાંવ બતાયો ખુસરો, કોન દેસકી બોલી,
વાંકો નાંવ જો પૂછ્યો મૈને, અપને નાંવ ન બોલી.
ઉત્તર—નિબોલી

૨૯૬

૧ધૂપોસે વહ પૈદા હોવે, છાંવર દેખ મુઝાયિ;
એરી સખી મૈં તુઝસે પૂછું, હવા લાગે મર બાએ.
ઉત્તર—પરસેવો

૧ તડકો-ગરમી. ૨ છાયા-શિતળતા. ૩ મુઝાય.

૨૯૭

એક ગુનીને યહ ગુન કીના, હરિયલ^૧ પિંજરેમેં દે દીના;
દેખો બાદુગર કા હાલ, રાલે હરા નિકાલે લાલ.

ઉત્તર—પાન

૨૯૮

સાત કબૂતર સાતે રંગ, મહલમેં જાવેં એક હિ રંગ.

ઉત્તર—પાન

૨૯૯

ખેત મેં ઉપજે સખ કોઈ ખાય, ઘરમેં હોવે ઘર ખા જાય.

ઉત્તર—૬૮

૩૦૦

એક અચમ્બા દેખો ચલ, સૂખી^૨ લકડી લાગે ફળ;
જો કોઈ ઇસ ફળ કેા ખાવે, પેક છોડ કહિં ઔર
ન જાવે.

ઉત્તર—ખરછી

૩૦૧

ઉજ્જલ ખરન અધીન તન, એક ત્યત દો ધ્યાન;
દેખત મેં તો સાધુ હૈ, પર નિપટ પાપકી ખાન.

ઉત્તર—ખક^૩

૩૦૨

અચરજ ખંગલા એક બનાયા, ઉપર નીંવ તલે ઘર છાયા;
વાંસ ન બદલી બન્ધન ઘને, કહ ખુસરો ઘર કૈસે મને.

ઉત્તર—ખએકા ઘોંસલા^૪

૧ લીલા. ૨ સૂડી. ૩ ખગલો. ૪ માળો.

૩૦૩

એક નાર વહ ઔષધ ખાએ, બિસપર યૂઝે વહ મર જાયે;
ઉસકા પી જળ છાતી લાય, અંધા નહિ કાના હો જાય.

ઉત્તર—ખંઠક

૩૦૪

શ્યામ ખરન પીતામ્બર કાંધે, મુરલીધર નહિં કોઈ;
બીન મુરલી વહ નાદ કહત હૈ, બિરલા ખૂઝે કોય.

ઉત્તર—બ્રમર (ભમરો)

૩૦૫

આગે આગે બહિના? આઈ, પીછે પીછે ભઈયાર;
દાંત નિકાલે બાબા આયે, બુરકા^૩ ઓઢે મૈયા.

ઉત્તર—ભુટા^૪

૩૦૬

એક તરુવર કા ફલ હૈ તર, પહલે નારી પીછે નર;
વા ફલકી ચહ દેખો ચાલ, બાહર બાલ^૫ ઓર લીતર બાલ.

ઉત્તર—ભુટા

૩૦૭

એક નાર તરવરસે ઊતરી, સર પર બાકે પૌવ;
ઐસી નાર કુનાર કો મૈ ના દેખન જાંવ.

ઉત્તર—મૈના

૩૦૮

એક દિન જમુના તૂઠ ગયે, રાધા અરૂ ભગવાન;
કર જોડી બિનતી કરે, મેને છોડે પ્રભુ ગુમાન;

૧ બહેન. ૨ ભાઈ. ૩ બુરખો. ૪ મકાઈ. ૫ ચામડી.

તબ હસી મન બિચાર રહે, મન સમજી ચતુર સુખણ;
હે ખ્યારી મેને આજ દિયો, તોહી કુશળ કદયાણ.

ઉત્તર—મોક્ષ

૩૦૯

સર પર જાલી, પેટસે ખાલી, પસલી દેખ એક એક નિરાલી.

ઉત્તર—મોક્ષ

૩૧૦

શિર પર સોઢે ગંગજલ, મુંડમાલ ગલ માંહિં;
વાહન વાકો વૃષભ હૈ, શિવ કહિયે કે નાહિં.

ઉત્તર—રહેંદ

૩૧૧

બે ચક્ર સહિત નહિ કૃષ્ણ, બેલ વાહન નહિ શંકર;
તે બીના પંખસે ઉડે શીરે, જી દેશ દેશાંતર નાચ
રંગ ધૂની કહે.

શબ્દ ચોખંડ સુણાવે, બીના ચાંચસે ચૂગે,
ઉદર ભર ભોજન લાવે, નીર્ખત નાર,

સખકો કહે પુરૂષ આશ;

પૂરે સહી, કવિ પૂછત સર્વકું, કે એસી નારી

જુગમે કોણ ભઈ ?

ઉત્તર—રથગાડી

૩૧૨

લોહિ કે ચને દાંત તલે પાતે હૈં ઉસકો;

ખાયા વહ નહિં જાતા હે, પર ખાતે હૈં ઉસકો.

ઉત્તર—રૂપિયા

૩૧૩

દાનાઇ સે દાંત ઉસ પૈ લગાતા નહિ કોઇ;
સખ ઉસકો ભુનાતે હૈ પૈ ખાતા નહિ કોઇ.

ઉત્તર—રૂપિયા

૩૧૪

શીશ જટા પોથી ગહે, સેત^૧ વસન^૨ ગલમાહિ;
ભેગી જંગમ હે નહિ, પ્રાણન પંડિત નાહિ.

ઉત્તર—લહસુન^૩

૩૧૫

ભાંતિ ભાંતિ કી દેખી નારી, નીર ભરી હૈ ગોરી કાલી;
ઉપર ખસેં ઔર જગ ધાવેં, રચા કરે જખ નીર ખહાવેં.

ઉત્તર—વાદળ

૩૧૬

એક નાર નૌરંગી ચંગી, વહુ ભી નાર કહાવે;
ભાંતિ ભાંતિ^૪ કે કપડે, પહિને લોગોં કે તરસાવે.

ઉત્તર—વાદળ

૩૧૭

હૈ વહુ નારી સુંદર નાર, નાર નહિ પરહે વહુ નાર;
દૂરસે સખકો છબિ દિખલાવે, હાથ કિસીકે કભૂ ન આવે.

ઉત્તર—વિશ્વળી

૧ શ્વેત. ૨ વસ્ત્ર. ૩ લસણનો લીલો છોડ. ૪ ખતખતના.

૩૧૮

આગે સે વહ ગાંઠ ગઠીલા, પીછેસે હૈ ટેઢા^૧;
હાથ લગાએ કહર ખુદાકા, ખૂઝ પહેલા મેરા..

ઉત્તર—વિંછી

૩૧૯

નેન અઢારે, શિશ નવ, ખટ ચરણ ભુજ ચાર;
તીન લોક તેને નમે, પંડિત કરો વિચાર.

ઉત્તર—સૂર્યના રથ

૩૨૦

લાગ કહું લાગૈ નહિં, બરજત લાગે ધાર;
કહે પહેલી બીરમલ, સુનિએ અકબર શાહ.

ઉત્તર—હાઠ

૩૨૧

પાની પાની ભરિ ગઈ ઓર શિર પર બારો આગ;
બાલન લાગી બાંસુરી ઓર નિકસે કાલે નાગ.

ઉત્તર—હુકો

૩૨૨

ચંચપુટી^૨ ન બકી^૩ ન ચ કાકી,^૪
તોયભરા^૫ ન નદી ન ચ વાપી;

સા કુશલા^૬ કુશલેન^૭ ગૃહીતા,
મુંચતિ વાકપદ^૮ ઇન્દુ^૯ ન વક્તિ^{૧૦}

ઉત્તર—કલમ

૧ વાંકો. ૨ ચાંચવાળી. ૩ બકુલની સ્ત્રી. ૪ કૌવી. ૫ જળથી ભરેલી. ૬ હોશિયાર. ૭ ચતુરો દ્વારા રાખવામાં આવે છે તે ભાવ. ૮ વાકચરૂપી પગ રાખતી. ૯ એક પથ, ૧૦-કહે છે.

૩૨૩

લોહકે ચને દાંત તાલે પાની હેં ઉસકો,
ખાયા વહ નહિં જાતા પર ખાતે હેં ઉસકો.

ઉત્તર—રૂપિયા

૩૨૪

કંડા દાંત ઉસ પર લગાતા નહિ કોઇ;
સખ ઉસકો ભુનાતે હં ચખાતા નહિ કોઇ.

ઉત્તર—રૂપિયા

કન્ય બજારે જાત હે, સોદા લાયો ચારિ;
સુવા^૧ મહોખા^૨ બાકુલા^૩, તીતર કી અનુહારિ.

ઉત્તર—પાન, કાથો, ચુનો, સોપારી

૩૨૫

હરી ભરી એક સુંદરી નાર, નરનારિનકા કરે સિંગાર;
બનકનકર જખ કામમે આવે, રક્ત વહા વૈકુઠ કો ભવે.

ઉત્તર—પાન

૩૨૬

વિના પાંવ પર્વત ચઢે, બિન મુંહ આટા ખાય,
મારેસે તો જી ઉઠે, બિન મારે મર જાય.

ઉત્તર—તખસા

૧ સુવાના જેવા લીલા રંગવાળી વસ્તુ-પાનનો સંકેત.
૨ મહોખા-કથ્થઈ રંગનું એક પક્ષી-કાથાનો સંકેત. ૩ બકુલા-
સફેદ રંગની વસ્તુ-ચુનાનું સૂચન. ૪ તીતર-સોપારીનો ભાવ.

૩૨૭

પાતાળ કુંવા, આકાશ પાની;
ચહ પનિહારી મેં પહિયાની

ઉત્તર—તાડી

૩૨૮

શિર પર પાથર, પેટમેં ઉંગલી.

ઉત્તર—અંગૂઠી

૩૨૯

તું ચલ, મેં આયા.

ઉત્તર—કિંવાડ

૩૩૦

દો પહિયે હું ઘોડે ચાર, આઠ સવારી સોલહ દ્વાર;
ચોસઠ ચક્કર ઠરતે ખોજ, હૈ મજદૂરી રૂપયા રોજ.

ઉત્તર—રૂપિયા

૩૩૧

ચીળી પળી હોતી હૈ, બેસનકી નહિ બનાતે હૈં;
ખાનેકી વણ ચીજ નહિ, પર ખાતે હ.

ઉત્તર—ગીની

૩૩૨

ચક્રી ત્રિશૂળી ન હરો ન વિષ્ણુ, મહા બલિષ્ઠો
ન ચ ભીમસેન:

ધન્યજાનુચારી ન થતી ન યોગી, સીતાવિયોગી
ન અ રામચન્દ્ર.

ઉત્તર—સાંઠ

૩૩૩

છત્રધારી ન રાજા સૌ, જટાધારી ન ઈશ્વર:
સૃષ્ટિકર્તા ન સો બ્રહ્મા, છિદ્રકર્તા ન તસ્કર:

ઉત્તર—સોય

૩૩૪

છોટા મુંડ, બડી વાત.

ઉત્તર—ખંઢક

ઉખાણુ

“દાદીમા ! દાદીમા ! અમને ઉખાણુ કહો ? ” નાની રૂપાંએ ખૂંમો મારતાં કહ્યું.

રૂપાંની આ વાતને ઘરનાં બધા છોકરાઓએ ઝીલી લીધી. બધા જ બોલી ઊઠ્યા—“ હા, હા, અમને ઉખાણુ કહો. ”

અને છોકરાઓ દાદીમાને વિંટાઈ વળ્યા. હવે દાદીમાનો છૂટકો જ નહોતો. દાદીમા બોલ્યાં—“ ચાલો બહાર ચાંદનીમાં જઈએ. ”

અને બધા ચોટલે બેઠા. આકાશમાંથી ચાંદની ઝરી રહી હતી. લોમ પર અજવાળું છવાઈ ગયું હતું.

દાદીમા બોલ્યાં—“ ચાલો હવે શરૂઆત કરીએ. બોલો, તમારામાંથી કોઈને વાડ દોતાં આવડે છે ? ”

બધા ચૂપચાપ બેસી રહ્યા, પણ નાની રૂપાં ચક્રાર હતી તે બોલી—“ હોવે. ”

“ તો દોઢ આપ, જોડએ ? ”

અને રૂપાંએ સડસડાટ બોલવા માંડ્યું—

૩૩૫

ફૂંટાસાની પોળમાં, પંદર પગથીઆં,
પંદર ચક્રાં, પંદર ઉતરવાં;

માંહી મહાદેવનાં દર્શન કરવા.
 મહાદેવની ત્રાંખાકુંડી,
 નવ ગજ ડાંડી,
 લોંચ ભડારી દરિયા,
 કાંઠે દોઢ સોપારી.
 સોપારીનાં આવ્યાં આણાં,
 તરત દોઢાં છાણાં;
 છાણાનો પડયો ગાર,
 તરત દોઢો મોર.
 મોરની પડી પીંછી,
 તરત દોડયો વીંછી.
 વીંછીને પડયો આંકડો,
 તરત નાકો માંકડો.
 માંકડો ચઢયો ઝાડ,
 તરત દોહી વાડ.

“શાખાશ ! શાખાશ !” દાદીમા બોલી બિઠ્યાં.

રૂપાં બોલી—“બીજું કહો ?”

૩૩૬

“કોને શું ન હોય ?” દાદીમાએ બીજું ઉપાણું મૂક્યું.

રૂપાંને આ પ્રશ્ન ભારે લાગ્યો. એ ચૂપ રહી. પણ મનુ સળવળી બિઠ્યો. એ બોલ્યો—“હું કહું ?”

“બાલ બેઠએ ?”

અને મનુએ બોલવા માંડ્યું:—

મગને ખેતર માળો નહિ,
 ઉંદરને ઉચાળો નહિ;
 કણુખી નાત બહારો નહિ,
 ગરાશીઓ ગાઝારો નહિ;
 નાગર બચ્ચો કાળો નહિ,
 જાડેજાને સાળો નહિ;
 ઘેલીને ગવાળો નહિ,
 બ્રાહ્મણને ઘેર પાળો નહિ;
 ચાટવાને ફાડ નહિ,
 ઘર જમાડને લાડ નહિ.

“વાહ, વાહ, ભારે કરી.” છોકરાઓએ મનુને તાળી-
ઓથી વધાવી લીધો.

૩૩૭

“હાથીને પગે તાળું બાંધતાં કોઈને આવડે
છે” દાદીમાએ ત્રીજું ઉપાણું મૂક્યું.

રૂપાં બોલી-“હું કહું?”

“ના, તું એક બોલી છે, હવે બીજાને કહેવા દે.”

જયન્તિ કહે-“હું બોલું?”

“બોલ જોઈ?”

અને જયન્તિએ બોલવા માંડ્યું—

બાવાજીનો બોકડો,

રમકુમ ચાલે, પાતાળ પાણી કહે;

પાતાળ પાણી કાળું,

હાથીને પગે તાળું!

“વાહ, વાહ, જયન્તિ !” છોકરાઓ ખૂશીથી પોકારી
ઊઠ્યા.

રમુ ગૂપચૂપ બેઠી હતી તે હવે બોલી—“ દાદીમા એક
ઉખાણું મને કહેવા દો. ”

દાદીમાએ સંમતિ આપી. રમુએ કહ્યું—

૩૩૮

“ મારા બોખા હાથીને પાછ આપો. ”

ટપુ ટપ દેતો બોલી ઊઠ્યો—

કુવામાં નાખ્યો ચોખો,

હાથી પાચો બોખો.

“ એમ, હું કહું તે કહેશો ? ”

“ હા, હા. ”

૩૩૯

“ લંકામાંથી દારા આણી આપો ? ”

બધા જ છોકરાંઓ બોલી ઊઠ્યાં:—

“ વેલ છે વાંકડી, બળદ છે ગારા;

જઈશું લંકાએ અને લાવશું દારા. ”

દાદીમાએ કહ્યું—“ આ છેલ્લું ઉખાણું છે. બોલો કેને
આવડે છે ? ”

“ પણ કહો તો ખરા ? ” અધીરો રમુથી રહે-
વાયું નહિ.

૩૪૦

“ રંગ રાતડો, કેડ પાતળી;
એ વતે તેને આપું સોનાની સાંકળી. ”

હાદીમાએ ઉખાણું કહ્યું.

બધા બોલી બિઠ્યા—“કંકાવટી! કંકાવટી!”

છ

૩૪૧

જરા જેટલી ચીજથી આખું ગામ જમે.

ઉત્તર—અગ્નિ

૩૪૨

ધરમાં ધર, તેમાં ધર, તેમાં રમે કેસરીયો વર.

ઉત્તર—અગ્નિ

૩૪૩

વડ જેવાં પાંદડાં, શેરડી જેવા સોટા;

મોગરા જેવાં ફુલ અને આંખા જેવા ગોટા.

ઉત્તર—આંકડો

૩૪૪

કાળો ઘોડો કાબરો, નગરો જેતો બાય,

લાખો રૂપિયા આપતાં એનું મૂલ ન થાય.

ઉત્તર—આંખો

૩૪૫

ગર્ભ છે પણ ગોટલી નથી,

દીકું છે પણ દેશમાં નથી.

ઉત્તર—કંરા

૩૪૬

ડાસો થઈને કેડ બાંધે,

ખેતર ખળે સૂએ;

જનાવરોને ખાવા સરખું,
હુનિયાં સરખી બુએ.
ઉત્તર—કડબનો પૂજો

૩૪૭
અહીં નહિ ક્યાંય નહિ, રાજને દરબાર નહિ,
ફળ ઉપર નહિ ફેતરું, એ ફળ સૌ ખાય.
ઉત્તર—કરા

૩૪૮
રણુ વગડામાં હોલા હીંચકે
ઉત્તર—કાતરા (આમલીના)

૩૪૯
ઘોળા ખેતરમાં કાળાં ખી,
ડાઘા તથા છે સારો દી.
ઉત્તર—કાગળ

૩૫૦
લીલી ટોપી કાળા જઘા,
આવ્યા રે પરદેશી સગા.
ઉત્તર—કાળા વેંગણ

૩૫૧
ઘોળા ખેતર માંહી કાળા ચણા,
હાથે વાળી મોઢે લણ્યા.
ઉત્તર—કાગળ

૩૫૨

ચિતરેલો મોરીઓ,
દેશ વિદેશ જાય;
પાણી પીવા બિતરે તો,
તરત મરી જાય.
ઉત્તર—કાગળ

૩૫૩

રથ વગડામાં ડોસી દાંત કાઢે.
ઉત્તર—કાલાં

૩૫૪

ધમણ તથા ઐરણ ગળી,
લોહું ઘડતો લુહાર;
વેંત જેટલો છોકરો,
ભાલા સોત સવાર.
ઉત્તર—કાચ

૩૫૫

સોનાનો પેટીને લવીંગનો દાટો
ઉત્તર—કેરી

૩૫૬

રથ વગડામાં હોલા હીંચકે
ઉત્તર—કેરી

૩૫૭

લોંચ ભટ્ટકી લોંમાં રહે,
પૂંછડી આપણા હાથમાં રહે.
ઉત્તર—કોઢાળી

૩૫૮

ભૂખે પેટે નહાવા જાય,
કુવામાં જાડું થાય;
ખહાર આવીને ખાલી થાય;
એથી વાડી લીલી થાય.

ઉત્તર—કેશ

૩૫૯

કાળી કુતરી લસપસ,
ત્રણ માથાં ને દશ પગ.

ઉત્તર—કેશ

૩૬૦

પ્રાણ નહિ પણ પળ પળ ગણે.

ઉત્તર—ઘડિયાળ

૩૬૧

વાચા વિના જાલે ખરી,
પગ વિના ચાલે ખરી;
કાંટા નહિ પણ જોરડી,
ઉત્તર એવો આપ.

ઉત્તર—ઘડિયાળ

૩૬૨

વાકો ચુકો ખાવળીઓ, ઉપર બેઠો બહારો;
કાળાં માણસ પીલી નાખે, તોય ન મૂકે ચોરો.

ઉત્તર—ઘાણી

૩૬૩

પશુ નહિ પણ ચાર પગ, એક વાંસો બે શિશુ;
બાળક તેના પેટમાં, એ શી ચીજ કહીશ ?

ઉત્તર—ઘોડીયું

૩૬૪

નરથી નારી નીપજે, ખાતાં ખાતાં ગાય;
અરધું અંગ ફરે કુંદડી, તેનું એકું સૌ કોઈ ખાય.

ઉત્તર—ઘંટી

૩૬૫

અંધારી ચોરડીમાં ભંટ ગાંગરે

ઉત્તર—ઘંટી

૩૬૬

ગોઠણુ જેટલી ગાય, નીરે એટલું ખાય.

ઉત્તર—ઘંટી

૩૬૭

અમે આવતા હતા તમે જતા હતા,
ધમધમ ધુધરા વાગતા હતા,
તમે તે જાણો છો ?

ઉત્તર—છાશ કરવી તે

૩૬૮

ઘોળા કુવામાં પાંચશેરી તરે

ઉત્તર—છાશ અને માખણ

૩૬૯

ગોખલામાં ગોરખાઈ ફૂટે

ઉત્તર—જલ

[૯૭]

૩૬૦

ધરે ધરે ચોરનાં માથાં

ઉત્તર—ટાડણા

૩૬૧

બત્રીસ ગોલા ખાંડે, ને એક બાઈ હલાવે

ઉત્તર—દાંત અને જીભ

૩૬૨

એક કોટડીમાં બત્રીશ બાવા

ઉત્તર—દાંત

૩૬૩

મુંઝાની પેટીમાંહી સતીઓ ઝાઝી
મોઢાં મોઢું વાત કરે તો જાય બધી દાઝી.

ઉત્તર—દીવાસળી

૩૬૪

હોળી ગાય, તેલે ન્હાય;

રાત પડે ત્યાં હનુમાન થાય.

ઉત્તર—દીવેર

૩૬૫

ઉંચે ક્યારે માળો રાખ્યો, લાગી જૂડાજૂડ;
પહેલી બેસે કાકડી, ને પછી બેસે કુલ.

ઉત્તર—દીવો

૩૬૬

એક જનાવર ઈતુ, પૂછડે પાણી પીતું;
એનું માથું મુરદાલ, એની કેડ બબરદાર.

ઉત્તર—દીવો

૩૭૭

આઇજી બેઠાં, બાઇજી બેઠાં;
કેમ લાલીજી ! તમે બિનાં ?

ઉત્તર—દીવો

૩૭૮

મારો બળદ આલો ખાય, પાલો ખાય;
પાણી પીએ કે તરત મરી જાય.

ઉત્તર—દેવતા

૩૭૯

બે હાથ લોંચમાં બારસે ગામ

ઉત્તર—નકશો

૩૮૦

ઘોળા કુવામાં ઘોળો પાણી

ઉત્તર—નાળિયેર

૩૮૧

જે મધ્યે ગંગા વસે, જટા ધરે છે શિશ;
ત્રણ આંખો પણ તે નહિ, શંકર દેવ કહીશ.

ઉત્તર—નાળિયેર

૩૮૨

કાળી કૂતરી લયપચ, બે મોઢા ને દશ પગ.

ઉત્તર—પાણીની પખાલ

૩૮૩

એક મરઘીના પેટમાં સો ઇંડાં

ઉત્તર—ફણસ

૩૮૪

કાળી ગાય કોદરા ખાય,
'ધમ' બોલે ને નખોદ બાય.

ઉત્તર—બંદૂક

૩૮૫

લીલી ટોપી રાતા ડગા, આવ્યા રે પરદેશી સગા;
ખાય ખાય ને હાય હાય.

ઉત્તર—મરચાં

૩૮૬

તીખું તીખું તનમનીયું, કેળાં જેવાં પાન;
આ અર્થ વરતે તેને, માનું બુદ્ધિમાન.

ઉત્તર—મૂળો

૩૮૭

પડી પડી પણ ભાંગી નહિ, કટકા થયા બે ચાર;
સવાર પડતાં નાસી ગઈ, પાંડિત કરે વિચાર.

ઉત્તર—રાત

૩૮૮

લાકડાનો કુકડો, લોહાની ચાંચ,
આખો દિ ચલાવીએ તો ઈડા મૂકે પાંચ.

ઉત્તર—રેટિયો

૩૮૯

ભમ્યો ભમ્યો પણ ભમરો નહિ,
કોટે જનોઈ પણ પ્રાણીય નહિ.

ઉત્તર—રેટિયો

૩૯૦

છાપરે

છાપરે

મગ

વેરાયા.

ઉત્તર—વરસાદ

૩૯૧

કાકા રે મેં કૌતુક દીકું,
 પૂર પાણીમાં રમતું દીકું;
 પાણી છે પણ પીતું નથી,
 એ જનાવર મરતું નથી.

ઉત્તર—વહાણુ

૩૯૨

કાળી સોટી તેલે નહાય,
 વળે ખરી પણ ભાંગી નવ ભાય.

ઉત્તર—વાળ

૩૯૩

પાંખ વિનાનું પાંખડું,
 ભંચે ભડી ભાય,
 માણસ સવાર થયો છતાં,
 જરા ન હરકત થાય.

ઉત્તર—વિમાન

૩૯૪

ઝૂઠી જેટલો માટીડો, સૂપડા જેટલી દાઢી;
 શાણા તમે સમજ લેજો એ કામ આવે છે દા'ડી.

ઉત્તર—સાવરણી

૩૯૫

ઉંચ ઘેર બાય, નીચ ઘેર બાય;
તેનું ચઢાવેલ સરવે ખાય.

ઉત્તર—સુપકું.

૩૯૬

છીછરી તલાવડી, છીછરી પાળ;
પાણી ન રહે પૈસા લાર.

ઉત્તર—હથેળી

૩૯૭

કાળા કુવામાં કળશીઓ પાણી.

ઉત્તર—હુકો

૩૯૮

કાકા કહેતાં છુટાં રહે, મામા કહેતાં વળગે;
લીલી કેળે રંગ ન લાગે, બાપુને નહિ અડકે.

ઉત્તર—હોઠ

પ્રહેલિકા

ઉપાણા-કૌયડા-પહેલીને સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રહેલિકા કહે છે. ઉપાણા કે સમસ્યા પૂછવાથી જેવી રીતે બુદ્ધિની પરીક્ષા લેવાય છે અને બુદ્ધિને આનંદ મળે છે તેવી જ રીતે આ પ્રકારની પ્રહેલિકા દ્વારા કવિ સાંભળનારાઓની બુદ્ધિ ચકાસે છે અને બધા વિનોદ મેળવી શકે છે.

બીજાને શંકામાં નાખી વસ્તુનું વર્ણન કરવું, જે વસ્તુ માટે બોલવાનું હોય તેનું નામ શુભ રાખી તેના રૂપ-ગુણ-રંગ પ્રકટ કરવા તેનું નામ પ્રહેલિકા. પ્રહેલિકા દ્વારા તર્ક-શક્તિ વધે છે. એને સમજવા માટે બહુશ્રુત થવાની જરૂર છે. શબ્દજ્ઞાનની પણ વધુ જરૂર પડે છે. અભ્યાસ દ્વારા મુશ્કેલ અને ગુંચવણભરો પ્રહેલિકાઓ પણ ઉકેલી શકાય છે.

૩૯૮

અસ્થિ નાસ્તિ શિરો નાસ્તિ બાહુરસ્તિ નિરજ્જુલિઃ ।
નાસ્તિ પાદદ્વયં ગાદમઙ્ગમાલિન્ગતિ સ્વયમ્ ॥

હાડકાં નથી, માથું નથી, હાથ છે પણ આંગળીઓ નથી, બે પગ નથી. આટલું છતાં પણ તે ગાદ આલિંગન કરે છે. બરાબર ભેટે છે. તો તે શું હશે ?

ઉત્તર—અંગરખું

वृक्षस्याग्रे फलं द्रष्टुं फलाग्रे वृक्ष एवच ।

अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥

ઝાડની ડાળ ઉપર ફળ જણાય છે અને ફળની ઉપર ઝાડ દેખાય છે. એ જે છે તેના નામમાં પહેલો અક્ષર છે અને છેલ્લો સ્કાર છે. આ જે ઉકેલી શકે તે પંડિત જાણે.

ઉત્તર—અનનસ

कृष्णमुखी न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी ।

पञ्चमर्त्री न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डितः ॥

કાળું મુખ છે પણ તે ખિલાડી નથી, જે જીભો છે પણ સર્પિણી નથી. પાંચ પતિવાળી છે પણ તે દ્રોપદી નથી. ત્યારે તે કોણ ? એ જે જાણે તે પંડિત.

ઉત્તર—કલમ

अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ ।

सीताहरणसामर्थ्यो न रामो न च रावणः ॥

ગરદન છે પણ મસ્તક નથી. બે ભુજ-કોણીથી ઉપ-રનો ખભા સુધીનો ભાગ-છે પણ કર-કોણીથી નીચેનો હાથનો ભાગ-નથી. સીતાને હરવાનું એનામાં સામર્થ્ય છે; * પણ તે રામ કે રાવણ નથી. ત્યારે એ કોણ છે ?

* સીતાજીએ કાંચળી માટે સોનાનો મૃગ મારવા રામને કહ્યું હતું. તેમ કરવા જતાં સીતાને રાવણે હરી હતી માટે કાંચળો પણ સીતાહરણમાં કારણરૂપ ગણાઈ હતી.

ઉત્તર

વિના મસ્તકે મન ગમ્યો,
મુન્દરી શિત હરનાર;
કાણી મુઘી “કચ્ચો,”
શ્યામાનો શણગાર.

૪૦૩

અપદો દૂરગામો ચ સાક્ષરો ન ચ પण्डितः ।

अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥

પગ નથી છતાં દૂર-દેશાવર ગમન કરનારો, સાક્ષર
ખરો પણ પંડિત નહિ અને મુખ નહિ છતાં સ્પષ્ટ બોલ-
નારો, એવાને જે બાણે તે પંડિત.

ઉત્તર—પત્ર-કાગળ

૪૦૪

वने जाता वने त्यक्ता वने निष्ठति नित्यशः ।

पण्यस्त्री न तु सा वेश्या यो जानाति स पण्डितः ॥

વનમાં કાળરૂપે ઉત્પન્ન થયેલી, વન-પાણીમાં
નાંખેલી, હમેશાં જંગમમાં રહેનારી અને પણ્ય સ્ત્રી-એટલે
કે પૈસા આપીને લોગવવા યોગ્ય નારી છે-તોપણ તે
વેશ્યા નથી. એને જે બાણે તે પંડિત.

ઉત્તર—નોંધ અથવા નાગરવેલ

૪૦૫

गोपालो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शंकरः ।

चक्रपाणिः स नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः ॥

ગોપાળ એટલે કે ગાયનું પાલન કરનારો છે પરન્તુ

[૧૦૫]

તે ગોવાળ નથી, ત્રિશૂલી છે પરંતુ શંકર નથી, ચક્રપાણિ
છે તોપણ તે વિણ નથી. એને જે બાણે તે પંડિત.

ઉત્તર—સાંઠ

૪૦૬

वने वसति को वारो योऽस्थिमांसविघर्जितः ।

असिचत्कुरुते कार्यं कार्यं कृत्वा वनं गतः ॥

એવો તે કોણ વીર છે કે જે વનમાં^૧ વસે છે, જે
હાડ-માંસ વગરનો છે, તલવારના જેવું કામ કરે છે અને
કામ કરીને પાછો વનમાં જાય છે.

ઉત્તર—કુંભારનો દારો

૪૦૭

रविजा शशिकुन्दाभा तापहारी जगत्प्रिया ।

वर्धते वनसंगेन न तापी यमुनापि न ॥

રવિજી^૨ ઉત્પન્ન થયેલી છે, ચન્દ્રમા અને કુંદ પુષ્પના
જેવી શ્વેત કાન્તિવાળી છે, તાપનું હરણ કરનારો, જગતને
વહાલી, જે પાણીની સંગતથી વધે છે, પરંતુ તે તાપીયે
નથી અને જમના પણ નથી. તો એ શું છે ?

ઉત્તર—છાશ

૪૦૮

तरुण्यालिङ्कितः कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रितः ।

गुरुणां संनिधानेऽपि कः कूजति मुहुर्मुहुः ॥

જેના કંઠમાં તરુણીએ આલિંગન કર્યું છે, નિતાંબ

૧ વન=પાણી. ૨ રવિ=રવઈ.

સ્થાન પર જેણે આશ્રય લીધો છે, શુર (વડિલ) ની સમ-
ક્ષમાં પણ જે વારંવાર અસ્પષ્ટ લાપણુ કરે છે એવો તે કોણ ?

ઉત્તર—ઘડા

૪૦૯

આપાણ્ડુ પીનકઠિનં વર્તુલં સમુનોહરમ્ ।

કૌંઘ્યુત્તર-સ્યર્થં કિં વૃદ્ધૈરપિ સસ્પૃહમ્ ॥

સહેજ શ્વેત, ઉપસેલું, ઠંઠણુ, ગોળાકાર અને સારી
રીતે મનને હરનાર, વૃદ્ધો? પણ હાથ વડે અતિ આનંદથી
જેને તાણે છે એવું તે શું હશે ?

ઉત્તર—ખીલું

૪૧૦

एकचक्षुर्न काकोडयं विलमिच्छन्न पन्नगः ।

क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमाः ॥

એક આંખ છે પણ તે કાગડો નથી, દરમાં પેસવાને
મિલે છે પરન્તુ તે સાપ નથી, ઘટે છે અને વધે છે તો
પણ તે ચન્દ્રમા નથી. તો તે શું હશે ?

ઉત્તર—સોય

૪૧૧

छत्रधारी न राजासौ जटाधारी न चेश्वरः ।

सृष्टिकर्ता न स ब्रह्मा छिद्रकर्ता न तस्करः ॥

છત્ર ધરે છે પણ રાજા નથી, જટા ધરે છે પણ
શિવજી નથી, સૃષ્ટિ કરે છે પણ બ્રહ્મા નથી, અને છિદ્ર કરે
છે પણ ચોર નથી, તો તે કોણ ?

ઉત્તર—રાજાનો છત્રધારી અથવા મકાઈ

૧ બિલ્વાને કોરી કાઢીને વૃદ્ધો તેમાં તપકીર ભરે છે અને
તેને હોંસથી તાણે છે.

સદારિમધ્યાપિ ન વૈરિયુક્તા નિતાન્તરક્તાપિ સિતૈવ નિત્યમ્ ।
યથોક્તવાદિન્યપિ નૈવ દૂતી કા નામ કાન્તેતિ નિવેદયાશુ ॥

નિરંતર શત્રુના મધ્યમાં રહેનારી છે છતાં પણ વેર
વાળી નથી. નિરંતર અત્યન્ત લાલ છે તોપણ સદૈવ સિતૈવ
(શ્વેત હોય તેવી) છે. જેટલા શીખતીએ તેટલા જ શબ્દો
બોલે છે તથાપિ તે દૂતી નથી. એવી તે સ્ત્રી કય છે ? તે તું
મને જલદીથી કહે.

ઉત્તર—સારિકા-મેન

વૃક્ષાગ્રવાસી ન ચ પશ્ચિજાતિસ્તૃણં ચ શય્યા ન ચ રાજયોગી ।
સુવર્ણકાયો ન ચ હેમધાતુઃ પુંસશ્ચ નામ્ના ન ચ રાજપુત્રઃ ॥

વૃક્ષના આગળના ભાગમાં રહે છે પરન્તુ તે પંખી
નથી. ઘાસની શય્યા પર સૂવે છે પરન્તુ રાજયોગી નથી.
સોના જેવા રંગવાળી પીળી કાયા છે, પણ તે સોનું
નથી. જાતે પુરુષ^૧ છે પણ રાજપુત્ર નથી, તો એ શું છે ?

ઉત્તર—પાકેલો આંખો

પર્વતાગ્રે રથારુઢો ધુમૌ તિષ્ઠતિ સારથિઃ ।
ચક્રવદ્ભ્રમતે પૃથ્વી તસ્યાહં કુલબાલિકા ॥

૧ આમ્ર શબ્દ નરગતિ છે.

પર્વત આગળ રથમાં બેઠેલો, અને સારથી લોંચપર છે, ચક્રની જેમ પૃથ્વી ફરે છે તે કુળની હું પુત્રી છું. કહો ત્યારે હું કોની છોકરી ?

ઉત્તર—કુંભારની

૪૧૫

અર્ધચન્દ્રસમાયુક્તં પુંનામ ચતુરક્ષરમ્ ।
કકારાદિ લકારાન્તમિહ જાનાતિ પण्डितः ॥

અર્ધચન્દ્રને સાથે રાખનાર, ચાર અક્ષરવાળું પુરુષનું નામ કકાર આદિ, લકાર અંતે, એને જે પિછાને તે પંડિત.

ઉત્તર—કંઠકોલ^૧. કરતાલ

૪૧૬

અનુનેતું માનિન્યા દયિતશ્ચરણે સરાગચરણાયાઃ ।
યાવત્પતિતઃ સ તયા તત્ક્ષણમવધીરિતઃ કસ્માત્ ॥

જેના પગ પર લાલાશ છવાઈ છે (મેદીથી) એવી માનિની સ્ત્રીને મનાવવા માટે તેનો પ્રિતમ પગે લાગવા જાય છે. પણ સ્ત્રી તરતજ તેનાથી દૂર ખસી જાય છે. શા માટે ?

ઉત્તર—સ્ત્રી રજસ્વલા હુતી માટે

૪૧૭

પર્વતાગ્રે રથો યાતિ ભુમૌ તિષ્ઠતિ સારથિઃ ।
ચલતે વાયુવેગેન પદમેકં ન ગચ્છતિ ॥

૧ શ્રી શંકરનું આ બીજું નામ છે. આ નામ કાલકૂત નામના વિષને કંઠમાં રાખવાથી પડ્યું છે.

પર્વત ઉપર રથ બાધ છે, સારથી લોંચપર રહે છે,
પવન વેગે ચાલે છે છતાં તે એક ડગલું પણ ચાલતો નથી.

ઉત્તર—કુંભારનો વાક (ચક્ર)

૪૧૮

चतुर्मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः ।

निर्जीवी च निराहारी अजस्रं धान्यभक्षणम् ॥

ચાર મુખવાળો પણ બ્રહ્મા નથી. બળદ પર આરૂઢ
છે પણ શંકર નથી. નિર્જીવ છે, નિરાહારી છે, અને નિરં-
તર અનાજ ખાયા કરે છે. તો તે શું હશે ?

ઉત્તર—હળ

૪૧૯

अपूर्वोऽयं मया दष्टः कान्तः कमललोचने ।

शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान्જાત્ર સંશયઃ ॥

હે કમલલોચના ! મેં એક અપૂર્વ^૧ કાંત જોયો. એના
અન્તરમાં શો છે. તે જે જાણે તે વિદ્વાન. એમાં જરા પણ
શંકા નથી.

ઉત્તર—અશોક

૪૨૦

दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः ।

गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥

૧ અપૂર્વ એટલે પૂર્વ અક્ષર અ. કાંત એટલે ક છે જેને
અંતે અને વચમાં શો. અશોક—એટલે જેને શોક ન હોય તે
વિદ્વાન.

દાંત નથી તોપણ પથ્થરને આવે છે, નિર્જીવ છે તો
પણ ઘણો અવાજ કરે છે. શ્રીમાન છતાંપણ શુભની
કેથળીથી પારકે પગે આવે છે.

ઉત્તર—જોડા

૪૨૧

न तस्यादिर्न तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति ।
तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यदि जानासि तद्वद ॥

તેના આરંભમાં ન અને અન્તમાં પણ ન છે. તેની
મધ્યમાં ય રહે છે. તે તને છે અને મને પણ છે, જો
જાણતા હો તો કહો.

ઉત્તર—નયન (આંખ)

૪૨૨

य एवादिः स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः ।
य एतन्नाभिजानीयान्तृणमात्रं न वेत्ति सः ॥

ય નક્કો આદિમાં અને સ નક્કો અન્તમાં છે. ભવતિ
મધ્યમા મધ્યે છે. જે એને સમજી શકતો નથી તે તૃણ પણ
જાણતો નથી.

ઉત્તર—યવસ એટલે તૃણ

૪૨૩

उच्छिष्टं शिव निर्मात्यं वमनं शवर्कपटम् ।
काकविष्टासमुत्पन्नः पञ्चैतेऽति पवित्रकाः ॥

૧. ઉચ્છિષ્ટ એટલે ખીબાનું ખાધેલું અથવા સુખમાં
લગાડીને ખાતાં ખાતાં રહેવા દીધેલું. ૨. શિવ નિર્માલ્ય
એટલે મહાદેવને માથે ચડોને ઉતરેલું. ૩. એકેલું. ૪.

મુડદાનું કંદન અને પ. કાગરાની વિષામાંથી હૃત્પન્ન થયેલું.
એ પાંચ વાના પવિત્ર છે તો એ વસ્તુઓ કઈ હશે ?

ઉત્તર

૧. દૂધ ૨. ગાંગાજળ ૩. મધ ૪. રેશમી પિતા-
મ્બર અથવા મૃગચર્મ અને પ. પીપળો આ પાંચે વસ્તુઓ
પવિત્ર છે.

૪૨૪

વૃક્ષાગ્રવાસી ન ચ પક્ષિરાજસ્ત્રિનેષ્વધારી ન ચ શૂલપાણિઃ ।
ત્વગ્ચક્ષ્ઠ ધારી ન ચ સિદ્ધયોગી જલં ચ વિભ્રન્ન ઘટો ન મેઘઃ ॥

ઝાડની ટોંચ પર રહે છે પરન્તુ તે પક્ષી નથી; ત્રણ
આંખો તેને છે પણ તે શૂલપાણી એટલે કે શંકર નથી.
છાલનું વસ્ત્ર ધારણ કરનાર છે પણ તે ઘટો અથવા મેઘ
નથી. તો તે શું હશે ?

ઉત્તર—શ્રીકૃષ્ણ

૪૨૫

इयामंच वर्तुलाकारं पुंनाम चतुरक्षरम् ।
शकारादि मकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥

એનો રંગ કાળો છે, આકાર ગોળ છે, નરબતિ
વાચક છે. એના નામના અક્ષર ચાર છે. તેમાં પહેલો
શકાર છે અને અન્તિમ મકાર છે. તો તે શું હશે ? એનો
ઉકેલ જે બાણે તે પંડિત બાણવો.

ઉત્તર—શાલિશ્રામ

[૧૧૨]

સર્વસ્વાપહરો ન દસ્યુકુલજઃ સદ્વાજ્ઞ મૃત્તેશ્વરો દોષા
નિષ્ટકરો ન ધર્મનિરતઃ કીલાલપો નાસુરઃ ।
નૃણાં પૃષ્ઠપલાશનો ન પિશુનઃ શીઘ્રંગમો નો હયઃ
શશ્વદ્રાત્રિચરો ન રાક્ષસગણઃ કોઽયં સચ્ચિ બ્રૂહિ મે ॥

સર્વને હણે છે પણ તે ચોર નથી. ખટ્વાંગ કુળથી
જન્મેલો છે પણ ઇશ્વર (રાજા) નથી. અથવા
ખાટલાનો ઇટકો જેના હાથમાં છે પણ તે ઇશ્વર નથી.
પાપનું અનિષ્ટ કરનારો છે તો પણ ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાળો
નથી. ઢોહી પીનારો છે પણ અસુર નથી. માણસની પૂંઠ
પાછળ રહી ખુરં બેલે છે, પણ ચાડીયો નથી. શીઘ્રગામી
છે પણ ઘોડો નથી. રોજ રાત્રિના ફરે છે પણ રાક્ષસ
નથી. એ કેણુ છે તે હે સખી મને કહે ?

ઉત્તર—માંકડ

ચક્રી ત્રિશૂલી ન હરિર્ન વિષ્ણુર્મહાન્વલિષ્ઠો ન ચ ભોમસેનઃ ।
સ્વચ્છન્દ્વારી નૃપતિર્ન યોગી સીતાવિયોગી ન ચ રામચન્દ્રઃ ॥

ચક્રી છે પણ વિષ્ણુ નથી. ત્રિશૂલી છે પણ મહાદેવ
નથી. મહા બળવાન છે પણ પરાક્રમી ભીમસેન નથી.
મરણ મુજબ વર્તે છે પણ યોગી નથી અને સીતાવિયોગી
છે પણ રામચન્દ્ર નથી.

ઉત્તર—સાંઠ (આખડો)

પંચદશીરજનિસમા તારામણિભૂષણાપિ કોકિલવાક્ ।
ચન્દ્રસમા ગતવસના હસ્તગતા સ્ત્રી ન મે વીણા ॥

પૂનમની રાતના ચન્દ્રમાના જેવી, તારા અને મણીના આબૂપણથી ભરેલી, કોકિલના જેવા કંઠવાળી, વસ્ત્ર ઉતારેલી મારા હાથમાં આવી છે.

આવી જાતનું બોલવું સાંભળી બીજો પ્રશ્ન કરે છે—
“ શું કોઈ સુંદર સ્ત્રી ? ”

“ ના, એ તો મારી વીણા. ”

૪૩૧

સ્વાદન્ન ગચ્છામિઃ હ્રસન્ન જલ્પે

ગતં ન શોચામિ કૃતં ન મન્યે ।

દ્વાલ્યાં તૃતીયો ન ભવામિ રાજન્ !

કિં કારણં ભોજ ! ભવામિ મૂર્ખઃ ॥

કંઈ પણ આવતાં-ચાવતાં કે ખાતાં ખાતાં રસ્તે જતો નથી. તેમજ હા-હા-ખી-ખી કરી હું હસતો કે બોલતો પણ નથી. વળી ગયેલી વાતનો, ભૂતકાળના બનાવોનો મને શોક પણ થતો નથી. મારા કરેલાં કામોની હું મોટાઈ લેતો નથી અને વળી બે જણા વાત કરતા હોય ત્યાં હું ત્રીજો પણ થતો નથી. આ પાંચે તત્ત્વો મૂર્ખાના ગણાય છે છતાં પણ મેં એવું એકે કામ ક્યું નથી તેમ છતાં પણ હે ભોજ ! મને મૂર્ખ ગણવામાં આવે તેનું કારણ શું ?

બે સ્ત્રીઓની ખાનગી વાતમાં પુરૂષે હાજર રહેવું એ પણ એક મૂર્ખાઈનું લક્ષણ છે.

[૧૧૫]

એક સ્ત્રીને પૂછવામાં આવ્યું—“ તું કયા દેવની આરાધના કરે છે ?

સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—

વિહંગો વાહનં ચેષાં ત્રિકંચા ચક્ર મૂષણં ।
સાલપા વામભાગે ચ તે દેવાઃ શરણં મમ ॥

વિ હં ગો = વિ એટલે ગરૂડ, હં એટલે હંસ, ગો એટલે વૃષભ એ ત્રણ જેના વાહન છે એવા, ત્રિ એટલે ત્રિશૂળ, કં એટલે કમંડળ અથવા કંબુ એટલે શંખ, ચા એટલે ચાપ (બાણ) જેના હસ્તમાં છે એવા સા એટલે સાવિત્રી, લ એટલે લક્ષ્મી, પા એટલે પાર્વતી એ જેમના વામ ભાગે એટલે ડાબા હાથ તરફ છે, એવા ત્રિમૂર્તિ રૂપ દેવો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરની હું નિત્ય આરાધના કરું છું.

હરહર સ્મરતે નિત્યં, बहुजीवप्रतिपालकः ।
अरण्ये वसते नित्यं तस्याहं कुलबालिकाः ॥

જે રોજ ‘હર’ ‘હર’ શબ્દ બોલે છે. આમ બોલવા છતાં પણ જે શંકરનો ભક્ત નથી. જે અનેક જીવોનું પાલનપોષણ કરે છે છતાં પણ તે પ્રજાપતિ બ્રહ્મા નથી. જે નિત્ય વનમાં વસનારો છે તો પણ તે કોઈ તપસ્વી નથી. આવો જે પુરુષ છે તેના કુળની હું કન્યા છું.

તો એ કોની કન્યા હશે ?

ભરવાડની.

૪૩૪

चतुर्मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः ।

अकाले वर्षते मेघस्तस्याहं कुलबालिकाः ॥

જેને ચાર મુખો છે તો પણ જેને બ્રહ્મા ન કહી શકાય. જે વૃષભ એટલે કે બગદ ઉપર બેસે છે છતાં પણ જે શંકર નથી. વર્ષાકતુ ન હોવા છતાં પણ જે વરસાદ વરસાવે છે અને રાજમાર્ગો ભીંજવે છે છતાં પણ જે મેઘ નથી એવા માનવીના કુળની હું બાલિકા છું.

તો એ કોની બાલિકા છે ?

ભીસ્તીની.

૪૩૫

पंचप्रिया न पाञ्चाली, द्विजिह्वा न च सर्पिणी ।

चानरी न च कृष्णास्या, तस्याहं कुलबालिकाः ॥

જે પાંચ પતિની પ્રિયા છે છતાં પણ જે પાંચાલી નથી. જેને બે જીભ છે છતાં પણ તે સર્પિણી નથી. એનું મુખ તથા અંગ શ્યામ છે છતાં પણ તે વાંદરી નથી. એવાના કુલની હું બાલિકા છું.

એ કોની બાલિકા હશે ?

કલમ વાપરનારા મહેતાજીની.

[૧૧૭]

નિત્યં જુહોતિ દ્રવ્યાણિ, ચૌર્યકારી દિને દિને ।
શત્રુમિત્રૌ ન જાનાતિ, તસ્યાહં કુલબાલિકાઃ ॥

જે નિત્ય પોતાના ઘરમાં અગ્નિને હોમ કરે છે, છતાં પણ જે અગ્નિહોત્રી નથી. દિવસે દિવસે એ ચોરી કરવામાં અતુર બનતો બાલ્ય છે છતાં પણ તે પ્રકટ ચોર કહેવાતો નથી અને તેને કોઈ પકડતું પણ નથી. શત્રુ, મિત્ર અરે પોતાની સગી પુત્રીને પણ જે સમાન ગણે છે,^૧ છતાં પણ જે અબ્જાતશત્રુ મનાતો નથી એવાની હું પુત્રો છું.

તો એનું કુળ કયું ?

સોનીનું

બાહુ દ્વે તુ શિરો નાસ્તિ નાસ્તિ અંગુલિકા દશ ।
તસ્યોત્પત્તિકરો યસ્તુ તસ્યાહં કુલબાલિકાઃ ॥

જેને માત્ર બે બાહુ જ છે, પરંતુ જેની ઉપર માથું તથા અન્તે દશ આંગળીઓ પણ નથી એવાને ઉત્પન્ન કરનારા કુળની હું કન્યકા છું.

તો એ કોની બાલિકા હશે ?

કઅબ્જે શીવનારા દરજીની.

૧ દગો કરવામાં સોની પોતાની પુત્રીને પણ હોડતો નથી એવી લોકવાયકા છે.

૪૩૮

નિર્જીવા ઝીવિતા યાપિ શ્વાસોચ્છાસાદ્વિશેષતઃ ।

કુટુમ્બકલહો નાસ્તિ, તસ્યાહં કુલબાલિકાઃ ॥

જેનામાં જીવ નથી, છતાંપણ બાણે જીવતી હોય તેવી પેટ કુગાવાથી તેમજ બેસાડવામાં જે જીવતી દેખાય છે, જે શ્વાસોચ્છવાસ કાઢે છે છતાં પણ કુટુમ્બમાં કલહ-કંકાસ નથી, જે છૂટાં અંગ-ભાગવાળી નથી પણ જે અખંડ એટલે કે એક ભાગવાળી છે એવા સાધન દ્વારા ગુજરાન ચલાવનારાની હું પુત્રી છું.

તો એ કેની પુત્રી હશે ?

ધમણ ચલાવનારા લુહારની.

૪૩૯

દ્વિરાજી નગરી ચૈકા, નિત્યં યુદ્ધં ચ જાયતે ।

તદુત્પત્તિકરો યસ્તુ, તસ્યાહં કુલબાલિકાઃ ॥

અર્થ

એક નગર ખરું તોપણ રાજા બે છે. અને આ બન્ને વચ્ચે નિત્ય લડાઈ થાય છે તોપણ તે બન્નેના સંયોગથી સુંદર-સુંદર વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી આકર્ષક વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરનારા કારીગરની હું બાલા છું.

એ કેની બાલા છે ?

સંઘાડીયાની.

૪૪૦

યકં ચક્રં ન સૂર્યરથઃ ભૂમૌ તિષ્ઠતિ સારથી ।

અગસ્તિતાતનિર્માણં, તસ્યાહં કુલબાલિકા ॥

[૧૧૯]

અર્થ

એક પૈડું છે છતાં જે સૂર્યનો રથ નથી. સારથી
માત્ર જમીન ઉપર બેસીને એ પૈડાંને ચલાવે છે. અને
અગસ્ત્ય મુનિ જેમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે તે જેની પાસે છે
એવા કારીગરની હું પુત્રી છું.

તો એ પુત્રી કોની ?

ચાલે જેની પાસે છે એવા કુંભારની.

૪૪૨

વૃક્ષાગ્રવાસી ન ચ પક્ષિજાતિઃ ।

પુંસશ્ચ નામ્ના ન ચ રાજપુત્રઃ

સુવર્ણકાયા ન ચ હેમધાતુ

સ્તુપં ચ શય્યા ન ચ રાજભોગી ॥

અર્થ

જે વૃક્ષની ટોંચે નિવાસ કરે છે છતાં જે પક્ષીઓના
વર્ગનું નથી. જે નરમતિનું છે છતાં પણ રાજપુત્ર નથી.
જેની સુવર્ણના જેવી કાન્તિ છે, છતાં જે સોનું નથી. જે
ઘાસ ઉપર નિંદ્રા કરે છે છતાં પણ જે રાજ્યોગી નથી
એવા શુભવાળો એક વસ્તુ મારી પાસે છે.

તે શું હશે ?

કેરી.

કૂટાનિ

સંસ્કૃતમાં કૂટનો અર્થ ન સમજાય કે ન વંચાય એવો, ભેદ અથવા ગૂંચવણ ભર્યું, રહસ્ય ભર્યું, ગૂઢ અર્થ વાળું એવો થાય છે. જે કવિતા કે પ્રશ્નનો અર્થ ન સમજી શકાય, જેના પ્રશ્નમાં કંઈ રહસ્ય કે ગૂંચવણ હોય અને જેનો અર્થ અતિ ગૂઢ હોય અને જે પંડિતો મહા મહેનતે ખેસાડી શકે યા તો તેમાં નિષ્ફળ જાય એવા પ્રશ્નો-કવિતાઓ કૂટાનિ નામથી સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રચલિત છે.

કૂટાનિનઃ પ્રશ્નો પ્રથમ દ્રષ્ટિએ ભૂજાવામાં નાખી દે એવા હોય છે. દૈટલીક વખતે એમાં વિચિત્રતા પણ હોય છે અને આપણને પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ અર્થ જોતાં વિસ્મય પણ થઈ જાય છે. પરંતુ આવા સ્લોકો-કવિતાઓનું રહસ્ય ગૂઢ જ હોય છે અને જ્યારે એ ગૂઢ અર્થ ઉકેલવામાં આવે છે ત્યારે તેનો આખો અર્થ જાણી શકાય છે.

આવા પ્રશ્નો દ્વારા તર્કશક્તિ, સ્મરણશક્તિ વધે છે. વિદ્વાનો, પંડિતો શબ્દપ્રયોગની રચના એવી તો રહસ્યભરી કરે છે કે તેનો સ્પષ્ટ અર્થ કંઈ જુદું જ કહે છે અને સાંભળનાર એમાં શું મોટી વાત છે કહીને સ્પષ્ટ અર્થને કહી બતાવે છે પરંતુ આવા પ્રશ્નોની ખરી ખૂબી તેનું રહસ્ય શોધવામાં જ છે, અને જેઓ એ ભેદ ઉકેલી શકે

છે તેઓ તેનો ગૂઢ-ફૂટ અર્થ જાણી શકે છે. ક્યારેક કવિઓ નાની સરખી વાતને પણ મોટી બનાવી ગૂંચવણ ઉત્પન્ન કરે છે.

૪૪૧

અર્ધરાત્રે દિનસ્યાર્ધે અર્ધચન્દ્રેઽધમાસ્કરે ।
રાવણેન હતા સીતા કૃષ્ણપક્ષે સિતાષ્ટમી ॥

રૂપરૂ અર્થ—કૃષ્ણ પક્ષની સિતાષ્ટમી (અજવાળી આઠમે) મધ્ય રાત્રિના સમયે, મધ્યાહ્ને અર્ધ ચન્દ્ર અને અર્ધભાસ્કર (સૂર્ય) હોવા છતાં પણ રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું.

ગૂઢાર્થ—કૃષ્ણપક્ષ એટલે કે વદમાં, અર્ધચન્દ્રે-અર્ધ ભાસ્કરે એટલે-અર્ધ ચન્દ્રના અર્ધ પ્રકાશને લીધે જે આઠમની મધ્યરાત્ર અજવાળી જણાય છે તે આઠમને દિવસે અપોરે રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું.

૪૪૩

શસ્ત્રં ન સ્વલુ કર્તવ્યમિતિ પિત્રા નિયોજિતઃ ।
તદેવ શસ્ત્રં કૃતવાન્પિતુરાજ્ઞા ન લઙ્ઘિતા ॥

રૂપરૂ અર્થ—શસ્ત્રં ન ખલુ કર્તવ્યમ્ (ખરેખર હથિયારનો ઉપયોગ ન કરવો) એમ પિતાની આજ્ઞા થઈ અને તેણે તેવી જ રીતે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યો, છતાં બાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થયું.

ગૂઢાર્થ—શસ્ત્રં નખલુ કર્તવ્યમ્-એટલે કે નખને કાપનાર નરેણીને શસ્ત્ર કર્યું.

પાનીયં પાતુમિચ્છામિ ત્વત્તઃ કમલલોચના ।

યદી દાસ્યસિ નેચ્છામિ નો દાસ્યસિ પિબામ્યહમ્ ॥

રૂપદ્ અર્થ—હે કમલ નયના ! તારી પાસેથી પાણી પીવાની હું ઇચ્છા રાખું છું. જો આપશે (દાસ્યસી) તો હું ઇચ્છા કરતો નથી, પણ જો નોદાસ્યસી (નહિ આપે) તો હું પી જઈશ.

ગૂઢાર્થ—જો હું દાસ્યસી—એટલે કે દાસી હશે તો હું તારા હાથનું પાણી પીવા ઇચ્છતો નથી. પણ જો હું દાસી નહિ હશે તો હું તારા હાથનું પાણી પીશ.

કેશવં પતિતં દ્રષ્ટ્વા દ્રાણો હર્ષમુપાગતઃ ।

રુદન્તિ કૌરવાઃ સર્વે હા કેશવ કથં ગતઃ ॥

રૂપદ્ અર્થ—કેશવ (કૃષ્ણ) ને પડેલા જોઈને દ્રોણને હર્ષ ઉપજ્યો. સર્વ કૌરવો રડવા લાગ્યા કે અરે ! કેશવ ક્યાં ગયો ? કેશવ તો પાંડવના પક્ષમાં છે, તો તેના પડવાથી કૌરવો રડે કેમ ? માટે આ અર્થ સાચો નથી. એમાં કોઈ ગૂઢ અર્થ રહેલો છે.

ગૂઢાર્થ—કેશવ (કે - શવ) કે નો અર્થ અહીં પાણીમાં, શવ એટલે શબ. પાણીમાં શબને પડેલું જોઈને દ્રોણ (જંગલી કાળા કાગડા) ને હર્ષ થયો. કારણ તેને ખોરાક મળ્યો. પણ કૌરવો (શિયાળવા) રડવા લાગ્યા—

કેમકે તેઓ પાણીમાં જઈ શકવાની શક્તિ ધરાવતા નથી.
માટે કહે છે કે અરેરે ! આ શબ પાણીમાં કેમ ગયું ?

૪૪૬

सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णस्य च जानकि ।
प्रेषिता तव रामेण सुवर्णस्य च मुद्रिका ॥

રૂપરૂ અર્થ—હનુમાનજી કહે છે કે હે જાનકી !
રામચન્દ્રજીએ તમને સુવર્ણની, સુવર્ણની, સુવર્ણની અને
સુવર્ણની વીંટી મોકલી છે.

ગૂઢાર્થ—અ. શ્લોકમાં સુવર્ણવાચક ચારે શબ્દોના
ચાર બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થ બન્યુવા. ૧. સુ એટલે ઉજ્જવળ
રંગની ૨. સુશોભિત વર્ણ (નામના અક્ષરો) કોતરેલી, ૩
એંસી રતિભારવાળી ૪. સોનાની વીંટી.

૪૪૭

एकोना विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं सरयूं गता ।
विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण भक्षितः ॥

રૂપરૂ અર્થ—એકોના. (એક-ઉના) વીંશમાંથી એક
ઓછી એટલે ૧૯ સ્ત્રીઓ સરયૂ નદીએ સ્નાન માટે ગઈ.
તેમાંથી એકને વાઘે ખાધો અને ૨૦ સ્ત્રીઓ પાછી શ્વેમ-
કુશળ આવી.

ગૂઢાર્થ—એકોના (એક-ના) એક પુરુષ અને ૨૦
સ્ત્રીઓ સરયૂ નદીએ નહાવા ગઈ. તેમાંથી એકપુરુષને વાઘે
ખાધો અને ૨૦ સ્ત્રીઓ પાછી આવી.

[૧૨૪]

સુવર્ણલંકૃતા કન્યા હેમાલંકારવર્જિતા ।

સાકન્યા વિધવા જાતા ગૃહે રોદિતિ તત્પતિઃ ॥

રૂપરૂ અર્થ—સુવર્ણથી શણગારેલી અને સુવર્ણના અલંકાર રહિત એવી કન્યા જ્યારે વિધવા થઈ ત્યારે તેનો પતિ ઘેર રહે છે.

ગૂઢાર્થ—સુવર્ણલંકૃતા (સારી કાંતિવાળી) અને સોનાના અલંકારોથી રહિત (એટલે કે નિર્ધન સ્ત્રી) વિધવા (વિશેષ ધણી જેણે કર્યો છે એવી વ્યભિચારિણી) થઈ તેથી તેનો પતિ ઘેર રહે છે.

શંકરં પતિતં દ્રષ્ટ્વા પાર્વતી હર્ષનિર્ભરા ।

રુદુઃ પત્ન્યાઃ સર્વે હા હા શંકર શંકર ॥

રૂપરૂ અર્થ—શંકરને પડેલો જોતાં પાર્વતીને હર્ષ થયો. સર્વો (પત્નય) હા શંકર! હા શંકર!! કહીને રહે છે.

ગૂઢાર્થ—શંકર (શં કર) શાંત કરનાર ઉત્તમ ચંદન વૃક્ષ, તેને પડેલું જોઈને પાર્વતી (પર્વતમાં રહેનારી કોઈ ભીલ સ્ત્રી) આનંદ પામી. કારણ, તેને સુખડના લાકડાં મળ્યાં. પણ સર્વો પોતાનું આશ્રયસ્થાન તૂટી પડવાથી રૂદન કરવા લાગ્યા.

હનૂહતિ હતારામે વાનરા હર્ષનિર્ભરાઃ ।

રુદન્તિ રાક્ષસાઃ સર્વે હા હા રામ હતા હતાઃ ॥

રૂપબટ અર્થ—હનુમાને હતારામે (રામને મારતાં) સર્વે વાનરોને હર્ષ થયો. પણ સર્વ રાક્ષસો રડવા લાગ્યા—હા! હા! રામ હણાયો! હણાયો!

ગૂઢાર્થ—હનુરામે રાવણનો આરામ ખગીચો (હતારામે) ખાળતાં વાનરોને હર્ષ થયો. રાક્ષસો રડવા લાગ્યા કે હા! હા! ખાગ ખગી ગયો-ખગી ગયો!

૪૫૨

દેવરાજો મયા દ્રષ્ટો વારિવારણમસ્તકે ।
મક્ષયિત્વાર્કપર્ણાનિ વિષં પીત્વા ક્ષયં ગતઃ ॥

રૂપબટ અર્થ—જલગજના મસ્તક ઉપર મેં દેવરાજને જોયો. તે આકડાના પાન ખાઈને તથા વિષ (આકડાનું દૂધ) પીને નાથ પામ્યો.

ગૂઢાર્થ—હે દિયર! વારિવારણ (સેતુ) ના માથા પર અજ (મકરો) જોયો. જે આકડાના પાંદડાં ખાઈને તથા વિષ (પાણી) પીને ક્ષય (ધેર) ગયો.

૪૫૨

તાતેન કથિતં પુત્ર લેખં લિખં મમાજ્ઞયા ।
ન તેન લિખિતો લેખઃ પિતુરાજ્ઞા ન લ્પેપિતા ॥

રૂપબટ અર્થ—પિતાએ પુત્રને કહ્યું—“હે પુત્ર! મારી આજ્ઞાથી લેખ લખ. ન તેન (તેણે લેખ ન) લખ્યો. અને આમ કરતાં પિતાની આજ્ઞા પણ લોપાઈ નહિ. તો આ કેમ થયું?

ગુઠાર્થ—અહીં નતેનનો અર્થ નમ્રતાથી સમજવો.

૪૫૩

લમ્બોદર તવ ચરણાવાદરતો યો ન પૂજયતિ ।

સ ભવતિ વિશ્વામિત્રો દુર્વાસા ગૌતમશ્ચેતિ ॥

રૂપાંટ અર્થ—હે લંબોદર ! જે તારા પગને આદરથી પૂજતો નથી, તે વિશ્વામિત્ર, દુર્વાસા અને ગૌતમ મુનિ થાય છે.

ગુઠાર્થ—હે ગણપતિ ! તારા ચરણને માનથી જે પૂજતો નથી તે વિશ્વામિત્ર-એટલે કે વિશ્વનો અમિત્ર-અર્થાત્ શત્રુ, દુર્વાસા-એટલે દુષ્ટ વાસનાવાળો અને ગૌતમ-એટલે પશુ થાય છે.

૪૫૪

અતનુજ્વર પીડિતાસિ બાલે તવ સૌખ્યાય મતો મમોપવાસઃ ।
રસમર્પય વૈદ્યનાથ નાહં ભવદાવેદિતલક્ષ્મણે સમર્થા ॥

રૂપાંટ અર્થ—હે બાલે ! તું સખત જ્વરથી પીડિત છે. માટે તને સુખ થવા માટે મારા મનથી લંધન (ઉપવાસ) યોગ્ય છે. બાલો કહે છે—“હે વૈદ્યનાથ ! તમે કહેલ લંધન કરવા હું સમર્થ નથી. માટે મને કંઈ રસ (રસાયણ) આપો.

ગુઠાર્થ—અતનુ એટલે કે કામ જ્વરથી તું પીડિત છે માટે મમોપવાસ અર્થાત્ મારી પાસે રહેવું એ તારે માટે સુખકારક છે. ઓએ કહ્યું—“હું તમારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા સમર્થ નથી માટે એ રસ-પ્રેમ અર્પણ કરો.

[૧૨૭]

રામં સીતાં લક્ષ્મણં જીવિકાર્થે વિક્રીણીતે યો નરસ્તં ચ ધિગ્ધિક્ ।
અસ્મિન્પદ્યે યોડપશ્વદ્વાન્ન વેત્તિ વ્યર્થમ્નં પઞ્ડિતં તં ચ ધિગ્ધિક્ ॥

જે માણસ રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ એ ત્રણને
પોતાના પેટને માટે વેચે છે, તે માણસને ધિક્કાર છે. આ
શ્લોકના જે અપશબ્દ બાણુતો નથી, તે પંડિત નિષ્કળ
બુદ્ધિનો છે માટે તેને ધિક્કાર છે.

ગૂઢાર્થ—અહીં રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ એ અપ-
શબ્દ કહેવાય. એને બદલે રામકં, સીતકં અને લક્ષ્મણકં
એવો પ્રયોગ થવો જોઈએ.

વિલાસિની કાશ્ચનપટ્ટિકાયાં પાટીરપઙ્કવિરહી વિલિખ્ય ।
તસ્યાઃ કપોલે વ્યલિખત્પર્વગં તવગમોષ્ઠે ચરણેટવર્ગમ્ ॥

રૂપદ્—અર્થ—કોઈ એક વિરહ વેદનાથી પીડાતા
પુરુષે સોનાની પાટી પર ચંદનની શાહીથી એક વિલાસિની
સ્ત્રીનું ચિત્ર કાઢ્યું, અને તેના ગાલ પર ૫ વર્ગ લખ્યો.
ઓષ્ઠ પર ૮ વર્ગ લખ્યો અને પગપર ૮ વર્ગ લખ્યો.

ગૂઢાર્થ—ગાલ પર ૫ વર્ગ લખવાનું કારણ એ કે,
૫ વર્ગનું સ્થાન જે હોઠ છે તે હોઠથી તારા ગાલપર
ચુંબન કરીશ. ૮ વર્ગનું સ્થાન દંત છે. તે દંત વડે તારા
હોઠને ચાવીશ અને તેમ કરતાં તું કદાપિ ક્રોધાયમાન થશે
તો ૮ વર્ગનું સ્થાન જે મૂર્ધા (મસ્તક) તે નમાવી તને
પગે લાગીશ.

નૈતુઃ પ્રયાણોન્મુક્તા સમીક્ષ્ય નક્ષત્રમુક્તાવલિમસ્ય કણ્ઠે ।
અધારયત્સા સ તુ વાસરાણાં સંખ્યાપરોઽમૃતસન્નિ કોઢત્ર ભાવઃ ॥

૨૫૯ અર્થ—પોતાનો પતિ વિદેશ જવાની તૈયારી કરે છે, એમ બાણી સ્ત્રીએ તેના ગળામાં નક્ષત્રમુક્તામાળા પહેરાવી. આ બેઠને તે પુરુષ દિવસની સંખ્યા ગણવા લાગ્યો. હે સખી ! એમાં શો ભાવ છૂપાયો હશે ?

ગૂઢાર્થ—નક્ષત્રમુક્તામાળા એટલે ૨૭ મોતીની માળા ગળામાં નાંખતાં પેલી સ્ત્રીએ એમ સૂચવ્યું કે નક્ષત્રના ઉદયકાળે એટલે કે સંધ્યા સમયે તમે વહેલા આવજો. પતિએ રવિ, સોમ, મંગળ વગેરે વારો ગણવા માંડ્યા અને સૂચના કરી કે હું સાત દિવસમાં આવીશ.

મૃગત્રયં જ્ઞાતિ વર્ણ્યવેષ કલ્પાનિ ચત્વારિ સુમાનિ પંચ ।
પાલ્લવદ્કં પ્રમદાલતાયાઃ પૃચ્છન્તિ મધ્યં વિદુષઃ કવીન્દ્રાઃ ॥

૨૫૯ અર્થ—સ્ત્રી રૂપી લતાના શરીર પર ત્રણ મૃગ, ચાર ફળ, પાંચ ફૂલ અને છ કપોલ શોભે છે. એનો મધ્ય ભાગ ક્યાં છૂપાયો છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મોટા મોટા વિદ્વાન કવિઓને પૂછવામાં આવે છે.

ગૂઢાર્થ—એ નેત્ર ને એક નાભી એટલે ત્રણ મૃગ, એ સ્તન અને એ જઘન એટલે ચાર ફળ, એ હાથ, એ પગ અને એક મુખ એટલે પાંચ ફળ પુષ્પ અને એ ગાલ, એ કપાળ અને એ નિતાંબ એ છ કપોલ. એટલે કે સાંધા છે.

इन्दीवराक्ष्याः स्फुटविद्रुमोष्ठयाः संकेटमुद्दिश्य वने
चरन्त्याः ।

चोरैः समस्ताभरणानि हत्वा नासामणि नोऽपत्ततः
किमेतत् ॥

૨૫૬ અર્થ—કમળ જેવા નેત્રવાળી, ૨૫૬ પ્રવાળ જેવા રાતા ઢોઠવાળી, સંકેત મુગ્ધ વનમાં જતી કોઈ સુંદર સ્ત્રીનાં, ચોરે બધા અલંકારો લૂંટી લીધાં; પણ એમાં માત્ર નાકનું એક મોતી જ રહેવા લીધું. શું આ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે ?

ગૂઢાર્થ—તે મોતીની ઉપરની બાબુએ નેત્રની કાળી કાંતિ અને નીચેની બાબુએ ઢોઠની રાતી કાંતિ પકવાથી, એ મોતીને ચોરે શુંબક્ષ (ચણેાઈ) સમજી છોડી દીધું હતું.

૪૬૦

काचिद्वाला रमणवसति प्रेषयन्ती करण्डं सा तन्मूले
समयमल्लिखद्वयालमस्यो परिष्ठात् ।

गौरीनाथं पवनतनयं चम्पकं यास्य भावं पृच्छत्यार्यान्प्रति
कथमिदं मल्लिनाथ कवीन्द्रः ॥

૨૫૭૮ અર્થ—એક મુગ્ધ બાલાએ પોતાના સાસરે એક કુલથી ભરેલો કંડિયો મોકલ્યો. કંડિયાની નીચેના ભાગમાં તેણે બયંકર સાપનું ચિત્ર દોર્યું. તેના ઉપર શિવ, તેના ઉપર હનુમાન, તેના ઉપર ચંપાનું ફલ દોર્યું. મલ્લિનાથ આ બધાનો અર્થ વિદ્વાનોને પૂછે છે.

ગૂઢાર્થ—એ કડિયામાં મુગંધથી ભરેલાં પુષ્પો
 હોવાથી, તેમાંનો સુગંધ વાયુ લઈ ન જાય માટે વાયુનો
 યત્રુ જે સાપ છે તેનું તેણે ચિત્ર ચીતર્યું. પુષ્પો એ કામ-
 દેવનાં બાણ છે, એટલે તેને કામદેવ ન ઉપાડી જાય તે
 માટે કામના યત્રુ શંકરનું ચિત્ર કાઢ્યું. સૂર્યદેવ પોતાના
 તેજસ્વી કિરણોથી પુષ્પોને સૂકાવી ન નાંખે તે માટે તેણે
 જન્મતાં જ સૂર્યનો યત્રુ એવા હનુમાન ચીતર્યા અને જમર
 આવીને પુષ્પોમાંથી મઠરંદ રસ પી ન જાય તે માટે જમર
 જેના પર નથી બેસી શકતો એવું ચંપાનું પીળા રંગનું
 ફુલ ચીતર્યું.

૪૬૧

गता स किं स्थानं पथि सह तया का स्थितवती
 नृपेणेत्यं पृष्ठा सखि चतुरदूती स्थितवती ।

विलोक्यालंकारं निगमथ च शाकं नरपतिं निराकाङ्क्षं
 चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥

રૂપદ્ર અર્થ—કોઈ એક રાજાએ એક નાયિકાને
 પોતાના મહેલમાં તેડાવી હતી. એટલામાં તેના પતિ ત્યાં
 રાજમહેલમાં આવી ચઢ્યો. એને જોતાં જ રાજાએ તે નાયિ-
 કાને તેને ઘેર પહોંચાડી આવવા માટે ફતીને આજ્ઞા કરી.
 ફતીએ રાજાની આજ્ઞા મુજબ કર્યું અને પાછી મહેલમાં
 આવી. રાજાએ તેને પૂછ્યું—“ તે નાયિકા તેને ઘેર મઈ કે ?
 રસ્તામાં તેની સાથે તેને મૂકવા માટે કોઈ ગરુ હતું કે ?
 તે ચતુર ફતીએ તેના ઉત્તરમાં પોતાના હાથના અલંકારો

પર અને મેથીની બાલ પર નજર કરી. રાજા એના કહે-
વાનો મર્મ સમજી ગયો. એ ગૂઢાર્થ શું હશે ?

ગૂઢાર્થ—ફતીએ પોતાની નજર હાથના જે અલંકાર
તરફ ફેરવી હતી તેનું નામ પોંચી હતું. તે ઉપરથી તે જે
પહોંચી એમ સૂચવ્યું અને ‘મેથી’ એનો હિંદીમાં અર્થ
‘હું’ હતી’ મેં થી એમ થાય છે. તે ઉપરથી હું એની સાથે
હતી એમ બતાવ્યું.

૪૬૨

હંસપે ગેહંદ, ગેહંદપર સંઘર હે,
સંઘપર સરોવર હે,
સરોવરપર ગિરિવર હે,
ગિરિવરપર બ્રમર હે,
બ્રમરપર કમળ હે,
કમળ બીચ કોયલ બોલે,
કોયલપર કીર,
કીરપર મૃગજ ઠાલત હે,
મૃગપે મયંકૃત
ચન્દ્રપર શેષનાગ રહે;
વૈતાલ કહે રાજ વિક્રમ સુને
હંસની ભાર ધૃતા સહે.

વૈતાલ કવિ વિક્રમ રાજાને કહે છે કે—એક હંસણી
છે. તેના પર એક હંસ બેઠો છે. હંસની ઉપર એક હાથી

૧. હાથી ૨. સિંહ ૩. હરણના ચિન્હ જેવો.

મેઠો છે. હાથીની ઉપર સિંહ અને સિંહની ઉપર એક સરૌવર છે. આ સરૌવર માત્ર સરૌવર નથી, પણ તેની પાસે પહાડ-ટેકરાઓ પણ છે. પહાડોની ઉપર ભોળી બ્રમરો છે. બ્રમરો કમળની અંદર બેઠેલા છે અને એ કમળની વચ્ચે કાચલ બોલે છે. આ કાચલની ઉપર એક પોપટ બેઠો છે, અને પોપટની ઉપર એક મૃગલો ચરી રહ્યો છે.

વળી મૃગલાની ઉપર હરણના ચિન્હવાળો ચન્દ્રમા છે અને તેવા ચન્દ્રની ઉપર શેષનાગ ગૂંછળું વળી બેઠો છે. આવી એ હંસણીની ઉપર આટલો મોટો ભાર છે.

ગૂઢ અર્થ

પગથી માથા સુધી વર્ણન કરતાં કવિ વૈતાળ કહે છે કે:—હો વિક્રમ ! સૌ કે જેની ચાલ હંસ સમાન છે અને હાથીના સૂંઠ જેવી જેની બે જાંઘ છે. જાંઘની ઉપર સિંહની કમર જેવી પાતળી કમર છે અને તેના ઉપર સરૌવરની ઉપમા જેવી નાભી છે.

આવો સરૌવરસમ નાભીના ઉપર ગિરવર-પહાડની ઉપમા યોગ્ય સ્તનપ્રદેશ છે. સ્તનના ઉપર કાળા રંગની જે ડોંટડી છે તે બ્રમર છે અને તેના ઉપર કમળ જેવું સુખ છે; તે કમળપર વચમાં કાચલ જેવો કંઠ છે.

કાચલની ઉપર પોપટ જેવું અણીયાડું નાક શોભી રહ્યું છે. અને આવા સુંદર નાકપર મૃગલાના જેવી ચક્રાર અને શ્યામ આંખો છે. આંખોનો ઉપર ચન્દ્રમાના જેવું લલાટ-કપાળ છે. વળી ચન્દ્રની ઉપર એટલે કે કપાળની

ઉપર શેષનાગ જેવો ચોટલો છે. વળી આ ચોટલો ગૂંછળું વળેલો છે અને તે આખા એ પ્રદેશને અપૂર્વ શોભા આપી રહ્યો છે. આવી સુંદર યુવતીની આખી શરીરલક્ષતાનું આ વર્ણન છે.

૪૬૩

રામે ન દીધી રાવણા, ભીમે ન દીધી ભગદંત,
શંકરે ન દીધી ત્રિપુરા, સોહી દીધી સુજ કંથ.

અર્થ

એક નવોદા યુવતીનો પતિ નજીવા કારણસર તેનાથી રીસાર્ધ ગયો અને તેની સાથે અગોશ્ણ લઈ સૂઈ રહ્યો. આ બનાવને બીજે દિને યુવતીએ પોતાની સખી આગળ વર્ણવતાં કહ્યું—“ જે વસ્તુ રામે રાવણને આપી નહિ, જે ભીમે પોતાના કટ્ટા વેરી ભગદંતને ન આપી અને જે ભગવાન શંકરે પોતાના શત્રુ ત્રિપુરાસુરને ન આપી તે વસ્તુ મારા પતિએ મને ગઈકાલે રાતે આપી.

સખી આ ગૂઢ અર્થ સમજી ન શકી. તેણે કહ્યું—
“એવી તે કયી વસ્તુ તેણે તમને આપી કે જેની તમે રસ-ભરી વાત કરી રહ્યાં છો ?”

નવોદાએ કહ્યું—“ રામચન્દ્રજીએ વીરતાપૂર્વક રાવણ સામે લડવાનું ચાલુ જ રાખ્યું અને પીઠ ન બતાવી, ભીમ-સેને ભગદંતને પીઠ ન આપતાં સામી છાતીએ લઢી તેને શિક્ષત આપો. આવી જ રીતે મહાદેવે પણ ત્રિપુરાસુરને

પીઠ બતાવો નહોતી. તે જ પીઠ મારા પતિએ મને આપી.
મતલબ કે પીઠ ફેરવીને રાતભર સૂઈ રહ્યા.

૪૬૪

એક સ્ત્રીનો પતિ પરદેશ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.
સ્ત્રીએ પતિને વિનંતિ કરતાં કહ્યું:—

શિવ સૂત માતા નામ કે,
અક્ષર ચારસું લેત;
આદિ અંત મિલાય કે,
લીખવો કરો હુમેશ.

પતિ આ મૂઠ અર્થ સમજી ન શક્યો પણ તેણે એ
ભાવ સ્ત્રી આગળ ન જણાવ્યો. કદાચ એને કમઅક્ષરનો
ગણવામાં આવે એ ભયથી.

સ્ત્રી પતિના મુખપરથી આ ભાવ કળી ગઈ. તેણે
સ્વપ્રેમ સમજ આપતાં કહ્યું:—

“ યંકરના પુત્ર ગણેશ અને ગણેશની માતા તે
પાર્વતી. આ ‘ પારવતી ’ માં ચાર અક્ષર છે. એ ચાર
અક્ષરમાંનો આદિ એટલે કે પહેલો અક્ષર પા અને છેલ્લો
અક્ષર એટલે કે ચોથો અક્ષર તી એ જન્મને મેળવતાં
પાતી થાય તે પાતી અર્થાત્ પત્ર (કાગળ) મને હુમેશાં
લખ્યા કરજો.”

૪૬૫

એક સતી વર સાતને,
ધ્રુવિતી હતી એક વાર;

[૧૩૫]

સમજે તે સાચું ગણે,
ગપ સમ ગણે ગમાર.

અર્થ

એક સતી સૌ સાત વરને ઈચ્છતી હતી. આ કાવ્યને
જે સમજે તે સાચું ગણે અને જે ગમાર હોય તે એને
ગપ કે મશકરી જાણે.

અહીં સાત વરને ચાહે છે એમ નહિ પરંતુ વર-
સાત=વરસાદને ચહાય છે એવો અર્થ નીકળે છે.

૪૬૬

હરિ^૧ ગરજ્યો હરિ^૨ ઉપજ્યો,
હરિ આયો હરિ^૩ પાસ;
જળ હરિ હરિમૈ^૪ ગયો,
તળ હરિ ભયો ઉદાસ.

અર્થ

આ દુહામાં માત્ર હરિ શબ્દનો જ ચમત્કાર છે. એનો
અર્થ એ છે કે જ્યારે વરસાદની ગર્જના થવા માંડી ત્યારે
હરિ એટલે કે દેડકો ઉત્પન્ન થયો. હરિ-સાપ તે દેડકાને
ખાવા માટે હોડ્યો. આથી ગભરાઈને દેડકો જળમાં નાસી
ગયો. શિકારને પોતાના હાથમાંથી છટકી ગયેલો જોઈ હરિ
એટલે કે સર્પ હતાશ યદ્ય ગયો.

૧ વરસાદ, ૨ દેડકો, ૩ સાપ, ૪ પાણી.

૪૬૭

રામ રામ સખ કોઈ કહે,
દશરથ કહે ન કોય,
એક વાર દશરથ કહે,
તો કોટિ યજ્ઞ કૃણ હોય.

અર્થ

રાજા દશરથની પછી ગાદીએ કોને બેસાડવા તે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. બધા પોકારી બેઠ્યા—રામ ! રામ ! રામને જ ગાદી મળવી જોઈએ.

પરંતુ રાજા દશરથે રામનું નામ ન ઉચ્ચાર્યું. કારણ કેકેયીને તેમણે વચન આપ્યું હતું કે ભરતને જ રાજગાદી આપીશ. પણ જો રાજા દશરથ એક જ વાર બોલે કે રામ ! તો સૌના હૃદય હર્ષિત થઈ જાય અને કરોડ યજ્ઞ કર્યાનું કૃણ આ પૃથ્વીને મળે.

૪૬૮

નાગીન^૧ બેઠી રાહમેં, બીરહી^૨ પહોંચી આય,
નાગીન દરમેં છૂપ ગઈ, બીરહી ડરી ન જાય.

અર્થ

પતિના વિરહથી વ્યાકુળ બનેલી એક સ્ત્રી પતિની શોધ માટે બમતી હતી. વિરહવેદના એટલી તો પ્રબળ બની હતી કે રસ્તામાં બેઠેલી એક નાગણને જોતાં તે બોલી

૧ નાગણ. ૨ વિરહિણી.

ભાઈ-“હે ઝેરી નાગજી ! તું કૃપા કરી મને હંશ કે જે બેથી હું મરણ પામું અને આ વિરહવેદનાથી ટળું.”

પણ નાગજી તેને હંસ ન લીધો અને પોતેજ ગૂપચૂપ રસ્તાને ત્યાગી ફરમાં ભરાઈ ગઈ.

આમ શા માટે થયું ?

કારણ નાગજી ભય પામી કે હું આ દુઃખી સ્ત્રીને હંસ હઈં તો કદાચ મારે પોતાને જ દુઃખી થવું પડે અને એ દુઃખની કલ્પનાને લીધે જ તે ફરમાં તે લપાઈ ગઈ.

૪૬૯

મેં બાણ્યા અથ શેર^૧ હો,
તુમ તો પૂરે શેર^૨;
હેમ^૩ સૂતા^૪ પતિ^૫ વાહના,^૬
તામે^૭ કાર ન ફેર.^૮

અર્થ^૯

એક સ્ત્રી એક પુરુષને કહે છે કે-“હું તો સમજી કે તમે અર્ધા શેર (વાધ) છો. પરંતુ તમે તો પૂરેપૂરા વાધ નીકળ્યા. બીજા અર્થમાં કહીએ તો તમે પૂરા શેર વજન-વાળા નીકળ્યા અને આથીજ હિમાલય પર્વતની પુત્રી અને તેના પતિ શ્રી શંકર અને તેનું વાહન જે પોઠીયો છે તેનામાં અને તમારામાં કંઈજ તફાવત નથી.

૧ વાધ, ૨ શેર વજન, ૩ હિમ=હિમાલય, ૪ પુત્રી, ૫ હેમ-સૂતાપતિ-શંકર, ૬ શંકરનું વાહન-પોઠીયો.

માતી લેને પિયુ ગયે, ખર સમુદ્ર તીરઃ
 માતી મિલે ન પીયુ ફીરે, નૈનાં ટપકત નીરઃ
 નૈનાં ટપકત નીર, પીર અખ કાસો કહીયે,
 બીતે ખારહ માસ, પીયા બીનાં ઘરહી રહીયે.
 કહુ ગિરધર કવિ, નીંદલર કબહુ ન સોતી,
 જર જાઓ વહી સિન્ધુ, જહાં નીપજત હે માતી.

અર્થ

ખારા સમુદ્રમાં કે જ્યાં આગળ માતી પાકે છે ત્યાં
 માતીઓ લેવા માટે મારો પતિ ગયો છે. જતી વખતે ટૂંક
 સમયમાં જ પાછો આવવાનો એ વાયદો આપી ગયો છે.
 પરંતુ આજે ખાર-ખાર મહિના થવા આવ્યા છતાં ન તો
 માતી તેને મળ્યાં કે ન તો એ પાછો આવ્યો છે.

પતિના વિયોગથી હવે મને એક ક્ષણ પણ અકારી
 લાગે છે. વિરહવેદના મને બાળી રહી છે. અન્ન પર મને
 મન લાગતું નથી. નિદ્રાએ મારો ત્યાગ કર્યો છે. મારું
 અંતર ક્ષણે ક્ષણે પતિના નામને રટી રહું છે હે પ્રભુ!
 મારી આ અસહ્ય સ્થિતિ મને બેબાકળી બતાવી રહી છે.
 તું કૃપા કરીને જે સમુદ્રમાં એ માતી પાકે છે તે સમુદ્રને
 આખાને બાળીને ખાખ કરી દે કે જેથી તેમાં પાકતા
 માતીને માટે મારા જેવી સ્ત્રીનો પતિ માતીની લાલચે ત્યાં

બાથ નહિ અને કોઈ સ્ત્રીને પતિ વિયોગે બુરવાનો સમય ન આવે.

૪૭૧

^૧શમા ^૨ગર્ભસ્ય ^૩યા ગર્ભઃ, ^૪તસ્ય ગર્ભસ્ય ^૫યો રિપુઃ ।

રિપુ-ગર્ભસ્ય ^૬યો ગર્ભઃ ^૭સ મે વિષ્ણુઃ પ્રસીદતુ ॥

અર્થ

રાજા પરીક્ષિતની રક્ષાને માટે જે વિષ્ણુ ભગવાને ગર્ભ-ધારણ કર્યો હતો તે તમારી રક્ષા કરો.

૪૭૨

કુંભં કઃ પ્રકરોતિ ? કાલિપિકરઃ ? કઃ શંભુજકાઽશુભામવ્યે,
કા હરિસૂઃ ? અપાત્ દિતિજંકઃ : કો હરેવટિકઃ ।

મત્પ્રશ્નોત્તરમધ્યેગાર્ણનિકરૈઃ, નામાનમવ્યાવજા, યાં બ્રહ્માચ્યુત-
શંકરેન્દ્ર પ્રમુખા, દેવાસ્તુવન્ત્યન્વહમ્ ॥

અર્થ

ધડો કોણ બનાવે છે ? લખવાવાળી વસ્તુ શું છે ?
મહાદેવનો પુત્ર કોણ છે ?^{૧૦} મંગળકાર્યમાં અશુભ કોણ છે ?^{૧૧}
હરિ-કૃષ્ણની માતા કોણ છે ?^{૧૨} પ્રહ્લાદની રક્ષા કોણે કરી ?

૧. શમીવૃક્ષ. ૨. શમીવૃક્ષની લાકડીનો ગર્ભ એટલે અગ્નિ.
૩. અગ્નિનો ગર્ભ-સૂર્ય. ૪ સૂર્યનો ગર્ભ કર્ણ. ૫. કર્ણનો શત્રુ
અર્બુન. ૬ અર્બુનનો ગર્ભ અભિમન્યુ. ૭ રાજા પરીક્ષિત (અભિ-
મન્યુનો પુત્ર.)

હરિવિષ્ણુને લઈ જનારો કૌણ ૧૧૪ મારા આ પ્રશ્નના ઉત્તરની વચ્ચેના અક્ષરોને મેળવવાથી જેનું નામ નીકળે છે એ પ્રશ્ના, વિષ્ણુ, મહાદેવ આદિ દ્વારા નિત્ય સ્તુતિ કરનારી એવી ભગવતી એની રક્ષા કરો.

ઉત્તર

૮. કુલાલ (કુંભાર), ૯. કલમ, ૧૦. કુમાર, ૧૧. વિધવા, ૧૨. દેવકી, ૧૩ નૃસિંહે, ૧૪. વિહંગ (ગરુડ).

૪૭૩

યજ્ઞાન્નઃ પ્રથમાક્ષરં વિજયતે ખાનૌ દ્વિતીયાક્ષરમ્
નિત્યં નૃત્યતિ સત્કવીન્દ્ર વદને, મૃત્વાન્ત વર્ષદ્વિયમ્ ।
રામો રાજમાજવાન સમરે, શંભોઃ શિરઃ શાલિની,
સા સર્વાક્ષર માલિની ભવતુ તે ભાગ્યાય ભાગીરથી ॥

અર્થ

જેના નામનો પહેલો અક્ષર લાતુમાં બિરાજે છે અને બીજો અક્ષર ગી = વાણી, સદેવ શ્રેષ્ઠ કવિઓના મુખમાં નાચ્યા કરે છે, જેના અન્તના બે અક્ષર 'રથી' બનીને રામ-અન્દ્રે રાવણને યુદ્ધમાં માર્યો હતો અને સંપૂર્ણ અક્ષરોથી યુક્ત, શિવજીના મસ્તકની શેભા વધારનારી ભાગીરથી (ગંગા) આપના ભાગ્યને વધારો.

❧

હાજર - જવાબી

વિભાગ ૨ ને

નાયિકાના સખીને પ્રશ્નો

પ્રશ્નોત્તરી

કોણે અને કયાં શું શોધ્યું ?

એકાનેકોત્તર

પ્રશ્નવિશ્વાસ

સમપથનો ભેદ

હાજર-જવાબી

પ્રશ્ન અને જવાબ એ પણ બુદ્ધિને ચમકાવવામાં, તેને કસવામાં અને એ દ્વારા આનંદ-ગમ્મત કરાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. ગમે એ પ્રશ્નના જવાબ તમે તરત જ આપી શકો તો તમારી વિદ્વતાની છાપ સામા માણસ પર જરૂર પડવાની અને આવા પ્રકારના પ્રશ્નોત્તર અભ્યાસી, ભિંડા જ્ઞાન-વાચનવાળો અને જેનામાં હાજરજવાબીના તત્વો છે તે સહેલાઈથી આપી શકે છે.

પ્રશ્નોત્તરની પ્રથા આજકાલની નથી. સદીઓ પહેલાની છે. પૌરાણિક કાળમાં પણ બુદ્ધિ ચકાસવા માટે ગુરુ શિષ્યને, રાજા પંડિતને, સ્ત્રી પુરુષને પ્રશ્નો પૂછી તેની બુદ્ધિનું માપ કાઢતાં. આવા પ્રશ્નોત્તરમાં આનંદ, બુદ્ધિના ચમકારા અને બુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ થતી. પ્રશ્નોત્તરનો આ એક મોટામાં મોટો લાભ છે.

[૧૪૫]

રાજા જોજ અને કવિ કાલિદાસ, શહેનશાહ અકબર અને ખીરખલ, રાજા વિક્રમ અને વૈતાળ એ વચ્ચે — આ રાજવીઓના દરબારમાં સદા બુદ્ધિનો વિલાસ ખેલાતો. પ્રશ્નોની ઝડીઓ વર્ષતી, બુદ્ધિ કામ ન કરે અને અવનવા એવા પ્રશ્નો વિદ્વાનો-કવિઓ સમક્ષ મૂકાતાં અને તેના જવાબ વાળવામાં જે રૂપર્યા થતી, જે નવા તુલકાઓ ઊઠતા, અને જે બુદ્ધિના ચમકારાભર્યા હાજર જવાબો અપાતા તે ખરેખર અવર્ણનીય જ હતા આ બુદ્ધિપ્રિય રાજવીઓએ સુખ્યત્વે બુદ્ધિનો જ વિલાસ ખેલ્યો છે અને એમાં જ તેમણે કીર્તિ અને જ્ઞાન મેળવ્યાં છે.

હાજરજવાબી દ્વારા જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય છે, ઝટ જવાબ વાળવાની બુદ્ધિ આવે છે અને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત મળે છે. આ ધાંધલીયા જમાનામાં એનું મહત્વ વિસરાતું જાય છે. આવા જ્ઞાનવૃદ્ધિના પ્રયોગોને ભૂલી લોકોએ ખીજ જ દિશા પકડી છે, જે ખરેખર શોકનીય છે.

નાયિકાના સખીને પ્રશ્નો

[એક નાયિકા પોતાની સખીને જુદા જુદા પ્રશ્નો પૂછે છે. સખી એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં સજ્જન-પ્રિતમ જ કહે છે. નાયિકા તેના એ ઉત્તરને ખોટા કહી સાચા જવાબ કહે છે. હિંદી ભાષામાં આવા પ્રશ્નોત્તરને મુકરિયાં પણ કહે છે.]

૧

ચડતાં તો સુધ-બુધ વિસરાવે,
જાંઘ દાખનાં અતિ મુખ આવે;
બહુ બળવાન પણ ઉમરનો થોડો,
શું સખી સજ્જન ? ના સખી અશ્વ.

૨

બરસ બરસ વહ દેખમેં આવે,
મુંહ સે મુંહ લગા રસ પાવે;
વા ખાતિર મેં બરચે દામ,
એ સખી સાજન ? ના સખી આમ. ૧

૧. આંખો-કેરી.

૩

લાંબે પગલે ચાલે પ્રીતે, બહુબલ થાય નહીં એ રીતે;
ભીડી નાસતો એ શિર તૂટ, શું સખી સન્નજન ?
ના સખી ઊંટ.

૪

કસ કે છાતી પકડે રહે, મુંઝ સે બોલે બાત ન કહે,
ઐસા હૈ કામિન કા રંગિયા, એ સખી સાન્ન ?
ના સખી અંગિયા.

૫

નિશદિન રહે છે નેત્ર હજુર, પલક એક પરઠે નહિ દૂર;
મરૂઓ ગુણ મર વરવો વેષ, શું સખી સન્નજન ?
ના સખી અન્નજન.

૬

શોભા નિત્ય ભરે ભરપૂર, આંખોથી ન રહે ક્ષણ દૂર,
આંઠે પોર કરે મન રંજન, શું સખી સખી સન્નજન ?
ના સખી-અન્નજન.

૭

રાત દિવસ ઉર ઉપર રહે, ઉભય કુચ મુજ તાણી ગૃહે,
ચઢી, ઊતરી ઉર નાંખે રોળી, શું સખી સન્નજન ?
ના સખી-કાંચળી.

૮

રાહ ચાલતાં અંબર ઝહે, જુઓ ન કાંઈ વળગ્યો રહે;
શું કહું વાળે દુઃખનો આંટો, શું સખી સન્નજન ?
ના સખી-કાંટો.

[૧૪૮]

૯

આવો સ્કંધ ઉપર પડે, મુજ મસ્તક શોભા એ વડે;
તેલથી મરહન તન કરું, શું સખી સન્નન ?
ના સખી-કેશકલાપ-ચોટલો.

૧૦

આઠ અંગુલ કા હૈ વહ અસલી, ઉસકે હઙી ? ન ઉસકે પસલી;^૧
જટાધારી ગુરુ કા ચેલા, એ સખી સાન્ન ?
ના સખી-કેલા.

૧૧

હર હર કરું તો દોડા આએ, છન આંગન છન બાહર બાએ;
દીહલ છોડ કહીં નહિં સુતતા, એ સખી સાન્ન ?
ના સખી કુત્તા.

૧૨

ટટી તોડ કે ઘરમેં આયા, અરતન, બરતન સખ સરકાયા;
ખા ગયા પી ગયા દે ગયા બુત્તા, એ સખી સાન્ન ?
ના સખી કુત્તા.

૧૩

છોટા હૈ પર ગાંઠ ગડીલા, મોટા હૈ પર બહુત રસીલા;
ઉસકે રસસે ભર ગયા હંડા, કા સખી ! સન્નન ?
ના સખી-ગંડા^૩

૧૪

ઉંચી અટારી પલંગ બિછાયો, મૈં સોઇ મેરે શિરપર આયે,
ખુલ ગઈ અંખિયાં ભઇ આનંદ, અ સખી સાન્ન ?
ના સખી ચંદ.^૪

૧. હાડકાં, ૨ પાંસળાં.

૩. ગંડા એ નામની એક શેરડી. આ શેરડીમાં રસ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય છે, એને જ્યારે પીત્રવામાં આવે છે ત્યારે હાડે હાંડા રસ નીકળે છે. ૪. ચંદો.

૧૫

અર્ધ રાત્રિ આવ્યો આગાર, શું કરું શોભાનો નહિ પાર;
વાઘ્યો અવરેખતાં આનંદ, શું સખી સબજન ?
ના સખી-ચાંદ.

૧૬

અતિ નિર્મલ સુંદર સુખદાયક, તનકી તપન બુઝાવન લાયક,
નિશિકે પતિ આનંદકે કંદ, સખી કોઈ સબજન ?
ના સખી ચાંદા.

૧૭

બચ છાતપેં પલંગ બિછાયો, વો નિગોદા લો ઢિંગ આવ્યો;
મેરો વાકો પડ ગયો ફંદા, કયોં સખિ સબજન ?
ના સખી ચાંદા.

૧૮

નિત મેરે ઘર વહ આવત હૈ, રાત ગએ ફિર જાવત હૈ;
ફંસત અભાવસ ગોરિ કે ફંદા, ઐ સખી સાજન ?
ના સખી-ચાંદા.

૧૯

છકયો જોઇને પોન પયોધર, લલચાણો જોઈ અંખર;
કયોં ઉપકાર વિદોહીને તક, શું સબજન ?
ના સખી-ચાતક.

૨૦

મુજ મસ્તક પર ચડીને બેઠો, કેશ ગ્રહી ઉતરે નવ હેઠો;
ધરે ન કોય વઠીલનો ધાક, શું સખી સબજન ?
ના સખી-ચાક.

૨૧

હિંચે જોવા ચઢી અગાસી, શીતળ શોભે કાંતિ ખાસી,
પથુ મેં તો અવલોક્યો માંદો, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-ચાંદો.

૨૨

સમઘનકેં હાથીકે ભાવે, છોટો મોટો નાંહિ સુહાવે,
હુંઠ ઢાંઠકે લાઈ પૂરા, ક્યેં સખિ સજ્જન ?
ના સખી-ચૂરા.

૨૩

અંગો મેરે લિપટા રહે, રંગ રૂપકા સખરસ પિએ;
મેં ભર જનમ ન વાકો છોડા, એ સખી સાજન ?
ના સખી-ચૂડા.

૨૪

મધુર રૂપાળા રાગ આલાપે, વીરહી જનનાં હૃદય સંતાપે;
સુંદર વંશની પ્રકટ પ્રવીણા શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-જાંત્ર.

૨૫

નિતહિન મારા પકડે પાય, ગાયન મુજ સમીપે ગાય;
દરેક સમે રહે છે હાજર, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-ઝાંઝર.

૨૬

વહુ આવે તબ શાલી હોયા, ઉસ ખિન ફૂળ ઓર ન કોય,
મીઠે લાગે વાકે બોલ, એ સખી સાજન ?
ના સખી-દોલ.

૨૭

મહ ભર ભેર હમે દિખાવે, મુકત મેરે છાતી ચઠ આવે;
છૂટ ગયા સખ પૂજા જપ, એ સખી સાજન ?
ના સખી-તપ.

૨૮

જખતેં લનક પરી મો કાન, તખતેં બૂલે સુધિબુધિ જ્ઞાન,
લાગ્યો ચિત્તમેં ખાકો ધ્યાન, સખી કોઈ સજજન ?
ના સખી-તાન.

૨૯

રાત સમય મેરે ઘર આવે, ભોર ભયે વહ ઝિઠ કર બાવે;
યહ અચઢજ હે સખસેં ન્યારા, બયોં સખિ સજજન ?
ના સખી-તારા.

૩૦

તરણી કરતાં વધતું તેજ, આંખ ઉઘડતાં નિરખ્યો એજ;
સકળ સ્વરૂપે શોભિત સારો, શું સખી સજજન ?
ના સખી-તારક.

૩૧

દાસીતેં મેં મોલ મંગાયો, અંગ અંગ સખ ખોલ દિખાયો;
વાસો મેરો ભયો બુ મેલ, કયોં સખી સજજન ?
ના સખિ-તેલ.

૩૨

સખજ રંગ એ, મુખ પર લાલી, ઉસ પીતમ ગલ કંઠી કાલી;
ભાવ સુભાવ જંગલ મેં હોતા, એ સખી સાજન ?
ના સખી-તોતા.

૧. પોપટ.

૩૩

અતિ સુરંગ હે રંગ રંગીલો, હે ગુણવંત બહુ ચટકીલો,
રામ ભજન બિન કલો ન સોતા, ક્યોં સખી સજ્જન ?
ના સખી-તોતા.

૩૪

દેખી રૂપ મન અતિહી હરખો, શોભા તાકીહી કેં કરખો;
લખિ ચિત બિન કિનોં મેં અર્પન, સખી કોમ સજ્જન ?
ના સખી-દર્પણ.

૩૫

વાટ ચાલતાં મળીઓ મુજને, હતી એકલી કહું છું તુજને;
આપ્યો મુજ ઉરને આરામ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-દામ.

૩૬

ગળે વળગોને કરી મહમાતી, આંખો ઉમય કરી મમ રાતી;
વિશેષ એવા લક્ષણ વાડ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-દાડ.

૩૭

સિગરિ રેન વહ મો સંગ બાળ્યો, ભોર બયો તો
વિધુરન લાગ્યો;
વાકે બિધુરત ફાટે હિયા, ક્યોં સખિ સજ્જન ?
ના સખી-દિયા.^૧

૩૮

સોડ વિષે સંતાઈ આવ્યો, લલો ભુવન મારામાં આવ્યો;
સ્નેહવંત એ સદૈવ જીવો, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-દીપક.

૧. દીવો.

૩૯

કનક તનક બાકે હેં આગે, નેહ ભરી વતિયન નિશિ બાગેં;
શીશ કુલાઈ હરે બે હિયો, સખિ કોઈ સજ્જન ?
ના સખી-દીવો.

૪૦

મુખ મેરા ચૂમત દિન રાત, હોંઠે લગત કહત નહિ વાત;
બાસે મેરી જગમેં પત, અ સખી સાજન ?
ના સખી-નથની. (વાણી)

૪૧

આશ્રિત જનને આપ ઉગારે, પકડે તેને પાર ઉતારે;
ભલો બિતર ઉપકારી ભાવ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-નાવ.

૪૨

મુખ સમીપ અહોનિશ ધૂમે, મારા અધર તણો રસ ચૂમે;
ખસેડી તેને સંશય ખોતી, કહો સખી સજ્જન ?
ના સખી-નાકની વાણી.

૪૩

રાત દિવસ એ આવ્યા કરે, મેસું હું ખુલ્લે બારણે;
એનો હર્ષ બતાવું ક્યાંય, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-પવન.

૪૪

આપ હીલે, મોહે હીલાવે, ઇચાકો હીલનો મોરે મન ભાવે;
હીલા હુલાકર છાતી પર રખા, કહો સખી સજ્જન ?
ના સખી-પંખો.

૪૫

માસ છ માસે મુજ અહ આવે, આપ હલે ને મુને હલાવે;
નામ આપતાં આવે શંકા, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-પંખો.

૪૩

પાકાઈ છે તો તનમાં પૂરી, પણ પરગળુ કાયા છે શૂરી;
શોભા સભા તણી સુખદાન, શું સખી સભજન ?
ના સખી-પાન.

૪૭

મો ખાતિર બબરસે આવે, દરે સિંગાર તબ ચૂમા પાવે;
મન બિગડે નિત રાખત માન, એ સખી સાજન ?
ના સખી-પાન.

૪૮

ખ્યારી ભણી વાણી વદે, ડાલે પીને મધુનો ખ્યાલો;
રામ ભજન વિષુ એ નથી સુતો, શું સખી સભજન ?
ના સખી-પોપટ.

૪૯

સુણી વાણી રાખ્યો ઉમંગે, આશક થઈ હું સુંદર રંગે;
ઉર કરી થાપ, ગયો દઈ ચૂક, શું સખી સભજન ?
ના સખી-પોપટ.

૫૦

હાટ ચલત મૈં પહા જો પાયા ખોટા ખરા મૈં ન પરખાયા;
ના બાનૂં વહ હૈગા કૈસા, એ સખી સાજન ?
ના સખી-પૈસા.

૫૨

દેખીતો લાગ્યો બેડોળ, અંતર ખેદ્યો બહુયો અમેલ;
શું કહું સ્વાદ લીધો મૈં રસકસ, શું સખી સભજન ?
ના સખી-ફણુસ.

૫૨

મારે મુખ થકી પિચકારી, રેલ ઉડાવે રસની સાશી;
જીવક જાણી ગણ્યો મેં ખ્યારો, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-કુવારો.

૫૩

કેમળતા દેખી રઠ લાગી, હૈયે ધરવા થઈ અનુરાગી;
નહિ સાંપડ્યે પ્રગટ્યું શુભ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-કુલ.

૫૪

આંખ ચલાવે જોઈ મટકાવે, નાચ કૂદ કે ખેલ ખિલાવે,
મન મેં આવે છે જાઉં અંદર, એ સખી સાજન ?
ના સખી-ખંદર.^૧

૫૫

ઉછલ કૂદ કે વહ જો આયા, ધરા ઢયા વહ સખ કુછ ખાયા;
હોઠ ઝમેટ જા ખેઠા અંદર, એ સખી સાજન ?
ના સખી-ખંદર.

૫૬

પડી થી મેં અચાનક ચઢ આયો, જળ ઉતર્યો તો પસીનો આયો;
સહમ ગઈ નહિ સહી પૂકાર, એ સખી સાજન ?
ના સખી-ખુખાર.^૨

૫૭

રસનો ભોગી રૂઠો કહે, શિરપર મારા ભમતો રહે;
દેખી એને હું થઈ ઢંગ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-બ્રમર.

૧. વાંદરો. ૨. તાવ.

૫૮

વેર વેર સોઠતહિં જગાવે, ના જાગૂં તો કાંટે ખાવે,
વ્યાકુળ હુઈ મેં હક્કો બક્કો, એ સખી સજ્જન ?
ના સખી-મકખી.

૫૯

જખ મેરે મંદિર આવે, સોતે મુઝકો આન જગાવે,
પઢત ફિરત વહ વિરહકે અચ્ચર, કયોં સખી સજ્જન ?
ના સખી-મચ્છર.

૬૦

આવીને વળગ્યો મુજ અંગે, વ્યાકુળ વ્યાકુળ કરી સ્વર લાંગે;
છૂટે નહિ મૂળમાંથી છોડ્યો, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-મકોડો.

૬૧

મારા તનપર તૂટી પડ્યો, લથબથ કરીને પંથે નડ્યો;
હું નાહી મૂત્રી મરજાઈ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-મેહ.

૬૨

આઠ પહાં મેરે બિચ રહે, મીઠી ખ્યારી ખાતેં કહે;
શ્યામ બરન અરૂ રાતે નેના, કયોં સખી સજ્જન ?
ના સખી-મેના.

૬૩

સી સચિર ચન્દ્રિકા સોહિ, બરન સાંવરા મનકોં મોહિ,
મધુરે ગોલન ચિતકો ચાર, સખી કોઈ સજ્જન ?
ના સખી-મેાર.

૬૪

ગોળ મટોળ મને તો ગમે, રમણાઓના હૃદયે રમે;
શીતળ ને સુખદાયક જ્યોતિ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-મોતી.

૬૫
કળાવાન ને કાન્તિદાર, મુજ આંગણે કરે લલકાર;
શીખી આવ્યો છે સુંદર શોર, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-મોર.

૬૬
નીલા કંઠ ઓર પહિરે હરા, સીસ મુકુટ નાચે વહ ખડા;
દેખત ઘટા અલાપે શોર, એ સખી સાજન ?
ના સખી-મોર.

૬૭
મેરા મુંહ પોંછે મોકો ખ્યાર કરે, ગરમી લગે તો ખચાર કરે;
એસા આહત મુન ચહ હાલ, એ સખી સાજન ?
ના સખી-રૂમાલ.

૬૮
જવ માંચૂ તવ જલ ભર લાવે, મેરે મનકી તપન ખુઝાવે;
મન કા ભારા તનકા છોટા, એ સખી સાજન ?
ના સખી-લોટા.

૬૯
નિશ્ચિન સ્થિર એ આંગણુ રહે, તડકો તાઢ સર્વ તે સહે;
ભૂખ ન લાગે ભેતાં અક્ષ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-વૃક્ષ.

૭૦
મારગડેથી ભાતાં મોહી, જીવમાં હરખી જીવન જોઈ;
એ પછી એના ગઈ અગાડી, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-વાડી.

૭૧
ઘડી ઘડી ઘર ઠેકી આવે, વખત-કવખત ન લાવે;
ગણે ના આહર તથા અનાહર, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-વાંદર.

૭૨

સેજ પડી મેરે આંખો આયા, ડાલ સેજ મોહિં મળા દિખાયા;
કિસસે કહું મળા મેં અપના, એ સખી સજ્જન ?
ના સખી-સપના.

૭૩

કેમ રોઠાઈ રહ્યો તું વિહારી, અર્ધ રાત્રિ લીધી શુદ્ધિ સારો;
હથે કરો ઝટ શાન્ત શરીર, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-સમીર.

૭૪

મોઢું પેટ ચકાય ન માપી, મરબાદા લોપે ન કદાપિ;
નોતમ શુભનો એવો નાગર, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-સાગર.

૭૫

બ્યાં બાઉં ત્યાં દોટો દહાડે, ગેલ કરી નાના વિધ લાડે;
મુખ ચુંબન કરવા મસ્તાન, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-શ્વાન.

૭૬

આઘો કહું તો નાગળ આવે, ચુંબન કરતાં શરમ ન લાવે;
ઘોલ્યા વિણ નહિ રહે અછતો, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-શ્વાન.

૭૭

અતિ સુંદર ચાહે જગ જેને, લોલાણી હું જોઈ તેને;
કીધું તેણે મુજ મન હર્ષ,^૨ શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-સુવર્ણ.^૩

૭૮

રાતો તાત બન્યો રીસાઈ, મધ્યાન્હે કોપ્યો મન માંહી;
દયા કરી દિલની સહુ દરજ, શું સખી સજ્જન ?
ના સખી-સૂરજ

૧. પવન. ૨. હરણ કર્યું-વશ કર્યું. ૩. સોતું.

૭૯

સિંગરી રૈન છાતિયેં રાખા, ઉસકા રસકસ મૈને આખા;
હોર? ભયો તખ દિયો ઉતાર, કયોં સખી સબજન ?
ના સખી-હાર.

૮૦

ખુલ ગઈ ગાંઠ ખુલે નહિ ખોલે, જહાં તહાં મેરે સંગ ડોલે;
દિયે વિરાજત હોય ન ભાર, કયોં સખી સબજન ?
ના સખી-હાર.

૮૧

મનહર દેખકે મૈને ખુલાયા, ખા રસકસ ઉસને પાયા;
હોર ભયા જખ દિયા ઉતાર, કાં સખી સબજન ?
ના સખી-હાર.

૮૨

થરથર કંપાવે છે કાયા મારી, અગ્નિ ઉડાડે છાતી માંય;
અધર ચીરી નાંખે કરી, શું સખી સબજન ?
ના સખી-હિમ્મત.

૮૩

આપ જલે ઔર મોહે જલાવે, પી પી કે મોરે મુંહ આવે,
એક મૈં અખ માસંગી મુક્કા, એ સખી સાજન ?
ના સખી-હુક્કા.

૮૪

નહાય ધોય સેજ મેરી આયો, લેરમા મુંહ મુંહ ચેહિં લગાયો;
ઈતનિ બાત પૈ થુક્કમ થુક્કા, એ સખી સાજન ?
ના સખી-હુક્કા.

૧. સવાર.

[૧૬૦]

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્નો પૂછવાથી બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે, ઉત્તર આપવાની ઝડપ વધે છે અને જ્ઞાન વિસ્તૃત થાય છે. આપણી બુદ્ધિને, આપણા સંધરેલા જ્ઞાનને પ્રુષ્ટિ મળે છે અને પોષણ મળતાં તે ખેવડું ફાલે છે.

પ્રશ્નોત્તરી જેમ વધુ ઝડપથી થઈ શકે તેમ વધુ કસોટી થાય છે. એક પછી એક પ્રશ્નોના ઉત્તર તમે આપતાં જ જાવ તો પૂછનાર પણ થાકી જશે અને તમારી વાહવાહ પોકારશે. એનાથી પ્રશ્નો પૂછનાર અને તેના ઉત્તર વાળનારને એક પ્રકારનો માનસિક આનંદ મળશે અને બંને પોતાના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરી શકશે.

પ્રશ્ન

- ૧—લગ્ન સમયે સ્ત્રીઓ શેનો લેપ કરે છે ?
- ૨—કોણ માન પામતું નથી ?
- ૩—વિકલ્પરૂપી પદ કયું ?
- ૪—સૂર્ય શું કરે છે ?
- ૫—મદ્યથી વિહ્વળ બનેલી સ્ત્રી કોને પ્રાર્થે છે ?
- ૬—આયુષ કેવી રીતે જાય છે ?
- ૭—કોનો અનાદર થાય ?

[૧૬૧]

૮—કમળ સાથી શોભે છે ?

૯—ક્યાં ફળનાં હાકાં બહાર છે ?

ઉત્તર

૧-પીડી, ૨-દરિદ્રી, ૩-વા, એટલે કે અથવા, ૪-દિવસને
બનાવે છે, ૫-નરનો, ૬-ત્વરિત વેગથી, ૭-રંકનો, ૮-બમરથી,
૯-નાળિયેરના.

પ્રશ્ન

૧૦—ક્યાં પશુની ડોક લાંબી હોય છે ?

૧૧—કામિનીઓમાં જ્યુતી વખતની વેદના કાણુ જાણે છે ?

૧૨—શિવે કોને બાળી નાખ્યો ?

૧૩—કણ્ઠને હણનાર કાણુ ?

૧૪—નદીનો કિનારો કાણુ ભાંગે છે ?

૧૫—પરભોમાં આસક્ત કાણુ હોય છે ?

૧૬—ચુદ્ધમાં તૈયારી કાણુ કરે છે ?

૧૭—કુચનું ભૂષણ શું ?

૧૮—ઉન્નત હાથી કેવો હોય છે ?

ઉત્તર

૧૦-ગિંટની, ૧૧-પ્રસૂતા, ૧૨-કામદેવને, ૧૩-અર્જુન,
૧૪-પૂર, ૧૫-ગર, ૧૬-શત્રુ, ૧૭-હાર, ૧૮-હાનીના જોવો.

પ્રશ્ન

૧૯—રાજાએ માન આપવા લાયક કાણુ ?

૨૦—રાત્રે સાહસ કરનાર કાણુ ?

૨૧—આકાશ નિરંતર કેવું હોય છે ?

૨૨—નાળિયેરમાં મધુ ક્યાં હોય છે ?

૨૩—તૃપા સાથી શાંત થાય છે ?

ઉત્તર

૧૯-વિષુવ (પંક્તિ-દેવ અને પાતાળ), ૨૦-નારી, ૨૧-
નક્ષત્રની ગતિવાળું, ૨૨-અંદર, ૨૩-પાણીથી.

પ્રશ્ન

- ૨૪—રાવણે રામને યુદ્ધમાં કેવો જીત્યો ?
૨૫—સૂર્ય ઉદયાચળના કયા ભાગમાં જાય છે ?
૨૬—કોની ચાલ મનોહર છે ?
૨૭—આકાશમાં કાન્તિથી શું શોભે છે ?
૨૮—લાકડી લઈને કોણ ચાલે છે ?
૨૯—પગે જવાને અગમ્ય શું ?

ઉત્તર

૨૪-કાળ સરીખો, ૨૫-શિખરની ટોચે, ૨૬-અમ્બની, ૨૭-
નક્ષત્રો, ૨૮-વૃદ્ધ, ૨૯-નદી.

પ્રશ્ન

- ૩૦—સર્વ મનુષ્યો રાત્રિ-દિવસ કોની પ્રાર્થના કરે છે ?
૩૧—કાગડાની વસતી ખરેખરી ક્યાં હોય છે ?
૩૨—બીની પ્રીતિ ક્યાં હોય છે ?
૩૩—અગ્નિનું શ્રમન કરનાર કોણ ?

ઉત્તર

૩૦-લક્ષ્મી, ૩૧-સ્મશાનમાં, ૩૨-નવાં વસ્ત્રો અને નવાં
પદાર્થો ઉપર, ૩૩-પવન.

પ્રશ્ન

- ૩૪—પુરુષનું સંબોધન શું ?
૩૫—સર્પમાં શું હોય છે ?
૩૬—હે આર્ય ! કલહનાશક શું ?
૩૭—મુંદરીઓમાં શું હોય છે ?

૩૮—અગ્નિનું ખીજ શું ?

ઉત્તર

૩૪—હે આર્ય ! ૩૫—ઝેર, ૩૬—મધુર ભાષણ, ૩૭—લીલા,
૩૮—હં, (એ અગ્નિ દેવતાના મંત્રનું ખીજ છે.)

પ્રશ્ન

૩૯—હોઠનું ભૂષણ શું ?

૪૦—સ્થિર શું ?

૪૧—સ્ત્રીને પ્રિય શું ? અપ્રિય શું ?

૪૨—પ્રવીણ કોણ ?

૪૩—જીર્ણ વસ્ત્ર હીન શાયી ?

૪૪—દુષ્ટ માણસ કોની સ્તુતિ કરતો નથી ?

ઉત્તર

૩૯—રાતાશ, ૪૦—પર્વત, ૪૧—પતિ, અપ્રિય—દુશ્મન, ૪૨—
પંડિત, ૪૩—નવાશી, ૪૪—ખીજની.

પ્રશ્ન

૪૫—સર્પનો શત્રુ કોણ ?

૪૬—દરિદ્રને ખૂશ કરનાર શું ?

૪૭—લિહુકો કોનું સેવન કરે છે ?

૪૮—મેઘ શું ઝાડે છે ?

૪૯—લગ્નકાનું સંબોધન શું ?

૫૦—વાદળ વિખેરાઈ ગયા પછી નેત્રને કોણ આનંદ કરે છે ?

ઉત્તર

૪૫—ગારૂડી, ૪૬—દ્રવ્ય. ૪૭—વિહાર, ૪૮—પાણી, ૪૯—હે
પંથુ !, ૫૦—ખંજન. એ નામનું એક પંખી.

પ્રશ્ન

૫૧—વિષણુ ક્યાં સૂવે છે ?

૫૨—મનુષ્યની અધમ વૃત્તિ કઈ ?

૫૩—મન શું જોઈને આનંદ પામે છે ?

૫૪—સર્વ દેવને વહે કોણ ?

ઉત્તર

૫૧—શેષે, ૫૨—ચાકરી, ૫૩—અદ્ભૂત વિષયનું રૂપ, ૫૪—મૃત્યુંજય (શ્રી શંકર)

પ્રશ્ન

૫૫—હે ચોક્કા તારું સંબોધન શું ?

૫૬—હરિએ કોને ખેંચી ?

૫૭—તારા શત્રુ પાસે શું છે ?

૫૮—નવો શ્રીમન્ત કેવો હોય છે ?

૫૯—પાણી માંગનારો કોણ છે ?

ઉત્તર

૫૫—સુલટ, ૫૬—પૃથ્વીને, ૫૭—ભય, ૫૮—હાથી જેવો ઉન્મત્ત, ૫૯—ચાતક.

પ્રશ્ન

૬૦—મેધથી શું મળે છે ?

૬૧—લક્ષ્મી સ્થિર ક્યાં છે ?

૬૨—રાજાને પ્રિય કોણ ?

૬૩—જળમાં મનોહર શું ?

ઉત્તર

૬૦—ધારા, ૬૧—વિષય પાસે, ૬૨—પ્રધાન, ૬૩—કમળ.

પ્રશ્ન

૬૪—પૃથ્વી કોને સહન કરે છે ?

૬૫—સ્વર્ગમાં કોનાં નૃત્ય થાય છે ?

૬૬—પશુપતિનું વાહન શું ?

૬૭—સ્તન વિનાનું કોણ ?

ઉત્તર

૬૪—ખોળને, ૬૫—અપ્સરાના, ૬૬—નાંદી, ૬૭—નર (અર્જુન).

પ્રશ્ન

- ૬૮—ખીકણ માણસોને શું મળતું નથી ?
૬૯—પ્રભાતે દીવાની જ્યોત ફેલી હોય છે ?
૭૦—કયે ટેકાણે કદી પણ વાળ ઉગતા નથી ?
૭૧—મનમથને કોણે ઉત્પન્ન કર્યો ?

ઉત્તર

૬૮—વજ્ર, ૬૯—જાંખી, ૭૦—હાથમાં, ૭૧—ત્રીકુંજી.

પ્રશ્ન

- ૭૨—વર્ષાકાળ પૂરો થતાં કોણ મદ્યુક્ત થાય છે ?
૭૩—શરદઋતુ કોને શોભાવે છે ?
૭૪—ચંચળ શું છે ?

ઉત્તર

૭૨—કૂતરો અને નદી, ૭૩—પૂનેમને, ૭૪—વીજળી.

પ્રશ્ન

- ૭૫—કસ્તૂરી શેમાંથી ઉપજે છે ?
૭૬—હાથીના સમુદાયને કોણ મારે છે ?
૭૭—યુદ્ધમાં ખીકણ માણસ શું કરે છે ?

ઉત્તર

૭૫—મૃગથી ૭૬—સિંહ, ૭૭—નાસે છે.

પ્રશ્ન

- ૭૮—આકાશમાં કોણ ચાલે છે ?
૭૯—રમ્યા કોણ ?
૮૦—જપ કરવા યોગ્ય શું ?
૮૧—ભૂષણ શું ?
૮૨—વંદ્ય કોણ કહેવાય ?
૮૩—લંકા કેવી ?

ઉત્તર

૭૮—પક્ષી, ૭૯—લક્ષ્મી, ૮૦—ઋષભદેવની ઋચા, ૮૧—કંબન,

૮૨-પિતા, ૮૩-હનુમાનથી કંપેલી લાંકા છે.

પ્રશ્ન

૮૪-સૌભાગ્યવતીઓમાં શાંત કોણ ?

૮૫-ઉત્તમ ગુણોવાળો રાજા કયો ?

૮૬-વિદ્વાનોને હંમેશ વંદન કરવા યોગ્ય શું ?

ઉત્તર

૮૪-સીતા, ૮૫-રામ, ૮૬-વિદ્વા.

પ્રશ્ન

૮૭-યુધિષ્ઠિર કોના પુત્ર ?

૮૮-ગંગા કોની જમ વહન કરે છે ?

૮૯-હંસની શોભા શાથી ?

ઉત્તર

૮૭-ધર્મના, ૮૮-ત્વરિત વેગથી, ૮૯-ચાલથી.

પ્રશ્ન

૯૦-જમી રહ્યા પછી શેનું પાન કરવું ?

૯૧-જયંત કોનો પુત્ર ?

૯૨-વિષ્ણુપદ કેવું છે ?

ઉત્તર

૯૦-છાશનું, ૯૧-ઈન્દ્રનો, ૯૨-દુર્લભ છે.

પ્રશ્ન

૯૩-વિશ્વને મોહ પમાડનાર કોણ ?

૯૪-યશ કોને મળે ?

ઉત્તર

૯૩-કામદેવ ૯૪-કવિને

પ્રશ્ન

૯૫—જમર રહિત ખીલેલું કમળ કેવું હોય છે ?

૯૬—કેવા જોશીઓ પૂજાય છે.

૯૭—ગંગાનો પિતા કાણ ?

૯૮—દ્રવ્યના લોભી કાણ ?

૯૯—પરમાર્થના લોભી સેવકો કાણ ?

ઉત્તર

૯૫—જમર રહિત એટલે કે પ્રકુલિત કમળ, ૯૬—જોની : બુદ્ધિ જમી નથી એવા, ૯૭—હિમાલય, ૯૮—ધનવાનો, ૯૯—મહાત્માઓ.

પ્રશ્ન

૧૦૦—મારવાડમાં શેની તાણુ પડે છે ?

૧૦૧—કમળપુષ્પમાં કોણુ રહે છે ?

૧૦૨—કૃષ્ણે કોને માર્યો ?

૧૦૩—શીતળ વહેનારી ગંગા કેવી છે ?

૧૦૪—સ્ત્રીનું પોષણ કરવાને સમર્થ કાણુ ?

૧૦૫—કયા બલવંતને ટાઢ સતાવતી નથી ?

ઉત્તર

૧૦૦—પાણીની, ૧૦૧—બ્રહ્મા, ૧૦૨—કંસને, ૧૦૩—કાશી તલ-વાહિની એટલે કે કાશીના સ્થાનમાં વહેનારી ગંગા છે. ૧૦૪—પુરુષ, ૧૦૫—ધાત્રીના વાળાને ટાઢ સતાવતી નથી.

પ્રશ્ન

૧૦૬—મૃગલોચના કોને હસે છે ?

૧૦૭—પગ કોને હસે છે ?

ઉત્તર

૧૦૬—તે પાનને હસે છે, કારણ પાન કરતાં અધર સુકામળ

છે. ૧૦૭-૫૫ હંસને હસે છે. કારણ હંસના કરતાં પણ એના
પગની ગતિ ઉત્તમ છે.

પ્રશ્ન

૧૦૮—શિવની કાંતા કોણ ?

૧૦૯—ચન્દ્રના જેવું સુંદર કોણ ?

૧૧૦—યાર સ્ત્રીના મુખને શું કરે છે ?

૧૧૧—લક્ષ્મીનો પતિ કોણ ?

ઉત્તર

૧૦૮-ગૌરી, ૧૦૯-મુખ, ૧૧૦-ચુંબન, ૧૧૧-વાસુદેવ.

પ્રશ્ન

૧૧૨—લોકમાતા કોણ ?

૧૧૩—શરીરમાં મુખ્ય શું ?

૧૧૪—મનુષ્ય રતિકીડાની પૂર્વે શું કરે છે ?

૧૧૫—દૈત્યને મારનાર કોણ ?

૧૧૬—પર્વત પુત્રી કોણ ?

૧૧૭—આંખને રમણિય શું જણાય ?

ઉત્તર

૧૧૨-અને ૧૧૬ નો ગૌરી, ૧૧૩-અને ૧૧૭ નો-મુખ,
૧૧૪-ચુંબન, ૧૧૫-વાસુદેવ,

પ્રશ્ન

૧૧૮—સ્તનમંડળને કોણ શોભાવે છે ?

૧૧૯—ઝીમા કેવી છે ?

૧૨૦—ચન્દ્રમાને શોભા ક્યાંથી મળે છે ?

૧૨૧—રાવણે હરણ કરતાં સીતાજી શું બોલ્યાં ?

ઉત્તર

૧૧૮-હાર, ૧૧૯-શિવજીમાં પ્રીતિવાળી, ૧૨૦-અંધકારથી
૧૨૧-હા ! રામ ! હા ! લક્ષ્મણ !

પ્રશ્ન

- ૧૨૨—સૂર્યને શું હોય છે ?
૧૨૩—કવિને શું હોય છે ?
૧૨૪—યુદ્ધનો સાર શો ?
૧૨૫—ખેતીને ભય શેનો ?
૧૨૬—ભમરો શેને રટે છે ?
૧૨૭—બળથી કાણુ ભય પામે છે ?
૧૨૮—વિષ્ણુપદ કોને પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર

૧૨૨-પ્રકાશ ૧૨૩-વાણી, ૧૨૪-ચોક્કો, ૧૨૫-અનાવૃષ્ટિ,
૧૨૬-મકરંદ, ૧૨૭-ચાકર-પ્રજા વગેરે, ૧૨૮-મંગાતીર પર સદા-
ચરણથી નિરંતર રહેનાર ને.

પ્રશ્ન

- ૧૨૯—કમળો ક્યારે ખીલે ?
૧૩૦—પતિ જતાં પ્રિયા શું કરે છે ?
૧૩૧—રાતના સદા વિરહની વેદના કાણુ ભોગવે છે.
૧૩૨—સંતો શેની ઈચ્છા કરે છે ?
૧૩૩—લોભીઓને શું નોઈએ છે ?
૧૩૪—ઋષિઓને શું પ્રિય છે ?
૧૩૫—બ્રાહ્મણોને શું નોઈએ છે ?
૧૩૬—ખેડૂતો અને અભિમાની પુરુષો શું માજે છે ?

ઉત્તર

૧૨૯-સૂર્યોદયે, ૧૩૦-રૂદન કરે છે, ૧૩૧-ચક્રવાકી, ૧૩૨-

માનની, ૧૩૩-ધન, ૧૩૪-વન કે એકાંત, ૧૩૫-દાન, ૧૩૬-વરસાદ-
અને અભિમાનીઓ વાહન તથા સિદ્ધિને ઇચ્છે છે.

પ્રશ્ન

૧૩૭—પાંડુરાજની પત્નિ કોણ ?

૧૩૮—ધરની શોભા શું ?

૧૩૯—રામનો શત્રુ કોણ ?

૧૪૦—અગત્ય ઋષિનો જન્મ કયાંથી થયો હતો ?

૧૪૧—સૂર્યનો પુત્ર કોણ ?

૧૪૨—વિપરીત સમસ્યા કઈ ?

ઉત્તર

૧૩૭-કુન્તી, ૧૩૮-પુત્ર, ૧૩૯-રાવણ, ૧૪૦-કુંભમાંથી,
૧૪૧-કર્ણ, ૧૪૨-કુંભનો પુત્ર રાવણ અને કુંભકર્ણ એ ઉલટી
સમસ્યા થઈ.

પ્રશ્ન

૧૪૩—ઝીઝોને કપાળે શું શોભે ?

૧૪૪—બ્રહ્મદેવે કઈ ઝીનું મુખ જોવા માટે મના કહી છે ?

૧૪૫—મહાદેવજીના કયા અંગમાં અગ્નિ છે ?

૧૪૬—સૌભાગ્યવતી સુંદરીનું ભૂષણ શું ?

૧૪૭—માછલાનો સમુદાય કયાં રહે છે ?

ઉત્તર

૧૪૩-સિંદૂર, ૧૪૪-વિધવાનું, ૧૪૫-લલાટમાં, ૧૪૬-સિંદૂર
ખિંદુ, ૧૪૭-પાણીમાં.

પ્રશ્ન

૧૪૮—રજથી પણ નાનું કોણ ?

લોલી

૧૪૯—પવનથી પહેલું કોણ ?

મન

- ૧૫૦—દેવોથી દાનો કોણ ?
વિવેક
- ૧૫૧—ચંદ્રથી ચોકખું કોણ ?
ક્ષમા
- ૧૫૨—અગ્નિથી તાતો કોણ ?
કેષ
- ૧૫૩—દૂધથી ઉગ્ગવળ કોણ ?
યશ
- ૧૫૪—મદિરાથી માતો કોણ ?
અમલ
- ૧૫૫—ખાંડથી ગળ્યું કોણ ?
ગરજ
- ૧૫૬—સોનાથી શોભીતું કોણ ?
પુત્ર
- ૧૫૭—કુશકાથી સોધું કોણ ?
ગરીબ
- ૧૫૮—કાળળથી કાળો કોણ ?
કપુત
- ૧૫૯—સર્વથી ગળ્યું કોણ ?
મીઠી વાણી
- ૧૬૦—બાળકથી ભોલો કોણ ?
અજ્ઞ
- ૧૬૧—જગતમાં વહાલું શું ?
હરિનું નામ
- ૧૬૨—સંસાર સુધારનાર કોણ ?
સદ્ગુરુ

- ૧૬૩ હથિયાર કેવું ધારણ કરવું ?
ક્ષમારૂપ.
- ૧૬૪ રાત્રિનો પતિ કોણ ?
ચન્દ્ર.
- ૧૬૫ ધરની શોભારૂપ કોણ ?
સુષક અને સદૃવતનવાળી પતિવ્રતા સ્ત્રી.
- ૧૬૬ કયે રસ્તે ચાલવું ?
ધર્મ રસ્તે.
- ૧૬૭ ઉત્તમ ભોજન કયું ?
શ્રમથી મેળવેલું.
- ૧૬૮ કિલ્લો કયો સરસ અને મજાળુ ?
મર્યાદાનો.
- ૧૬૯ સાફ કાર્ય કયું ?
નીતિની રીતિએ થાય તે.
- ૧૭૦ સદા કોનાથી ભય પામવું ?
કાળથી.
- ૧૭૧ દુનિયામાં મોટું બંધન કયું ?
વિષયમાં આસક્ત થવું તે.
- ૧૭૨ ઘેર નર્ક કયું ?
પોતાનું જ શરીર.
- ૧૭૩ સંસારમાં કોણ જીત્યું ?
આત્મમોહનો પ્રેમી પુરુષ.
- ૧૭૪ નર્કનું દ્વાર કયું ?
સ્ત્રીના મોહમાં ફસાવું તે.
- ૧૭૫ દુનિયામાં જામત કોણ ?
સત્યાસત્યના વિચારવાળો.

- ૧૭૬ સૃષ્ટિમાં દરિદ્રી કોણ ?
જેને અતિ સોભ હોય તે.
- ૧૭૭ ધનવાન કોણ ?
સંતોષ ધરનારો.
- ૧૭૮ જીવતો છતાં મુવા જીવો કોણ ?
ઉદ્ધમ ન કરનારો.
- ૧૭૯ મોટો ફાસો કયો ?
અભિમાન ભાવવું તે.
- ૧૮૦ કેફ આણનારી કઈ વસ્તુ ?
શ્રીનો મોહ.
- ૧૮૧ ખરો આંધળો કોણ ?
કામી.
- ૧૮૨ ઉત્તમ શિષ્ય કોણ ?
ગુરૂની સેવા કરનારો.
- ૧૮૩ સાચું આભૂષણ કયું ?
શીયળ, પવિત્રતા.
- ૧૮૪ મોટું તિર્થ કયું ?
મન શુદ્ધ રાખવું તે.
- ૧૮૫ ત્યજવા યોગ્ય કઈ વસ્તુઓ ?
કાન્તા, કનક અને ધન.
- ૧૮૬ સાંભળવા યોગ્ય શું ?
સદ્વચનો.
- ૧૮૭ પ્રાણનો નાશ કરનારું શું ?
ચિન્તા.
- ૧૮૮ મોટો મૂખ કોણ ?
અવિવેકી.

- ૧૮૯ સ્ત્રી વિદ્યા કઈ ?
મોક્ષ આપે તે.
- ૧૯૦ દુનિયા કોણે જીતી ?
જેણે મનને જીત્યું હોય તેણે.
- ૧૯૧ વિષયમાં વિષ કયું ?
પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને મેલવા તે.
- ૧૯૨ બુદ્ધિવાન પણ શું ન જાણી શકે ?
સીચરિત્રની વાતો.
- ૧૯૩ મોટું તત્ત્વ કયું ?
ઈશ્વરજ્ઞાન મેળવવું તે.
- ૧૯૪ ઉત્તમ વસ્તુ કઈ ?
સદાચરણની.
- ૧૯૫ પાંચ શત્રુ કયા ?
કામ, ક્રોધ, તૃષ્ણા, અસત્ય અને લોભ.
- ૧૯૬ ત્રિલોકમાં દુર્લભ વસ્તુ કઈ ?
આત્મજ્ઞાન અને સત્સંગ.
- ૧૯૭ વિજળી જેવું તેજ શું ?
ધન, જીવાની અને આયુષ્ય.
- ૧૯૮ માથા પર હમેશાં શું જાગે છે ?
કાળચક્ર.
- ૧૯૯ મોટામાં મોટો તવંગર કાણ ?
પોતાને મળ્યું હોય તેમાં સંતોષ માને તે.
- ૨૦૦ દુનિયામાં માન કોણ પામે ?
જે બીજાને માન આપે તે.
- ૨૦૧ જગતમાં આંધળા કોણ ?
કામાતુર.

- ૨૦૨ મોટામાં મોટો કારો હા કયો ?
કંઠે વચન.
- ૨૦૩ સાથી લાંબો દિવસ કયો ?
અપવાસનો. જે દિવસે અજ ન મળ્યું હોય તે દિવસ.
કારણ—ભૂખ રાંડ જુંડી,
આંખ નય જિંડી;
પગ થાય પાણી,
તે આંસુ લાવે તાણી.
- ૨૦૪ વિના અગ્નિએ બાળનારા કોણ ?
કુટિલ સ્ત્રી, નફરત સંતાનો અને જુંડા પાડોસીઓ.
- ૨૦૫ સારો વ્યાપાર કયો ?
જેમાં નુકશાન ન થાય તે.
- ૨૦૬ સુવર્ણથી પણ વધુ કિંમતી શું ?
સંતોષ.
- ૨૦૭ દૂધથી ઉજળો કોણ ?
સપૂત.
- ૨૦૮ કાળજીથી કાળો કોણ ?
કપૂત.
- ૨૦૯ ગળ્યામાં ગળ્યું શું ?
ગરજ.
- ૨૧૦ સૌથી સ્વાદિષ્ટ ભોજન કયું ?
ખરી ભૂખમાં જે ખવાય તે. કારણ ગમે તેવી મીઠી અને
સ્વાદિષ્ટ ચીજ હોય તો પણ તે ભૂખ વગર ખવાતી નથી—
ભૂખ ગમ્મ ભોજન મિલ્યો,
કંડ ગમ્મ મિલ્યો કપ્પા;
જોખન ગયો ત્રિયા મિલ્લી,
એ તિનો આગ લગા.
- ૨૧૧ સાચી સગાઈ કઈ ?
પ્રીતની.
- ૨૧૨ ઉતાવળે અલોપ થનારા કોણ ? યૌવન, ધન, અમલ અને
આયુષ્ય.

- ૨૧૩ મોઢામાં મોઢું વત કયું ?
બહાયર્થનું.
- ૨૧૪ આકાશથી પણ મોઢું કાણ ?
માત-પિતા
- ૨૧૫ મૃત્યુથી પણ વધુ દુઃખદાયક શું ?
અપમાન
- ૨૧૬ શત્રુને શેનાથી જીતશો ?
નમ્રતાથી.
- ૨૧૭ નાશ નહિ પામનારા ત્રણ કયા ?
આકાશ. સૂર્ય અને પૃથ્વી.
- ૨૧૮ સુખથી સૂવે કાણ ?
સત્યવાન, સતોષી અને સુકર્મી.
- ૨૧૯ સખાવતના પ્રકાર કેટલા ?
તન, મન અને ધન એ ત્રણ.
- ૨૨૦ સુખમાં વૃદ્ધિ કાણ કરાવે ?
સદ્ગુણો સ્ત્રી, સુમિત્ર અને સારી વિદ્યા.
- ૨૨૧ મિત્રો માટે નાલાયક કાણ ?
કુડો, કપટી અને કુલક્ષણી.
- ૨૨૨ દુનિયામાં અનર્થ કાણ કરાવે ?
કામ, ક્રોધ અને લોભ.
- ૨૨૩ ખાય ખાય ને ધરાય નહિ તે શું ?
ધંટી.
- ૨૨૪ ચાલે ચાલે ને ત્યાંનો ત્યાં તે શું ?
ધાંચીનો બળદ.
- ૨૨૫ પીયે પીયે ને ધરાય નહિ તે શું ?
દીવો.
- ૨૨૬ દુઃખીમાં દુઃખી કાણ ?
લાલચુ.
- ૨૨૭ મોટી વય કાણ બતાવે ?
યોગી.

- ૨૨૮ લાંબી જીભ કોની ?
ઝીની.
- ૨૨૯ સાકર કરતાં વધુ મીઠાશ શેમાં ?
મીઠું બોલવામાં.
- ૨૩૦ રાખીયે કયા ?
ધર્મ.
- ૨૩૧ ધરીયે કયા ?
ધીરજ.
- ૨૩૨ ઠેઠેરાઈએ કયા ?
મન.
- ૨૩૩ મિટાઈએ કયા ?
ભ્રમ.
- ૨૩૪ બડા પુન કયા ?
દયા.
- ૨૩૫ દીજીયે કયા ?
દાન.
- ૨૩૬ પુરુષોઈ કયા ?
જશ.
- ૨૩૭ દુર્ગંધ કયા ?
અપજશ.
- ૨૩૮ લિજીયે કયા ?
હરીનામ.
- ૨૩૯ પાઈએ કયા ?
સુખ.
- ૨૪૦ હોઈએ કયા ?
દાસ.
- ૨૪૧ માનીયે કયા ?
સત.
- ૨૪૨ બડા પાપ કયા ?
હિંસા.

કોણે અને ક્યારે શું શોધ્યું ?

પ્રશ્ન

- ૧ ચક્ષુ કોણે શોધ્યા અને ક્યારે શોધાયા ?
- ૨ બડિયાળની શોધ સૌથી પહેલી ક્યારે થઈ ?
- ૩ ટેલીફોન કોણે શોધ્યો અને તે ક્યારે ?
- ૪ પહેલવહેલી સ્ટીમર ક્યાં અને ક્યારે બનાવવામાં આવી ?
- ૫ વીજળીની શોધ કોણે અને ક્યારે કરી ?
- ૬ વાયરલેસની શોધ કોણે અને ક્યારે કરી ?

ઉત્તર

૧. સને ૧૨૮૫ માં શોધાયા. શોધનાર એલેક્ઝાન્ડર ડી. ર્પીના નામનો એક ફ્લોરેન્ટાઈનનો પાદરી હતો.
- ૨ સૌથી પ્રમથ બડિયાળ મીટર પહેલાંએ બનાવ્યું હતું.
- ૩ ગ્રેહામ વેલે સને ૧૮૭૬માં
- ૪ ઇંગ્લાન્ડમાં સને ૧૮૨૫ માં બનાવવામાં આવી હતી.
- ૫ સને ૧૮૩૦ માં કેલીફોર્નિયા શોધી.
- ૬ માર્કોનીએ સને ૧૮૯૮ માં.

પ્રશ્ન

- ૭ જોડા પહેરવાની શોધ કાણે કરી ?
- ૮ વીંટી પહેરવાની પ્રથા કયારે પડી ?
- ૯ નાટકની શરૂઆત કાણે કરી ?
- ૧૦ પાનાની કાડની શોધ કયારે થઈ ?

ઉત્તર

- ૭ ઈ. પૂર્વે ૯૧૭ ની સાલથી યઈ. શોધ કરનારા ઇજિપ્શીયન લોકો હતા.
- ૮ પૌરાણિક યુગથી.
- ૯ ગ્રીકોએ.
- ૧૦ ઈ. સ. ૧૩૫૮ માં

પ્રશ્ન

- ૧૧ બાસલેટની વપરાશ કયારે થઈ ?
- ૧૨ સોયની શોધ કયારે થઈ ?
- ૧૩ મંગળનો તારો લાલ દેખાય છે તેનું કારણ શું ?
- ૧૪ 'દુનિયાનું ઝાપડ' કયું ?

ઉત્તર

- ૧૧ ઈ. સ. ૧૮૨૬ માં.
- ૧૨ સને ૧૫૪૫ માં.
- ૧૩ મંગળનો તારો લાલ જણાય છે તેનું કારણ એ કે ત્યાં રેતીના મોટાં-મોટાં રણ ઉગેલા છે. જેને લીધે ત્યાંની જમીન લાલ જણાય છે.
- ૧૪ તિબેટ. એને દુનિયાનું ઝાપડ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન

- ૧૫ ગ્રહો અને તારાઓ વચ્ચે ફરક શો ?

- ૧૬ ડરબીની શોધ ક્યારે થઈ ?
 ૧૭ દુનિયામાં કુલ્લે બાપા. કેટલી ? ક્યાં ક્યાં કેટલી ખોલાય છે.
 ૧૮ ધાબળી - કામળાને અંગ્રેજીમાં 'બ્લેકટ' કેમ કહેવામાં આવે છે.

ઉત્તર

- ૧૫ તારાઓની રાશની ઝબુક, ઝબુક થાય છે ન્યારે ગ્રહોનો પ્રકાશ સ્થિર રહે છે.
 ૧૬ સને ૧૭૮૦ માં બારમા અર્ધ ઓફ ડરબીએ એ શરૂ કરી હતી.
 ૧૭ કુલ્લે ૧૦૫૦ બાપાઓ છે. ૧-પોલીનેશ્યામાં ૧૭, ૨-યૂરોપમાં ૫૬, ૩-અમેરિકામાં ૪૨૪, ૪-એશિયામાં ૪૩૦, ૫-આફ્રિકામાં ૧૧૪, ૬-ઓસ્ટ્રેલિયામાં ૯.
 ૧૮ રાખર્ટ બ્લેકટ નામના માણસે સને ૧૩૪૦ માં એ શોધ્યા હતા. એટલે તેના નામ ઉપરથી તેને એ નામે ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન

- ૧૯ દુનિયામાં સૌથી પહેલો સૂર્ય ક્યાં બગે છે ?
 ૨૦ અમેરિકા કોણે શોધ્યું ?
 ૨૧ સોના મહોરના સોનાને 'મીની-ગ્રાઇડ' કેમ કહેવામાં આવે છે ?
 ૨૨ દુનિયામાં સૌથી વધુ વસ્તી વાળો મુલ્ક કયો ?
 ૨૩ પૃથ્વીનું વજન જાણો છો ?

ઉત્તર

- ૧૪ સાઈમ્બીરીયાના ઇસ્ટ કેપમાં.
 ૨૦ કોલંબસે-ના-ઈ. સ. ૯૮૬ માં કેન્સાડોના એક સૈનિક જામ્ હેર બુલ્કસને. તે પછી કોલંબસ ત્યાં ગયો હતો.

૨૧ સોનામહોર ખનાવવામાં પહેલવહેલું સોનું આફ્રિકાના 'મીની કોસ્ટ' પરથી લાવવામાં આવ્યું હતું. એથી એને એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

૨૨ ચીન.

૨૩ ૬૦૦૦,૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦ ટન છે.

પ્રશ્ન

૨૪ નાથ નરકનો કોણ ? સાર દહિનું શું કહિયે ?
પોથી બાળક તણી, નામ તેનું શું લઈએ ?
ઘઉંનું શું નિત્ય ઘેર, કરે ભોજન કરનારી ?
ચતુર પુરુષ એ ચાર, ઉત્તર મન લહો વિચારી.
જો સમજી શકે તો મગ્ન દર્ધ, આપું બેસવા ઓટલી.
નહિ સમજી શકે તો કહે જો, જમ ધી ચોપડી રાટલી.

ઉત્તર

૨૪ જમ, ૨-લી, ૩-ચોપડી, ૪-રાટલી.

એકાનેકોત્તર

એકાનેકોત્તર એટલે એક ઉત્તરમાં બીજા ઘણાં ઉત્તર આવી જાય તે. હિંદીમાં એને ‘દો સપુનો’ કહે છે. અહીં એવા થોડાંક પ્રશ્નો રજુ કરવામાં આવ્યા છે. આ પ્રશ્નોની ખૂબી એ છે કે એના જવાબ માત્ર એક જ નીકળે છે. દા. ત. પ્રશ્ન છે - ‘રોટી જલી કયોં, ઘોડા અડા કયોં; પાન સડા કયોં’ એ ત્રણના ઉત્તર છે - ફેરા ન થા - ફેરવ્યા નહિ એટલે. એવી જ રીતે અનાર એટલે કે દાડમ કેમ ન ચાખ્યું? વજીર કેમ ન રાખ્યો? એનો જવાબ છે કે-દાના ન થા. અહીં દાડમમાં દાણા નહોતા એમ થાય છે અને વજીરને માટે દાના એટલે કે તે બુદ્ધિશાળી નહોતો એમ અર્થ નીકળે છે. આ પ્રશ્નોત્તરમાં માત્ર એના ઉત્તરની જ ખૂબી છે. આમ એક ઉત્તરમાં અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર નીકળી આવે છે. અમીર ખૂશરો નામના મુસ્લીમ કવિએ આવા અનેક પ્રશ્નોત્તર હિંદીમાં રચ્યા છે અને તે હિંદી સાહિત્યમાં ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યાં છે.

૧

પ્રશ્ન

શાદી જલ્દી કયોં, લોડા અડા કયોં, પાન સડા કયોં ?

ઉત્તર-ફેરા ન થા ?

૨

અનાર કયોં ન અકખા, વજીર કયોં ન રકખા ?

રહાના ન થા

૩

ઘોસ્ત કયોં ન ખાયા ? ડોમ કયોં ન ગાયા ?

ગલા ન થા

૪

રાખા પ્યાસા કયોં ? ગઠહા ઉઠાસા કયોં ?

ડોટા ન થા

૧ ચાર સાથી બગડે ?

અરુએ પરીક્ષા માટે શિષ્યને પ્રશ્ન કર્યો:—

પાન સડે લોડા હટે, બિલ્લા ખીસર ભય,
તવે પર શાદી જલ્દી, કહો એલા કયું થાય ?

જવાબમાં શિષ્યે કહ્યું—“ફેરવ્યા વિના.

૨ ફારસીમાં દાનાનો અર્થ બુદ્ધિમાન પણ થાય છે.

૩ લોટા—લોટા ન હતો.

લોટા—ફેર્યો ન હતો.

૫

પાસ્તી કયોં રાખા ? ચીકીદાર કયોં સોયા ?

૪અમલ ન થા

૬

સિતાર કયોં ન બજા ? ઓરત કયોં ન નહાઈ ?

૫પરદા ન થા

૭

શર કયોં અંધિયારા ? ફકીર કયોં બિગડા ?

દિયા ન થા

૮

સંબોસા કયોં ન ખાયા ? જૂતા કયોં ન ચઢાયા ?

૬તલા ન થા

૯

કચારી કયોં ન બનાઈ ? ડોમની કયોં ન ગાઈ ?

૭બેલ ન થા

૪ અમલ=નસી

અમલ=કામ, પહેરાનો સમય.

૫ પરદા—આડ. બીજો અર્થ—સિતારનો એક તાર જે તાંત સાથે બાંધવામાં આવે છે.

૬ ઉડુંમાં તલા યા તસ્લાને એક સરખો જ લખવામાં આવે છે.

૭ બેલ=(ફારસી અર્થ) પાવડો, કોદાળી.

બેલ=(હિંદી અર્થ) એક વાજી.

૧૦

પાની કયોં ન લરા ? હાર કયોં ન પહના ?
મઢા ન થા

૧૧

ખાના કયોં ન ખાયા ? બમા કયોં ન ધુલવાયા ?
ખેલ ન થા

૧૨

દીવાર કયોં ન દૂટી, રાહ કયોં લૂટી ?
રાજ ન થા

૧૩

જિંચી મેડી, કચરો ધણો
વહુવર^{૧૦} રીસાઈ જાય;
સોળે^{૧૧} શણગાર શોભે નહિ,
કહો શુરુ એ ન્યાય.

ખારી ખીન

૬ મઢા—ઘડો.

મઢા—ઘડાવેલો.

૭ ખેલ—(ફારસી અર્થ) ઇચ્છા રૂચિ.

૮ જિંચી મેડી ખારી વગર શોભી ન શકે. ખીન=વગર.

૯ ખારીખીન એટલે કે વાળ્યા વગર કચરો ધણો થઈ જાય
અને તે શોભે પણ નહિ.

૧૦ વાર્યા (ખારી) વગર વહુવર પણ રીસાઈ જાય છે.

૧૧ અહીં ખારી એટલે વાળી. સોળ શણગાર સજ્યા હોય
પણ વાળી હોય તો જ તે બધો શણગાર શોભી શકે છે.

૧૪

પાની ફાટી પાંવકી,^{૧૨}
ગરાસ પરધર જાય,^{૧૩}
કબૂતર બનમેં ફીર,^{૧૪}
કહો શુરુ એ ન્યય.

જોડી બીન

૧૫

જોર કવાયદ બિન ઘટે,^૧ છત્તે નેમર બૂલે નિશાન,
અખણ ખાતર પણ માથું પેહલે, પેહલે પગ વ્યારે અબજ;^૪
ગાય રૂડું પણ બેતાલું,^૫ ને વળી લડે કુસ્તી બિદાવ,^૬
લણ્યા પણ ગણ્યા નહિ,^૭ તો કરવી કોની રાવ ?^૮

ઉસ્તાદ કાચો

૧૨ જોડા વગર પગની પાની ફાટી જાય છે.

૧૩ ભાઈની જોડી ન હોય તો ગરાસ બીજે ઘેર પણ જઈ શકે.

૧૪ કબૂતર જોડી વગરનું હોય તો તે વનમાં પણ રખડતું ફરે.

૧. કવાયદ વગર જોર ઘટી જાય. ૨. નેમ હોય તો પણ નિશાન કરતાં બૂલી જાય. ૩. ચોર ખાતર ખણે પણ માથું પહેલાં નાંખતાં પકડાઈ જાય. ૪. સ્ત્રીને વ્યારતી વખતે પગ પહેલાં કાઢે. ૫. ગળું સારું હોય પણ બેતાલ ગાય. ૬. કુસ્તી રમી જાણે પણ દાવ લેતાં આવડે નહિ. ૭. લણ્યો પણ તેનો ઉપયોગ કરી નહિ જાણે. ૮. તો એ બધામાં દોષ કોને ઘટે ? એનો જવાબ એ જ કે ઉસ્તાદ કાચો. વ્યારનારી દાઈ હોશિયાર હોય તો તે યરાયર વ્યારે,

[૧૮૭]

૧૬

છત્તે પલંગે ભોંય સૂવે,^૯ ઘોડા ધાસ ન ખાય,
અર્ધ ચોમાસે ઘર પડે, કહો એલા કોનસા ઉપાય ?

પાયા નહિ

૧૭

ફાંસી ચઢાવે મિત્રને,^{૧૦} પડે ખાળની માંય^{૧૧}
પ્રજા નમે બહુ માનથી,^{૧૨} શીથ કહિ હલવાય ?
બાથુ તથા જે બિંધતો,^{૧૩} તણુએ લડકી બાય;
વિના પ્રદેશે દેશનો,^{૧૪} દિન રાજા કાં થાય ?

અમલ ક્યાંથી

૧૮

વનિતા પર ઘર ગમન કરે, સિર તપોતો ખાય;
ઘર છત્તે મેઘે લીંબે, ખાળક રોતાં બાય,

ઊંઘતાઠ સારા હોય તો તાલ સાથે ગવાય. એવી રીતે

૯. પલંગને પાયા ન હોય, ઘોડાને પાણી ન પાય તો તે ધાસ પણ
ન ખાય, અને પાયા વગર ચોમાસામાં ઘર પણ પડી જાય. ૧૦. એવું શું
થયું કે એક મિત્ર હોય તો પણ તે પોતાના મિત્રને ફાંસીએ ચઢાવે ?
૧૧. એક ડાહ્યો પુરુષ હોય તો પણ તે ખાળમાં ગટરમાં કચારે
પડે છે ? ૧૨. પ્રજા નમે તો પણ પોતાનું માથું પણ નહિ નમા-
વવાનું અભિમાન કોણુ રાખે ? ૧૩. જમતો હોય તો પણ એવે તે
શાથી અને માત્ર તણુખટું પડતાં જાગી કેમ ઊઠે ? ૧૪. રાજ કરવા
માટે કોઈ પ્રદેશ ન હોય છતાં એક ગરીબ માણસ રાજ શાથી
થઈ શકે ? એ બધાનો જવાબ એ જ કે અમલ કીધાથી
(નશો કરવાથી.)

[૧૮૮]

મહેલ મહા જે કુકરા શાહનો, બીસ્તો તોય બણાય;
રથમાં તો રહે સહ ઓથામાં, સારથી એક બીંબાય,
કુણખી ઘર પણ ખાત નિહાળ્યો, રાજ ઘરે પણ તેજ,
ભિજતા આવી ક્યાંથી થઈને, ચાર પગોની સેજ.

છત્ર વિના?

૧૯

ખેડુ ઘોડો ખાટલો, નિશાળીયો સરદાર,
શોભે સારાં હોય ને, પોતે પાટીદાર.

અર્થ

ખેડુત ને પાટીદાર એટલે કે જાતે કણખી હોય તો
ખેતી સારી થાય છે. ઘોડો ને પાટીદાર એટલે કે મુંઠર
દોડવાવાળો હોય તો તે ઉત્તમ. ખાટલો ને પાણીદાર એટલે
કે પાટીવાળો હોય તો તે શોભે, નિશાળીયો ને પાટીદાર
એટલે કે સ્વેટ સાથે હોય તો જ તે બણી શકે અને સરદાર

૧ એક સ્ત્રી પારકા પુરુષની પાસે શા માટે જાય ? માથા ઉપર
તડકો કાં પડે ? ઘર બાંધેલું હોય તો પણ તેમાં રહેનારા વરસાદથી
ભીંજાય કેમ ? તથા બાળકો રડતાં ટળવળતાં શા માટે થાય ? એક
ફકીરને કે શાહને રહેવાનો મહેલ જેવો મહેલ છે તો પણ તેને
ભસ્ત્ર (દોખમું) શા માટે કહે છે ? રથમાં ખેડેલા બધા ઓથામાં
રહે અને માત્ર સારથીજ ઉઘાડો રહી ભીંજાય કેમ ? કણખીને ત્યાં
ચાર પાયાનો પલંગ તેવો જ રાખે ત્યાં પણ તોય તે બન્નેનાં
પલંગમાં ફેર શા માટે ? જવાબ એ કે માથે છત્ર નહિ. આમ એક
જ ઉત્તરમાં અનેકના જવાબ આવી જાય છે.

[૧૮૯]

જો પાટીદાર અથાત્ ગરાસવાળો હોય તોજ તે શોભે છે.
પાંચ પ્રશ્ન માટે એક જ પાટીદાર શબ્દનો ઉત્તર ઉત્તમ છે.

૨૦

શસ્ત્રો લેખણ નર્દવા, હીરો અને સરદાર,
કાસદ શોભે સર્વ જો, પંડે પાણીદાર.

અર્થ

શસ્ત્રો એટલે કે હથિયારો જો પાણીદાર-ધારવાળા
હોય તો તે શોભે છે. કવચ (લેખિની) જો પાણીદાર હોય
તો જ તે શોભે, નર્દવા યાને નદીનાળાં પાણીદાર-પાણીથી
ભરેલાં હોય તો જ તે શોભે. હીરો પણ પાણીદાર-તેજ-
વાળો જ હોય તો જ તે શોભે. સરદાર પણ પાણીદાર
અને માન મર્તાવાળો હોય તો જ તે કામનો છે. કાસદ
પણ પાણીદાર-ઝડપથી ચાલનારો હોય તો જ તે કામ કરી
શકે. આમાં છ પ્રશ્ન માટે એક જ ઉત્તર પાણીદાર શબ્દમાં
સમાયલો છે.

૨૧

અષ્ટત્રિયા આર્ષ કૃષ્ણ પાસ પૂછે પ્રશ્ન, એક કહે,
રચી કે અવાસ ભીતિ પ્રીર કહા કીજિયે ?
રેંટ કયા આધારે ફિરે ? કયા વિશેષ મેરી કહે ?
ઔથી કહે મોખતિહકુ દ્રવ્ય કેસે દિલિયે ?
પંચમ પટરાણી કહે શિશુ દુઃખ કોન લેત ?
બિના કામ કયા કરત ? કેસે જાપ કિલિયે ?
અષ્ટમી કહો મું પંછી, નિશા કાલ કહાં જાત ?
મયા છાંડ આખર હજ, હાલ કયોં કિલિયે ?

[૧૬૦]

અંતકે સમય ભયો, સપુત વેણુ લેત કીઆ ?
હરિ તબ કશો માલે-ઉત્તર ગહિજયે.

અર્થ

આ કવિતમાં હથ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે અને
એનો જવાબ માત્ર એક જ માલે શબ્દમાં આવી ગયો છે.
હથ ગોપીઓએ એક સમયે શ્રી કૃષ્ણને પૂછ્યું-“હે શ્યામ !
અમારા દરેક પ્રશ્નોનો એક જ ઉત્તર આવે એવો કોઈ
જવાબ તમે આપી શકશો ખરા ? શ્રી કૃષ્ણે હા કહી.
એટલે પહેલી સખીએ પૂછ્યું-“આપણે ઘરની ભીંતો બાંધ્યા
પછી શું કરીએ છીએ ? ”

કૃષ્ણે જવાબ આપ્યો-“માલે.” એટલે કે માળ
બાંધવા માંડીએ છીએ.

બીજી ગોપીએ પૂછ્યું-“રેંટિયો શાના આધારે
ફરે છે ? ”

જવાબ મળ્યો-“માલે.” રેંટિયાની વચ્ચેની ઢોરીને
માલે કહે છે.

ત્રીજી ગોપીએ પ્રશ્ન કર્યો-“ઋ જાતિ સૌથી વિશેષ
શાને માને છે ? ”

જવાબ આપ્યો-“માલે” માલ પૈસા ટકા ને જ
તેઓ વિશેષ માને છે.

ચોથી ગોપીએ પૂછ્યું-“સંબંધને લઈને કોઈ પૈસા
માંગે તો તેને કેવી રીતે આપવા ? ”

તો કહે-“માલે.” એટલે કે અવેજ લઈને આપવા.
પાંચમીએ પૂછ્યું-“નાના બાળકનું દુઃખ કેાણુ
બોગવે ?”

“માલે”-મા પોતે લે.

છઠ્ઠી ગોખીએ પૂછ્યું-“કામ વખરનો માણસ શું કરે ?”

તો કહે-“માલે” એટલે કે મહાલે-આનંદ કરે.

સાતમીએ પૂછ્યું-“જપ બપ શા થકી માય ?”

તો કહે-“માલે” એટલે કે માળા ફેરવ્યાથી.

આઠમીએ પૂછ્યું-“સાંજ પડે ત્યારે પક્ષીઓ ક્યાં
બાય છે ?”

“માલે” માળામાં.

નવમીએ પૂછ્યું-“આ દુનિયાની માયા ત્યજી દીધા
પછી એક હાજી બીજી દુનિયાની હજ શા થકી કરી શકે ?”

“માલે”-સુકર્મીના જે સોદો તેણે કર્યો હોય તેને
માલ કહે છે. આવા સંગોન માલથી તે પેલી દુનિયાની
હજ કરી શકે છે ।

દશમી સ્ત્રીએ પૂછ્યું-“મૃત્યુ વખતે સારો પુત્ર હોય
તો તે વારંવાર કેાના નામનું રટણ કરે છે ?”

તો કે-“માલે !”-ઓ માતા ! માતા ! તું મને લઈ
લે. એવા અર્થમાં તે મા લે ! મા લે ! એમ બોલે છે.

પ્રશ્નવિલાસ

પ્રાચીન કવિઓએ જ્ઞાન અને બુદ્ધિ ખીલે એવા પ્રશ્નોત્તરભર્યા કવિતો પણ રચ્યા છે. તેમના આ કવિતો આજે પણ રસિક અને બુદ્ધિને આનંદ આપે એવું વાચન પૂરું પાડે છે. એમના કવિતોમાં બુદ્ધિના ચમકારા છે, જ્ઞાન અને અનુભવની વાણી છે અને સાથે સાથે હાલપણ અને કવિત્વ-શક્તિની ઝમક પણ છે. પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓમાં કવિ શામળભટ્ટના કવિતો ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવા અને દાખલા દ્રષ્ટાંતોથી ભરપૂર છે. આવીજ રીતે પ્રાચીન હિન્દી કવિઓ ગંગ, વૈતાળ, ચંદ, અમીર ખૂશરો, કેશવદેવ, બ્રહ્મા આદિ-ઓનાં કવિતોમાં પણ હાસ્ય, બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની ઝમક દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ પ્રશ્નોત્તર વિભાગ એ બધા મશહૂર કવિઓનાં કવિતોમાંથી દોહન કરાયેલો છે.

[૧૯૩]

૧

પ્રશ્ન

કેતકી પત્ર સમાકારં, નારી નામ ત્રિઅક્ષરા;
આદે 'ક' ને અંતે 'રી', જે બાણે તે પંડિતા.

ઉત્તર

કામની કે' કે'વું કશું, કહી તમે કેટારી;
બીજું પૂછો બુદ્ધિથી, નિશ્ચે કહું નિરધારી.

૨

પ્રશ્ન

ચંદ્ર જિંઝ સમાકારં, પુરૂષ નામ ત્રિઅક્ષરં;
આદે 'પા' ને અંતે 'હ' જે બાણે તે પંડિતા.

ઉત્તર

પાપક કહો તેં પંડિતા, અલ્પ એ શાં કેણું,
કહો શમશ્યા શોભતી, વિદ્યાવંતનાં વેણું.

૩

પ્રશ્ન

વર્તુલાકાર સમાકારં, નારી નામ ત્રિઅક્ષરા;
આદે 'કાં' ને અંતે 'ણી' જે બાણે તે પંડિતા.

ઉત્તર

કવિતા કહી તે કાંકણી, હેતે શોભે હાથ;
ભારે પૂછ કાંઈ પ્રાણણી, જે શોભે મુજ સાથ.

૪

પ્રશ્ન

હળ્યાકાર સમાકારં, પુરૂષ નામ ત્રિઅક્ષરં;
આદે 'અ' ને અંતે 'સો' જે બાણે તે પંડિતા.

ઉત્તર

કહ્યો અરિસો કવિ તમે, એ તો ચમત્કા સેલ;
વહો વિપ્ર શુભ વારતા, [જ્યમ] માણે નિગમ મેળ.

૫

પ્રશ્ન

સપાકારં સમાકારં, પુરૂષ નામ ત્રિઅક્ષરં;
આદે 'ચો' ને અંતે 'લો' જે બાણે તે પંડિતા.

ઉત્તર

ચતુર કહ્યો તેં ચોટલો, ચોલિત શામા શીય;
પૂછો વાત પુરાણની, રામાએ કીધી રીસ.

૬

પ્રશ્ન

વઆકારં સમાકારં, પુરૂષ નામ ત્રિઅક્ષરં;
આદે 'કા' ને અંતે 'ઝ' જે બાણે તે પંડિતા.

ઉત્તર

કાગળ કહ્યો તમે કોડથી, તે મેં જુગતે બાણે,
કાહી વાત કો' કાઢરા, (જે) પંચ કરે પરમાણુ.

૭

પ્રશ્ન

શીંગસહિત જે જનમીચો, જોખનમાં શીંગ બાય;
જોખન પીટી વૃદ્ધ થયો, શીંગ ફરીને થાય.

ઉત્તર

વાત ગમી વનિતા કહે, અનધતણે તું ઈંદ્ર;
શીંગ સહિત જે જનમીચો, ચતુર બીજનો ચંદ્ર.

૮

પ્રશ્ન

આદ્યક્ષર વણુ જગણવાડણુ, અંત્યાક્ષર વણુ મીકું;
મધ્યાક્ષર વણુ સહુ સંહારણુ, તે મેં નજરે દીકું.

ઉત્તર

કામની કે' કાજળા કહ્યું, મુજને લાગ્યું મીઠું,
મૃગનેણીના નેણમાં, હા'પણુ જોતાં દીઠું.

૯

પ્રશ્ન

એક નરે સ્ત્રી શોભતી, સ્ત્રી છે વહાલી અપાર;
જળે સ્થળે ચુંબન કરે, તે કહો રાજકુમાર.

ઉત્તર

કુંવરી કહે અકોટડી, તમે પૂછો તેહ;
બીજું પૂછો રાયણ, ઉત્તર આપું તેહ.

૧૦

પ્રશ્ન

સમ નર બાંધ્યા બંધને, વળી એવા નર ચાર;
તે નર નારી પાસે છે, વહાલો સ્ત્રીને વિશેષ.

ઉત્તર

કુંવરી કહે સુણ રાયણ, ઉત્તર આપું એહ;
હાર નામ છે એહનું, તમે બતાવ્યો તેહ.

૧૧

પ્રશ્ન

ચતુર નર ચિત્તે ધરે, દ્વંધી મેળવે દેહ;
વિભગનો સંજોગ કરે, પાઠવજો પતિ તેહ.

ઉત્તર

ઉન્નવળ ધરતી, શ્યામ વરણ, જળ સાથે રાખે વેર;
કામિની તેં કાગળ કહ્યો, પ્રીછ્યો મેં સારી પેર.

૧૨

પ્રશ્ન

અસાર બહુ સંસારે ત્રણ વસ્તુ જ સાર.

ઉત્તર

વાસ કાશી, સંત સેવા, સ્મરણ વિષ્ણુ મુરારિ.

૧૩

પ્રશ્ન

અસાર બહુ સંસારે, સાર છે દ્વય વસ્તુમાં

ઉત્તર

કંસારે ચર્કરા ચુકત, ને કંસારિ ^૧ ચરણમાં

૧ કંસના ચરિ = શ્રી કૃષ્ણ.

૧૪

પ્રશ્ન

અસાર ખલુ સંસારે, સાર શ્વસુર મંદિરમાં.

ઉત્તર

હર મુતા હિમગિરિ હરિ ઉદ્ધિ મંદિર.

૧૫

પ્રશ્ન

ખંસી બાળ શ્યામ કી, મોઢે તીનોં લોક;
જે તીનોં મોઢે નહિં, રહે કોન સે લોક ?

ઉત્તર

ધક ખંસી મોહી નહિ, દૂજે નંદકિશોર;
તીજે સૂર મોઢે નહિં, રહે નંદકિશોર.

૧૬

પ્રશ્ન

કોન તપસ્વી તપ કરે, કો ઉઠિ. પ્રાતઃ નહાય;
કો ઉગિલૈ સખ રસન કો, કો સખ રસકો ખાય ?

ઉત્તર

સૂર્ય તપસ્વી તપ કરે, ઉઠિ કે બ્રહ્મ નહાય;
સખ રસ ઉગિલૈ ઇન્દ્રનુપ, ધરતી સો રસ ખાય.

- ૧ શ્રી શંકર સસરાના ધરને આંગણે એટલે કે કૈલાસ ઉપર જ સૂવે છે. હરિ-લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ ભગવાન ક્ષીર સમુદ્રમાં સસરાને ત્યાં સૂવે છે. લક્ષ્મીજી સમુદ્રમાંથી નીકળ્યાં હતાં એટલે સમુદ્ર તેમનો પિતા ગણાય છે.

૧૭

પ્રશ્ન

છ કતુ બારહ માસ હૈ, સખ તે વલી ખસન્ત;
આલી વા દિન કોન હૈ, તિયા ન ચાહત કની ?

ઉત્તર—ચૌથનો ચન્દ્રમા

૧૮

પ્રશ્ન

કોન સરોવર પાંજવી, કોન પેઠ બિન ડાલ;
કોન પંખેરુ પાંખ બિન, નીંદ મોત બિન કાલ.

ઉત્તર

નૈન સરોવર પાંજવી, ધર્મ-મૂલ બિન ડાલ;
જીવ પંખેરુ પાંખ બિન, નીંદ મૌત બિન કાલ.

૧૯

પ્રશ્ન

બ્રહ્મા નહિ નગર મેં કોલૈં, દન્ત હોય મુખ ચાર;
બાહન જૈલ નહિ શિવશંકર, જલ કા કરૈ આહાર.

ઉત્તર

કુઆં પર ભિશ્તી લખો, ભરતો નીર પખાલ,
દોહ લકડી દની હૈ, ચારિ જો મુખ હૈ ખાલ,
જૈલ સવારી વહ કરૈ, સાંચી બનો ખાલ.

[૧૯૯]

૨૦

પ્રશ્ન

રાજા કિસકા ગોઠીયા ? જોગી કીસકા મિત્ર ?
વેશ્યા કિસકી સ્ત્રી ? કોણ વેશ્યાનો કંથ ?

ઉત્તર

રાજા ગરજકા ગોઠીયા, જોગી જતિકા મિત્ર,
વેશ્યા દામકી સ્ત્રી, દામ વેશ્યાનો કંથ.

૨૧

પ્રશ્ન

બહોત ભલા નહિ બોલના, બહોત ભલી નહિ ચૂપ;
બહોત ભલા નહિ વરસના, બહોત ભલા નહિ ધૂપ.

ઉત્તર

માળી કે ભલા બરસના, ધોબીકી ભલી ધૂપ,
જ્ઞાની કે ભલા બોલના, મૂરખની ભલી ચૂપ.

૨૨

પ્રશ્ન

કો તુમેરી સેજ ઢાળેગી, કોન કરેગી ખાતાં;
કોન તુમેરા પાઉં પખાલે, કોણ લાવેગી ભાતા.

ઉત્તર

રૈન હમેરી સેજ સુવેગી, ઝોરત કરેગી ખાતાં;
ગંગા હમેરા પાઉં પખાલે, માતા લાવેગી ભાતા.

[૨૦૦]

૨૩
પ્રશ્ન

ઝેણુ દેશમેં આયા જોગી, કેણુ તમારા ભાવ,
ધરતી તો અમારી માળેન, તો કહાં ધરેંગે પાવ.

ઉત્તર

પૂર્વ દેશથી આયા જોગી, કે પશ્ચિમ અમારા ભાવ;
ધરતી અમારી માળેન, તો પાપી કે શિરપાવ.

૨૪
પ્રશ્ન

અંપા તુજમેં તોન ગુણુ, રૂપ રંગ ઓર પાસ;
એક તુજમેં અવગુણુ લયો, ભમર ન આવે પાસ.

ઉત્તર

અંપકવણી^૧ રાધિકા, ભમર^૨ હરિનો દાસ;
વાડી માતા જનકે, ભમર ન આવે પાસ.

૨૫
પ્રશ્ન

કહા ન અમળા કર શકે, કહા ન સિંધુ સમાય;
કહા ન પાવક જલા શકે, કહા કાલ નહિ ખાય ?

ઉત્તર

સૂત ન અમળા કર શકે, યશ નહિ સિંધુ સમાય;
ધર્મ ન પાવક જલા શકે, નામ કાલ નહિ ખાય.

-
- ૧ ભમરાને ધર્મશાસ્ત્રોએ શ્રી કૃષ્ણના સેવક રૂપે વર્ણવ્યો છે. આથી તે રાધિકાને પોતાની માતા સમાન ગણતો હોવાથી તેની ખુશ્ખો લેવા ભોગી રૂપે જતો નથી.
 - ૨ સ્ત્રી એકલી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ. યશ સિંધુમાં સમાય નહિ. ધર્મને અગ્નિ પણ બાળી શકતો નથી તેવી જ રીતે નામને કાળ પણ ખાઈ શકતો નથી.

૨૬

પ્રશ્ન

કોન ચહે હૈ બરસના,^૧ કોન ચહે હૈ ધૂપ;^૨
કોન ચહે હૈ બોલના,^૩ કોન ચહે હૈ ચૂપ.^૪

ઉત્તર

માલી ચાહે વરસના, ધોબી ચાહે ધૂપ;
ચાહ જી ચાહે બોલના, ચોર જી ચાહ ચૂપ.^૫

પણ એ જો વધુ હોય તો ? તો પરિણામ ઉલટું જ આવે, કારણ—

અતિકા ભલા ન વરસના, અતિ ભલી ન ધૂપ,
અતિકા ભલા ન બોલના, અતિ કી ભલી ન ચૂપ.

૨૭

પ્રશ્ન

પાસ ન દેખું પારખી, અંગ ન દેખું બાણુ,
હું પૂછું પંડિતા તુને, કઈ પેર છાંડ્યા પ્રાણુ.

ઉત્તર

જળ થોડું ને નેહ ઘણો, થઈ છે તાણાતાણુ;
તું પી, તું પી, કરતાં, એએ છાંડ્યા પ્રાણુ.^૬

- ૧ વરસાદની કાણુ ઇચ્છા કરે છે ?
- ૨ તડકા કાણુ માંગે છે ?
- ૩ બોલવાની ઇચ્છા કાણુ કરે છે ?
- ૪ ચૂપ રહેવા કાણુ ઇચ્છે છે ?
- ૫ માળી વરસાદ ઇચ્છે છે, ધોબી તડકા ચાહે છે, શાહુકાર બોલવા ઇચ્છે છે, જ્યારે ચોર ચૂપકોટી જ માંગે છે.
- ૬ આ દુહાનો અર્થ—પાસે પારખી નથી, સરીરમાં બાણુનો ધા

૨૮

પ્રશ્ન

સાત, પાંચ, નૌ, તેરહ, સઢિ ત્રીન અઢાઈ,
તા'ખિચ હમકા રાખિયે, યહી તુમહારિ અઢાઈ.

ઉત્તર

નખ^૨ રહ મેં^૩ દાદશ^૪ ગયે, બાકી લેહુ બિચારી;
તાહી મેં તુમ અસત હૈ, સાખી કૃષ્ણ મુરારિ.

૨૯

ગધેડાના નાચવાનું કારણ શું ?

કિસ કારન એ નાચત ગદ્દા

ઉત્તર

આગે નાચ ન પીછે બંધા, કિસ કારન
એ નાચત ગદ્દા..

નથી ત્યારે એ બન્નેના પ્રાણ કેવી રીતે ગયા ?

જવાબ એ છે કે—બન્ને વચ્ચે ખૂબ પ્રેમ હતો. એ બન્નેને તરસ લાગી. પાણી મળ્યું પણ તે થોડું હતું તેથી પરસ્પર પીવા માટે આગ્રહ કરતાં કરતાં બન્નેએ પ્રાણ છોડ્યા.

૧ તા = ૭ + ૫ + ૯ + ૧૩ + ૩^૧ + ૨^૨ = ૪૦ શેરનો મથુ-
મન. અહીં 'મન' અર્થ થાય છે. નારિકા પોતાના નાયકને
કહે છે કે તમે મને તમારા મનમાં સદા રાખો.

૨ નખ ૨૦ છે, ૩-૨૬=દાંત ૩૨ છે. ૨૦ + ૩૨-૧૨ ૪-દાદશ
મથા = ૪૦ શેર મથુ-મન.

[૨૦૩]

મુખ કાળું કેમ ?

નારી પૂછત મુમકો, કહાંસે બદન મલીન,
કહા ગાંઠસે ગીર પડ્યો, કહાં કંછકુ દીન;

ઉત્તર

નાંહી ગાંઠસે ગીર પડ્યો, નાંહી કીસીકુ દીન;
હેતાં દેખ્યો ઔરકુ, વાંસે બદન મલીન.

૩૧

બગે કોણ ?

નિદ્રા નાવે ત્રણ જણાં, કહો સખી તે કીયાં ?

ઉત્તર

નિર્ધનીયાં ને બહુ ઝણાં, જે પર ખટકે વેર ઘણાં.

૩૨

પ્રશ્ન

નિદ્રા નામે ત્રણ જણાં, કહો સખી તે કીયાં ?

ઉત્તર

જપિયાં, તપિયાં, સારસાં, ચઢવી રેન પીયા.
ચાતક, ચકવા, ચતુર નર, નિશદિન રહે ઉદાસ.

૧ એક કંબુસનું કાળું મુખ જોઈ તેની સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો—“તમારું મુખ કાળું કેવી રીતે થઈ ગયું ? શું કંઈ છેડેથી છૂટી ગયું કે પછી કાઢીને આપી દીધું ?”

કંબુસે જવાબ આપ્યો—“ગાંઠથી પાડી નાંખ્યું નથી કે નથી આપી દીધું પણ એક દાનીને દાન કરતાં જોયો અને તેથી મારું મુખ સ્થામ થઈ ગયું છે.

ખર, ધુવડ, ને મૂર્ખ નર, સુખે સૂવે નિજ વાશ.
 જાગે જે કોઈ ધનનો ધણી, જાગે જેને ચિંતા ધણી,
 જાગે રાત અંધારી ચોર, જાગે ધન વરસતે ચોર,
 જાગે હીકરીઓનો બાપ, જાગે જેના ઘરમાં સાપ.

૩૩

જીવાનીનો શોક

જોખન જાતાં ત્રણ ગયાં, ઠહો સખી તે કીયાં ?

ઉત્તર

કાજળ, કંચુકી ને કાંસકી, એ અંજથી દૂર થયાં.

૩૪

શહેનશાહ અકબરનો પ્રશ્ન

રાજસભામાં શહેનશાહ અકબરે પ્રશ્ન પૂછ્યો:—“દૂધ
 કેાનું ઉત્તમ ? પાંદડું કેાનું સારું ? કુલ કેાનું શ્રેષ્ઠ ?
 મીઠાશ કેાની સારી ?”

રાજાના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અનેક વિક્ષાનોએ જીદી
 જીદી રીતે આપ્યો. પરંતુ બાદશાહને એથી સંતોષ ન થયો.

અન્તે બીરબલનો વારો આવ્યો. તેણે એના ઉત્તર
 આપવા માંડ્યા:—

“દૂધ માતાહું સારું. કે જેનાથી બધાનું પાલન-
 પોષણ થઈ શકે છે.”

“પાંદડું પાનનું સારું, કે જે આપવાથી નોકર પોતાના
 માલિકને માટે પોતાનો પ્રાણ પણ ન્યોત્થાવર કરવા તૈયાર
 બને છે.”

“કુલ કપાસનું સાડું, જેથી સંસારની લલ્લમ રહે છે.”

“અને મીઠાશ વાણીની સારી, કે જે સદા સારાં જ ફળ આણે છે.

બાહ્યાહ આ ઉત્તરથી પ્રસન્ન થયો.

૩૫

ચતુર અને મૂર્ખ કોણ ?

“ચતુર કોણ અને મૂર્ખ કોણ ?” બાહ્યાહ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“જે પોતાની યુક્તિમાં પાર પડે તે ચતુર અને જે ફસી બાય તે મૂર્ખ.” જવાબ મળ્યો.

૩૬

સ્વર્ગ કોને અને નર્ક કોને ?

“સ્વર્ગ કોને મળે છે અને નરકમાં કોણ પડે છે ?

“મરણ બાદ દોડો જેનું સાડું બોલે તેને સ્વર્ગ મળે છે અને જેની નિંદા થાય છે તેને નરકવાસી ગણવો જોઈએ.”

૩૭

સચ્ચાઈ જીહ્વામાં ફેર શો ?

સચ્ચાઈમાં અને જીહ્વાઈમાં ફેર શો ?

આંખ અને કાન જેટલો.

કેમ ?

આંખે જોએલી વાત સાચી અને કાને સાંભળેલી વાત ખોટી.

કયું પાન ઉત્તમ ?

“ કયું પાન ઉત્તમ ? કમળ, કેળાં કે આંબાનું ?

ના. નાજરવેલનું કારણ એ બાદશાહના મુખ સુધી
પહોંચે છે. ”

કયી નદીનું પાણી ઉત્તમ ?

અકબરે જીરબલને પૂછ્યું—“ નદીઓમાંથી કઈ નદીનું
પાણી ઉત્તમ ? ”

“ યમુનાનું. ”

“ તમારા ધર્મમાં તો ગંગાનો મોટો મહિમા છે. તો
તમે યમુનાના જળને ઉત્તમ કેમ કહો છો ? ”

કારણ, ગંગાજળ પાણી નથી. એ તો અમૃત છે.

કોણ શ્રેષ્ઠ ?

કુલ, દાંત, પુત્ર, રાજા અને શુણ્વલક્ષણ એમાં સૌથી
શ્રેષ્ઠ કોણ ?

કુલમાં મોટું કુલ બાંધતું, દાંત હાથીના મોટા, પુત્ર
રાજાનો મોટો, રાજાઓમાં મોટો રાજા ચક્રવર્તી, અને
મોટામાં મોટો શુણ્વ વિદ્યાનો.

આ બરાબર છે ?

ના.

કુલ કપાસનું મોટું—એમાંથી વસ્ત્રો બને છે. અને
સારીયે દુનિયા તે વાપરે છે.

દાંત મોટામાં મોટા હળના. કારણ તેના ઉપયોગથી
અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે.

રાજાઓમાં મોટો રાજા મેલ. એનાથી દુનિયા આખી
પોષાય છે.

ગુણોમાં મોટો ગુણ હિમ્મતનો.

૪૧

થોડું ઘણું કેમ ?

બાદશાહે એક નાની છોકરીને પૂછ્યું : “ તને બોલતાં
આવડે છે ખરું ? ”

છોકરી બોલી—“ જી, હા. થોડું ઘણું જાણું છું. ”

“ થોડું ઘણું કેમ ? ”

“ મારા કરતાં જેઓ મોટાં છે તેમનાથી થોડું અને
મારા કરતાં જેઓ નાના છે તેમનાથી વધારે. આથી થોડું—
ઘણું જાણું છું. ”

૪૨

આપનારનો હાથ નીચો ક્યારે ?

એક માણસ જ્યારે બીજાને કંઈ આપે છે ત્યારે સદા
આપનારનો હાથ ઉપર અને લેનારનો હાથ નીચે એમ બને
છે. પણ કોઈ પ્રસંગે એથી ઉલટું બને છે ખરું—કે આપ-
નારનો હાથ નીચે અને લેનારનો હાથ ઉપર આવે.

હા. ઘણી વખત એવું બને છે.

ક્યારે ?

તપખીર આપતી વખતે આપનારનો હાથ નીચે અને
દેનારનો હાથ ઉપર હોય છે.

૪૩

સત્તાવીસમાંથી નવ બાય તો શું રહે ?

“સત્તાવીસમાંથી નવ બાય તો શું બાકી રહે”
બાદશાહે પોતાની સલામાં પ્રશ્ન મૂક્યો.

બધા વિચારમાં પડ્યા. બાદશાહ આવો પ્રશ્ન કેમ
પૂછે છે. જરૂર એમાં કંઈ ભેદ હોવો જોઈએ. પરંતુ કોઈનેય
એની ગમ ન પડી. બધા ચૂપચાપ બેસી રહ્યા.

ખીરબલ એ સલામાં હાજર હતો. બાદશાહે પોતાની
નજર તેના તરફ ફેરવી. તેણે તરતજ જવાબ આપ્યો—
“સત્તાવીસમાંથી નવ બાય તો શૂન્ય રહે.”

“શૂન્ય કેવી રીતે ?” ભર સલામાં આ પ્રશ્ન જૂંજી
ઊઠ્યો. બાદશાહ પોતે પણ તેનો ઉત્તર શું મળશે તેની
સમજ ન શક્યો. એણે કહ્યું—“કેવી રીતે ?”

“સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંથી વરસાદનાં નવ નક્ષત્રો વાલ્યા
બાય તો શું રહે તેનો આપ જ વિચાર કરો. લોકો ભૂખે
મરે. પ્રજાનો નાશ થાય. જીવોની પાયમાલી થતાં પૃથ્વી
શૂન્ય જ બને ને ?

[૨૦૬]

દ્વિઅર્થી વાર્તાલાપ

નદીના પૂરમાં એક માળા તણાઈ રહી હતી. બાદ-
શાહની નજર તેના પર પડી. તેણે ખીરબલને તે માળા
બતાવી અને કહ્યું—“ખીરબલ ! માલા દે ! ” (માળા આપ)

ખીરબલે વિનોદ કરતાં જવાબ વાળ્યો—“ નાનદાર !
બહેને દો. ” (વહેવા દો)

બાદશાહ અને ખીરબલના આ પ્રશ્ન અને ઉત્તરના બે
અર્થ થઈ શકે. બાદશાહે કહ્યું માલા દે એટલે કે ‘ મા લાવી
આપ.’ ખીરબલે જવાબમાં કહ્યું—“બહેન આપો. (બહેને દો.)

૪૫

સ્રીના હોઠ પર લટકતા નથનીના મોતીને

નથની પરકા મોતીકું, દખ કવિ કહેત,
કીસ જપ તપકે કારણે, અધરનકો રસ લેત.

અર્થ

સુંદર રૂપવતી નવયોવનાના હોઠ પર લટકતા નાકની
મોતીવાળી નથની જોઈ એક કવિએ મોતીને પ્રશ્ન કર્યો:—
“ હે મોતી ! તેં એવી તે કઈ મોટી તપશ્ચર્યા કરી છે કે
જેને લઈને તું આ અણુઅણુ તાબા અને અમૃત સમાન
મીઠા અધરરસનું પાન નિત્ય કર્યા કરે છે ?

કવિના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મોતીએ કહ્યું:—

સીપ તળયો સાગર તળયો, કાળજી કોરી દેત.
ધૂસ જપ તપકે કારણે, બેઠ અધરરસ લેત.

અર્થ

હે કવિ ! તું આશ્ચર્ય ન પામ. કારણ, આ અધરરસનું પાન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા માટે મેં એવી તો કઠિન તપશ્ચર્યા કરી છે કે એવી તપસ્યા આ કાળમાં કોઈ જ ન કરી શકે. હું જ્યાંથી નીપજ્યું ત્યાંથી મેં મારા માતાપિતાને^૧ ત્યજ્યાં, રહેવાનું ઉત્તમ સ્થાન^૨ ત્યજ્યું. મારા બધા સોબતીઓને છોડ્યાં. વળી મારા કાળજમાં છિદ્ર પડાવો કાળજને કાણું બનાવ્યું અને આ બધા બહલ હવે હું એના ક્ષણ રૂપ નિર્ભય રોતે અધરરસનો સ્વાદ ચાખી મારી વિપત્તિ ભરેલી વેદનાને શાંત કરું છું.

૪૬

એણે શું માંગ્યું ?

એક સ્ત્રીના ઘરમાં તમાકુ નહોતી. એને એની જરૂર પડી. એટલે તે પોતાની પાડોસણને ત્યાં ગઈ. સ્ત્રી જરા રસિક અને ચતુર હતી એટલે તેણે દોહામાં જ કહ્યું—

પિય કી પ્યારી મૈં રહી, આ સોં પ્યારી^૩ હોય,
હે સખી મૈં તોસો^૪ ચહૌ,^૫ જો તેરે ઘર હોય.

એની પાડોસણ પણ બુદ્ધિશાળી હતી. તેણે કહ્યું—

“ બહેન ! શું કહું ?—

૧. સીપ. ૨ સમુદ્ર.

૩. સુરતિ એટલે—રતિ કે જે સ્ત્રીથી પણ પ્યારી હોય છે. અહીં સુરતિનો અર્થ સુરતી તમાકુ છે.

૪. તેની.

૫. જોઈએ છે-ઈચ્છા છે.

આઠથી સો હો. ગર્ભ, લેનહાર ગે સોય;
સખી તિહારે માથે ડિરિયા, એ મેરે ઘર હોય.

૪૭

સ્રી તરસી છે પણ પાણી પીતી નથી. શા માટે ?

એક તરસી સ્રી ઉનાળાના દિવસોમાં અમૃતના જેવા
મીઠાં જળવાળી ગંગા નદીના તટે ગર્ભ. એ ગર્ભ હતી તો
પાણી પીવા પણ પાણી હાથમાં લઈ એ માત્ર તેને બુએ જ
છે. પણ એ પીતી નથી. એનું કારણ શું ?

ઉત્તર

એ યુવતીએ પાન ખાધેલું છે, અને એથી એના હોઠ
એટલા તો લાલ થઈ ગયા છે કે એ પાણીમાં મુખની લાલ
છાયા પડવાથી પાણી એને લાલ લોહી જેવું જણાય છે.
આથી એ આશંકામાં એ પાણી પીતી નથી.

૪૮

એ વસ્તુ કંઈ ?

એવી કંઈ વસ્તુઓ છે કે જે એકબીજાની પાસે છે
છતાં તે એકબીજાને મળી શકતી નથી ?

“આંખો.” બન્ને એક બીજાની સમીપ છે છતાં
તેમનો મેળાપ થવા પામતો નથી.

૪૯

એને આળખો છો ?

તમે ક્યાં રહો છો ?

“હું દરેક સ્થળે રહું છું. મારું એક ઠેકાણું નથી.”

[૨૧૨]

તમે શું કરો છો ?

“હું દોડવાનું કામ કરું છું. દુનિયાના ત્રમે તે ભાગમાં હું દોડી બાઉં છું, ખાનગીમાં ખાનગી અને જ્યાં કોઈ જઈ શકે નહિ તેવા સ્થળે પણ જઈ શકું છું.”

તમારી સત્તા કેટલી ?

“મારી સત્તા પાર વગરની છે, હું આકાશ, પૃથ્વી અને સાગરમાં પણ ફરી શકું છું. ઝાડપાનને ઉખેડવા માંગુ તો ઉખેડી શકું. મને કોઈ પકડી શકે નહિ. દરેક મને ઓળખે છે-મારું નામ જાણે છે છતાં કોઈ મને જોઈ શકતું નથી. મારા વગર પૃથ્વી ટકી જ ન શકે.”

એમ.... મેં તમને ઓળખી લીધા. તમે કોણ છો તે કહું ?

“કહો જોઈએ ?”

તમારું નામ પવન છે. કેમ ખરું ને ?

૫૦

દરિયાનું પાણી પી શકશો ખરા ?

તમે દરિયાનું પાણી પી શકશો ?

“હા, એમાં તે કંઈ મોટી વાત છે.”

કેવી રીતે પી જશો ?

“દરિયાને મળતી બધી નદીઓ તમે ખંધ કરી દો તો દરિયાનું પાણી હું તરતજ પી જઈશ.”

૫૧

દિવાળી કેવી રીતે જાય છે ?

દિવાળી આનંદમાં જાય છે કે રીસાઈને ?

“ આનંદમાં. ”

કારણ ?

“ જો તે રીસાઈને જતી હોય તો બીજે વર્ષે આવે જ શું કામ ? એ ફરીથી આવે છે એટલે આનંદથી જ જાય છે. ”

૫૨

આરામ કેને નથી ?

“ આરામ વગર જીવે કેાણ ?

“ મારવાડીનું બ્યાજ, જેને ક્ષણની પણ કુરસદ નહિ મળતાં રાત ને દિવસ વધ્યા જ કરે છે. ”

૫૩

વનસ્પતિનું બી કેને કહેવાય ?

વનસ્પતિનું બીજ શું ?

“ વનસ્પતિનાં બીયાં ”

ના.

પાણી.

પાણી જ વનસ્પતિ માત્રનું બી છે. વરસાદથી જ બધા બીજ ઊગી નીકળે છે. એ ન હોય તો બીજ ઉગે પણ નહિ.

૫૪

સૂર્ય-ચન્દ્રનો પ્રકાશ કોને નકામો છે ?

દરેક પ્રાણી માત્રની નજરે સૂર્ય અને ચન્દ્ર જણાય છે. તેમના પ્રકાશથી બધું જોઈ શકાય છે, છતાં એવું કોણ છે કે જે સૂર્ય-ચન્દ્રના પ્રકાશમાં પણ તે ન જોઈ શકાતું નથી ?

આંધળાઓ કંઈ જ જોઈ શકતા નથી. .

૫૫

મોટી ખાણ કઈ ?

સોથી મોટી ખાણ કઈ ?

“ ઓળખાણ. ”

રાજ્યની અમૂલ્ય વસ્તુ કઈ ?

“ રાજનીતિ. ”

૫૬

હેયાતી ક્યાં સુધી ?

આ દુનિયાની હેયાતી ક્યાં સુધી ?

“ મરણ સુધી. ”

૫૭

મૂર્ખને પિછાનશે કેમ ?

મૂર્ખ માણસને ઠેવી રીતે ઓળખવો ?

“ બોલવા ઉપરથી. ”

[૨૧૫]

૫૮

મીઠાં ફળ શેનાં ?

કયા વૃક્ષનાં ફળ મીઠાં હોય ?

“ ધીરજનાં.”

૫૯

નીચી હાલત કઈ ?

સૌથી નીચી હાલત શેમાં છે ?

“ ગુલામગીરીમાં—નોકરીમાં.”

૬૦

એ શું હશે ?

એવું શું છે કે જે પાછળથી આવે છે અને મરણ પામ્યા પહેલાં જતા રહે છે ?

“ દાંત.”

૬૧

બારમાંથી ચાર જાય તો શું રહે ?

બારમાંથી ચાર જાય તો શું રહે ?

“ ધૂળ ”

કેવી રીતે ?

“ બાર માસમાંથી વરસાદના ચાર માસ ચાલ્યા જાય તો ધૂળ જ રહે ને ? ”

[૨૧૧]

૬૨

બધાથી નરમ શું ?

બધાથી નરમ શું ?

“ માખણ. ”

ના.

“ મધ. ”

ના,

“ અંતઃકરણ. ”

ના,

“ શરમ. ”

હા. કારણ. “જેની આંખમાં શરમ તે બધાથી નરમ.”

૬૩

કેનો વિશ્વાસ ન કરવો ?

જગતમાં કેનો વિશ્વાસ ન કરવો ?

“ કાણા, કુંઠા, લુલા અને ટૂંકી ગરદનવાળોનો વિશ્વાસ કરવો સારો નથી. ”

૬૪

ખરાબ વસ્તુ કંઈ ?

ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુ કંઈ ?

“ એકાન્ત. ”

૬૫

કયી વસ્તુ કોઈની થઈ નથી ?

કઈ વસ્તુ કોઈની થઈ નથી અને થશે પણ નહિ ?
પૃથ્વી.

૬૬

પાણી માફક શું વહે છે ?

કઈ ચીજ પાણીના રેલાની જેમ વહી જાય છે ?
“ લક્ષ્મી. ”

૬૭

નીમકહરામ કોણ ?

નીમકહરામ કોને સમજવો ?

“ જે આપણું જ ખાઈને આપણા નાશનો પ્રયત્ન
કરે તેને. ”

૬૮

શહેનશાહત વગરનો શહેનશાહ કોણ ?

વગર શહેનશાહતે શહેનશાહ કોણ ?

“ બેફીકરો. ”

૬૯

ઉત્તમ હથિયાર કયું ?

સૌથી ઉત્તમ હથિયાર કયું ?

“ અક્ષત ”

મગની દાળ ફેાતરા વગરની કેમ ?

રાજાએ પોતાની થાળીમાં મગની દાળ ને પીરસાયલી જોઈ જરા આનંદમાં કહ્યું—“ રોજને મટાકનારી આ મગની દાળ ફેાતરાં વગરની કેમ છે ? ”

રાજાનેા આ પ્રશ્ન સાંભળી કવિએ કહ્યું—“ મગની દાળે ભાત રૂપી પતિનેા સંયોગ મેળવતાં પોતાનેા કમખો (કાંચળી) ઉતારી નાખ્યો છે—એટલે. ”

પ્રવાસી અને ચતુર બાળા

એક છોકરી એક સમયે એના આંગણમાં રમી રહી હતી. આ સમયે એક પ્રવાસી તેના બારણા આગળ આવી ચઢ્યો. છોકરીને એકલી જોઈને તેણે તેને પૂછ્યું—“ તારી મા કયાં ગઈ છે ? ”

છોકરી ચાલાક હતી. તેણે જવાબ આપ્યો—“ એકના બે કરવા. ”

“ તારા બાપ કયાં ગયા છે ? ” પ્રવાસીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ મોભનું પાણી વારવા. ”

“ તારો ભાઈ કયાં ગયો છે. ? ”

“ આવશે તો નહિ આવશે અને નહિ આવશે તો આવશે. ” છોકરી તરફથી જવાબ મળ્યો.

“ આ બધું તેં કેમ જાણ્યું ? ” પ્રવાસીએ પૂછ્યું.

“ એકને ડાખું તો આખું શાસ્ત્ર જાણું. ”

આ ધેની વાતચીત એક જુવાન સાંભળતો હતો તેનાથી એનો ભાવાર્થ ઉકેલાર્થ થકાયો નહિ. એટલે તેણે છોકરીને પૂછ્યું—“ આ વાતચીતનો અર્થ શો ? ”

છોકરીએ કહ્યું—“ મારી મા આખા વાલને ભરડવા ગઈ હતી એટલે મેં કહ્યું હતું કે તે એકના બે કરવા ગઈ છે. બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મારા બાપ ઘર છાવા માટે ગયા હતા તે મેં જણાવ્યું હતું. ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મેં કહ્યું હતું કે મારો ભાઈ નદીપારને ગામ ગયો છે. ભરતી આવશે તો તે ન આવશે અને ભરતી ન આવશે તો આવશે એમ મેં જણાવ્યું હતું. ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે તપેલીમાં મૂકેલા ચોખાનો એક દાણો દાખ્યો. એટલે આખું શાસ્ત્ર હું જાણી શકી છું. આ એના પ્રશ્નોનો મારો ઉત્તર હતો. ”

૭૨

કેનો ભોગ મોટો ? પતંગિયાનો કે મીણખત્તીનો ?

બાદશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાંન રસિક બુદ્ધિના અને કવિતામાં હાજરજવાબી ભાવ લાવનારા હતા. એક પ્રસંગે બાદશાહ જહાંગીરે નૂરજહાંનને કહ્યું—

“ બુલબુલ નયમ કે નાઅરે કુનમ દહે સર દેહમ,
પરવાને અમ કે સોઝમેા દમ બર નયાવરમ. ”

અર્થ

હું કંઈ બુલબુલના જેવો નથી કે મોટેથી ફરિયાદ કરીને

બીજાઓને હેરાન-પરેશાન કરે. પણ હું તો એક પરવાના
બેવો છું. એની જેમ હું બળી મરું છું. પરંતુ લેશમાત્ર
પણ ફરિયાદ કરતો નથી.

આ ગર્વોક્ષિત સાંભળી નૂરજહાંને તરતજ જવાબ આપ્યો:—

“ પરવાને મન નયમ કે બે થક શોઅલે જાન દેહમ,
શમયમ કે શબ્દ બેસુઝમો દમ બર નયાવરમ.”

અર્થ

હે જહાંગીર ! હું માત્ર એક જ ચિનગારીમાં તરત જ
એકદમ મારા જાનને હોમી દેનારું પતંગિયું નથી, પણ
હું તો મીઠુબત્તી સમાન છું. કારણ, વાર લગાડી-લગાડી
દુઃખ સહન કરી કરીને આખી રાત બળ્યા કરું છું. તોપણ
ફરિયાદનો એક શબ્દ સરખો પણ હું કાઢતી નથી !

૭૩

વસ્ત્રો પર શેના ડાઘ હતા ? બટનનો લાલ રંગ કેમ ?

પ્રાચીન સમયમાં જાફરાનનું જળ વસ્ત્રો પર નાખવાનો
શિસ્તો હતો. એનાથી વસ્ત્રો સુગંધીદાર બનતાં અને તેને
પવિત્ર પણ ગણવામાં આવતું. એક પ્રસંગે નૂરજહાંને પોતાના
વસ્ત્રો પર જાફરાનનું અત્તર છાંટ્યું. અને તેથી થોડાક ડાઘા
પડી ગયા. આ ડાઘાઓ જોઈને જહાંગીર બોલી ઊઠ્યો—

“ નીસ્ત જાના બર ગરીબાંને તુ રંગે ઝાફરાન,
ઝર્દી રંગે રૂબે મન શુદ, ગરીબાનગીરે તુ.”

[૨૨૧]

અર્થ

તારા વસ્ત્રો ઉપર જે ડાઘ દેખાય છે એ વાસ્તવિક રીતે બાકરાનનાં નથી. પણ તે તો મારા પ્રીક્ષા પડી ગયેલા ચહેરાનો રંગ છે. તું મારા તરફ એટલો તો જીલમ જીલમ છે કે જેથી મારા ચહેરાનો રંગ ઉડી તારા વસ્ત્રો પર ચોંટી ગયો છે

આ સાંભળી નૂરજહાંનથી રહેવાયું નહિ. તે બોલી:-

“ તોરા તકમેએ લાઆલ અસ્ત ખર લેખાસે હરીર,
શુદેહ અસ્ત કતરેએ ખુને મનત ગરીબાન ગીર. ”

અર્થ

“ તમારા વેશમાં જખ્ખા ઉપર જે લાલ બટન લટકી રહ્યું છે તે બટનનો લાલ રંગ કેવી રીતે થયો છે તે જાણો છો ખરા ? તમોએ માફ જે લોહી કાઢ્યું છે તેનું એ ચંક ટીપું છે. તમારા ખ્યારમાં તમે મને મારી નાંખી છે અને એ ટીપું મારા લોહીનું તમારી છાતીએ વળગી ગયું છે ! ”

૭૪

વરસગાંઠની મુખારકબાદી

એક મિત્રની વરસગાંઠ હતી. તેના બીજા મિત્રે તે બદલ તેને મુખારકબાદી લખી મોકલી. આના જવાબમાં પેલા મિત્રે લખ્યું :—

લેશે વધ્યું ન કંઈ એ વરસગાંઠથી,

બલકે દીધું એક મેં તો વરસગાંઠથી.

એટલે કે આ વરસગાંઠથી કંઈએ વધવા પામ્યું નથી,

પરંતુ ઉલટું મેં તો એક વરસ મારી ગાંઠમાંથી આપી દીધું છે.

મિત્ર આ જવાબથી ખૂશ થઈ ગયો.

૭૫

કાંટાની ડાળી પર ગુલાબ કેમ ?

પ્રશ્ન

કંટક પેર ગુલાબકો, તોપે એસો ફુલ,
ક્યા કહિએ કિરતારકો તો ઘર એસી ભૂલ !

ઉત્તર

શીશ ઘડ સખ જુદા કિયા, ફીર જલાયો મૂલ,
ધતને દુઃખ તનપર સહ્યો, તો એસો પાયો ફૂલ.

અર્થ

કાંટાના ડાંખળાં ઉપર ગુલાબના જેવું નાજુક અને સુંદર પુષ્પ જોઈને ઈશ્વરની નિંદા કરી છે કે, કિરતારને ઘેર આવો અન્યાય થાય છે કે આવા નાજુક ગુલાબને કાંટાની સોટી ઉપર રાખ્યું છે.

કાંટાની ડાંખળી આ નિદાનો જવાબ આપતાં કહે છે કે—“શિર ને ઘડ એ બન્નેને જુદા પાડ્યા, અને વળી મારું મૂળ પણ બાળી નાંખ્યું. આટલું બધું દુઃખ મેં સહન કર્યું ત્યારે જ મારા ઉપર આવું સુંદર ને નાજુક પુષ્પ ઉગવા પામ્યું છે. એટલે ખરી રીતે તો આ મનોહર પુષ્પ એ મારા ભોગની તપ-શ્ર્ચ્યાની જ પ્રસાદી છે. આવો ભોગ મેં ન આપ્યો હોત તો મારે આવું પુષ્પ ન થયું હોત અને મારી ડાળ કાંટાની જ માત્ર રહી હોત.”

૭૬

વેશ્યા અને મૃદંગ .

પરિપૂર્ણ પાપ કે કારણ તે, ભગવત કથા ન રૂચી જીનકો,
તિન વેશ્યાયો પાસ ખુલાઈ લઈ, નચાવત હે દિનકો રેનકો;
મૃદંગ કહે ધિછ હે, ધિછ હે, સારંગી કહે કીનકો કીનકો,
તબ હાથ ઉઠાય કે નારી કહે, ઇનકો ઇનકો ઇનકો.

અર્થ

જ્યારે પાપ એકદમ ભરાઈ જાય છે ત્યારે, પ્રભુ ભજ-
નમાં-કથા વાર્તામાં ચિત્ત લાગતું નથી. એટલે રાત-દિવસ
વેશ્યાને બોલાવી નાચગાન કરાવવા માંડે છે. તે વખતે
તબલા કહે છે કે “ ધિછ છે ધિછ છે. ”

સારંગી સૂર તાણી કહે છે કે, “ કિનકો, કિનકો.
કોણને-કોણને ? ”

એટલે વેશ્યા હાથ લાંબો કરી પોતાને સાંભળવા
બેઠેલા તરફ ફરીને કહે છે કે-“ આ લોકોને, આ લોકોને.”

૭૭

વેશ્યાનો આદર

માત કહે મેરો પુત સપુતર, જહેન કહે મેરો સુંદર લેયા,
તાત કહે મેરે કુજકો દીપક, લોકમેં અતિથય લાજ બધેયા;
બહુ કહે મેરો પ્રાણુપ્યારો, સાસ કહે મેં લેલોં બલેયા,
કવિ ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર જીનકી ગાંઠ સપેત રૂપેયા.

૭૮

લક્ષ્મી વિના લપોડ, ચતુર્ભુજ ગાયો ચરંતા,
થઈ બેઠા રણછોડ મેરામણ મથ્યા પછી.

[૨૨૪]

ભાનાર્થ

શ્રી કૃષ્ણ પહેલાં ગાયો ચારતા હતાં. પણ સમુદ્ર મંથન કરીને લક્ષ્મી લાવ્યા પછી દ્વારકામાં શ્રી રણછોડ બનીને બેસી ગયા.

૭૯

પૈસા બીન બાપ કહે, પુત્ર ઓ કપુત મેરા;
પૈસા બીન ભાઈ કહે, બડો દુઃખદાયી હે.
પૈસા બિન ચાચા કહે, કેનકો ભતિજો લાગે,
પૈસા બિન સાસ કહે, કેનકો જમાઈ હે;
પૈસા બિન પંચનમે, બેઠવે કેા કોર નાહીં,
પૈસા બિન ચતુરનમેં, ચાતુરી ન ગાઈ હે;
પૈસા બિન આદર, આયબેકું કાહુ કોર,
પૈસા એસી ચીજ, શ્રી રામજી બનાઈ હે.

૮૦

ચાર પ્રકારના ખર

પાણી પીને પૂછે ઘર, તેનું નામ પહેલો ખર,
દીકરી દહને પૂછે કુળ, તેનું નામ બીજો ખર;
આંગળી ઘાલી પૂછે દર, તેનું નામ ત્રીજો ખર;
બાથ લીડીને પૂછે બળ, તેનું નામ ચોથો ખર.

૮૧

કોની પરીક્ષા શેનાથી કરવી ?

માણસકું કસનેકી કસોટી હે, રજપૂતકું કસનેકું અપ્રીમની
ગોટી હે,
ગવૈએકું કસનેકું રાગ ઝીઝોટી હે, ગમારકું કસનેકું લાંગઝી
લોટી હે.

[૨૨૫]

૮૨

જાત કેવી રીતે આજખસો ?

મોડું આવીને ચવેણું માગે, તે જાતે કડીઓ,
પૂરું લઇને ઓછું આપે, તે જાતનો રૂડીઓ;
સોનું ચોરી લાખ આપટે, તે જાતનો જડીઓ,
લુગડું ચોરી પૈસા માગે, એ જાતનો દરણ;
એ ચોરને ઘેર ક્યારે જઈએ, કે પૂરા હોઈએ ગરણ.

૮૩

કોણ કોના વગર શાસે નહિ ?

ચંદ્ર બીન કેસી ચાંદની, મોતી બીન કેસો હાર;
કાજલ બીન જયસી કામની, પીયા બીન ક્યા સીંગાર.

૮૪

કોણ કોનાથી મોટું ?

કંચન સેં કીસ્ત બડી, કીસ્તસેં કલ્યાણ,
કલ્યાણમેં ઈજજત બડી, ઈજજતસેં બડા દાન.

૮૫

કોણ શેમાં મસ્ત ?

ફકીર હાલમેં મસ્ત, જરહાર માલમેં મસ્ત,
બુલબુલ બાગમેં મસ્ત, આશક હીદારમેં મસ્ત.

૮૬

સ્વર્ગનાં મુખ જેવા ચાર કયાં ?

પાન પુરાના, ઘી નવાં, તિસરી રૂપવતી નાર,
ચોથી પીઠ તુરંગકી, સરગ નિથાની ચાર.

[૨૨૧]

૮૭

કેને આઘ વેર

આઘ વેર ખાદાણુ ને જતી,
આઘ વેર વેશ્યા ને સતી;
આઘ વેર ઘંટી ને ઘઈ,
આઘ વેર સાસુ ને વહુ.

૮૮

બહાર-આનંદ ક્યાં સુધી ?

રંગ હે પતંગ હૈ,
કલ ઉડકે જાયગા;
યૌવનકા બહાર હે,
ફિર કુત્તા લી ન ખાયગા.

પતંગનો રંગ જેમ તરત ઉડી જાય છે તેમ જુવાનીનો
રંગ કાલે ઉડી જશે. યુવાવસ્થા છે ત્યાં સુધી બહાર છે.
પછી કૂતરાં પણ ખાવાના નથી.

૮૯

સ્વભાવ વણન

ઠાઠા કુંઠા સીત્તર ફંદા,
માંજરા ફંદા એંસી;
ટુંક ગરદન્યા નેવું ફંદા,
કાણા નાખે રેંસી.

૯૦

કાણીઆ નર કોક સાધુ; કોક દાતા માંજરા,
ખોખડ હંતા કોક મૂખા, કોક નિર્ધન ટાલીઆ.

[૨૨૭]

૯૧

ત્રણ કાચાં સારાં

નાર, ચાર ને ચાકર એ ત્રણ કાચાં ભલાં.

ત્રણ પાકાં ભલાં

પાન, પટેલ ને પ્રધાન, એ ત્રણ પાકાં ભલાં.

ત્રણ આવે તે સારાં

વહાણુ, વરસાદ ને વિવાહ, એ ત્રણ આવ્યાં ભલાં.

ત્રણ જાય તે ભલાં

તાવ, તામસ ને તલાટી, એ ત્રણ ગયાં ભલાં.

૯૨

સ્રીયા જોખન ત્રીશ વરસ. ધોરી નવ ધરા;
પુરૂષ જોખન ત્યાં લગે, જ્યાં લગે લીએ ઘેટ ભરા.

૯૩

કાણુ ભલુ? અને કાણુ ન ભલુ?

વૃદ્ધ ભલા રાજા ને શેઠ, ભલા માત ને તાત,
વૃદ્ધ ભલા નહિ નોકરો, ધોરી ને ચોકીયાત

૯૪

સુમથી દાતાર ભલો, બેસવાની કહે હા,
દાતારથી સુમ ભલો, ચોકળી પાડે ના.
દુશ્મન તો ડાહ્યો ભલો, ભલો ન મૂરખ મિત્ર,
કંઠરૂપી પણ કદામરી, નહિ રૂપાળી ચિત્ર.

૯૫

કાણુ કોનું વેરી ?

ચંદા વેરી વાદળાં, જળ વેરી શેવાળ,
પુસ્ત વેરી ઊંઘ છે, માછલી વેરી બળ.

૯૬

કોનું ભૂષણ શું ?

રાતકો ભૂષણ ઈંદુ હય, દિનકો ભૂષણ ભાણ,^૧
દાસકો ભૂષણ ભક્તિ હય, ભક્તિકો ભૂષણ જ્ઞાન.
જ્ઞાનકો ભૂષણ ધ્યાન હય, ધ્યાનકો ભૂષણ ત્યાગ,
ત્યાગકો ભૂષણ શાંતિપદ, તુલસી અમલ અદાગ.

૯૭

કયું ઉત્તમ ?

જલ તો હૈ ગંગાજલ^૧ ઓર જળ કાહ રે,
ફળ તો હૈ આમ્રફળ ઓર ફળ કાહ રે;
ભોગ તો યુવતિભોગ ઓર ભોગ કાહ રે,
જ્યોતિ તો નયન જ્યોતિ ઓર જ્યોતિ કાહ રે.
જલ તો હૈ ઈંદ્ર જલ^૨ ઓર જલ કાહ રે;
ફળ તો હૈ પુત્ર ફળ ઓર ફલ કાહ રે;
ભોગ તો હૈ સ્વર્ગભોગ ઓર ભોગ કાહ રે,
જ્યોતિ તો સૂર્યજ્યોતિ^૩ ઓર જ્યોતિ કાહ રે.

૯૮

હવે તો ઉલ્લુના પકા રહી ગયા છે !

ગુલ ગયે ગુલશન ગયે,
જગમેં ઘતુરે રહ ગયે;
ખીજ ગયે, કુલ ગયે,
અભ ઉલ્લુકે પકે રહ ગયે.

૧ ભાણ=સૂર્ય ૨. વરસાદનું પાણી ૩. સૂર્યનું તેજ.

અર્થ

ફૂલ ગયા, અને લાગે બગીચા પણ ચાલી ગયા. હવે
તો માત્ર દુનિયામાં ધતુરાના ઝાંડ જ રહી ગયા છે. ખડું
ખીજ ખળી મથું છે, પુષ્પો જતાં રહ્યાં છે માત્ર ઉલ્લુના
પટ્ટા (ધુવડનાં બચ્ચાં) રહી જવા પામ્યા છે.

૯૮

ખરો ફકીર કોણ ?

ફીકર સબકો ખા ગઇ,
ફાંકર સબકો પીર;
ફીકરકી જો ફાંકી કરે,
ઉસકા નામ હે ફકીર.

૧૦૦

પ્રેમનું વજન કેટલું ?

હું તુને પૂછું હે સખી,
નેહ કેટલા મણુ હોય ?
લાગે તો લેખો નહિ,
તૂટે ટાંક પણ ન હોય.

અર્થ

હે સખી ! મારો તને પ્રશ્ન છે કે પ્રેમનું વજન કેટલા
મણુ થતું હશે ? સખીએ જવાબ આપ્યો—એ પ્રેમ જો
બરાબર લાગી જાય તો વજનનું કંઈ જ પ્રમાણ હોતું
નથી. એટલે કે એનું વજન થઈ જ ન શકે. પરંતુ જો તે
તૂટી જાય તો તેનું એક ટાંક પણ વજન હોતું નથી.

૯

સગપણનાં ભેદ

૧

મોતીગોરી પોતાનાથી થોડક દૂર રહેતી એક સ્ત્રીને ઘેરઃગઈ અને પોતાને પહેરવા માટે એક હાર થોડાક સમય સમય માટે માંગ્યો.

સ્ત્રીએ કહ્યું—“ તમારે અને મારે કંઈ પિછાન નથી. એટલે આવો કિંમતી હાર હું નહિ આપી શકું.”

મોતીગોરી બોલી—“ આપણી વચ્ચે પિછાન નથી એ બનવાજોગ છે પરંતુ સગપણ તો છેજ. તમને એ સગપણની ખબર નથી.”

“ શું સગપણ છે ? ” એ સ્ત્રી બોલી.

“ તારો સસરો મારા સસરાનો સસરો થાય.” મોતીગોરીએ સગપણનો સ્ફોટ કર્યો.

સ્ત્રી આ ખૂદ સગપણ સમજી શકી નહિ.

તમે એને એ બચાવી શકશો ખરા ?

જવાબ—પેલી સ્ત્રી માતીગૌરીના બાણેજની વહુ થાય.
એટલે એ બન્ને વચ્ચે મામાજી અને વહુનું સગપણ થયું.

૨

એક શિક્ષકે એક વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું:—“ તમે કોની
માના બાપના છોકરા ? ”

વિદ્યાર્થી મુંઝાઈ ગયો. પણ એક ચબરાક છોકરો હતો
તે બાલી ઉઠ્યો:—

“ બાણેજની માના બાપના છોકરા. ”
અને શિક્ષક ખૂશ થઈ ગયા.

૩

પ્રશ્ન

નહી સગો ને સહોદરો
રૂઠો દેખી રાઈ,
બાપનો બનેવી તે
મારો સગો નણ્ણદોઈ.

ઉત્તર—કુઓ

૪

એક ઝોરડામાં એક છોકરાની છબી હતી. આ છબીને
ઉદ્દેશી નવા આવનારે ઘરઘણીને પૂછ્યું—“ આ છબી
કોની છે ? ”

ઘરઘણીએ જવાબ આપ્યો—“ મારે બાઈ અને બહેનો
નથી. પણ આ છોકરાનો બાપ તે મારા પિતાનો પુત્ર થાય.
તો ઘરઘણી અને છબીમાંના છોકરા વચ્ચે સગપણ શું ?

ઉત્તર—પિતા-પુત્ર.

મહેમદાવાદની બે સ્ત્રીઓ એક ગામથી બીજે ગામ જતી હતી. તેમને રસ્તામાં એક વેપારી મળ્યો. આ વેપારીએ કુતૂહલવશ એ બંને સ્ત્રીઓને પૂછ્યું:—“ તમે બંને બહેનો થાવ બહેને ? ”

સ્ત્રીઓએ ના પાડી. એમાંની એક સ્ત્રી બોલી:—

મુજ શ્વસુરનેા સાબો તે એનો ભાઈ,
એમ બોલી બંને ચાલી ગયા, ખરી ખતાવી સગાઈ.

તો એ બંને વચ્ચે શું સગપણ ?

ઉત્તર—સાસુ અને વહુ.

એક સ્ત્રી તથા એક પુરુષ એક ગામથી બીજે ગામ જવા માટે નીકળ્યા. ઉનાળાની મુસાફરી હતી. બપોરનો સમય હતો. રસ્તામાં બંનેને ઘણી તરસ લાગી. આગળ જતાં રસ્તા ઉપર એક ગામ આવ્યું. ત્યાં જઈને એક ગૃહસ્થની સ્ત્રીને કહ્યું કે અમને ખૂબ તરસ લાગી છે માટે તમે પાણી પીવડાવો.

ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ પાણી આપ્યું. પહેલાં પુરુષે પાણી પીધું અને પછી તે ગાઠામાં બેસવા ગયો. સ્ત્રીએ પાણી પીધું અને જવા માંડ્યું ત્યાં પેલી ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ પૂછ્યું:—
“ તમારા બંને વચ્ચે સગપણ શું ? ”

સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—

વાત કહેતાં વાર લાગે મારે પડે છેડી,
એની સાસુ મારી સાસુ એક માની બેટી.

તો એ બન્ને વચ્ચે સગપણ કયું ?

ઉત્તર—પુરુષ નણદોઢ અને સ્ત્રી તેના સાળાની
વહુ થાય

૭

એક સ્ત્રી પોતાના ઘરની ડેલીનાં બારણું બંધ કરી
છાશ વલોવી રહી હતી. બહારથી કોઈ પુરુષે આવી બારણું
બખડાવ્યું. સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો:—“ તમે કોણ છો ? ”

પુરુષે જવાબ આપ્યો—“ તારો સાસુના સસરાનો છોકરો
મારો સસરો થાય. ”

તો એ બે વચ્ચે સગપણ શું ?

ઉત્તર—આવેલો પુરુષ એ સ્ત્રીનો નણદોઢ થાય
અને આ સ્ત્રી તે પુરુષના સાળાની વહુ થાય.

૮

એક ગામડામાં એક સ્ત્રી પોતાના ઘરનું દ્વાર બંધ
કરીને વાડામાં પાણી ભરતી હતી. તે સમયે બહારથી એક
પુરુષ આવ્યો અને બારણું ઠોક્યું.

બાઈએ કહ્યું:—“ કોણ છો ? ”

પુરુષે કહ્યું—“ હું તમારો સગો છું. ”

“ શું સગો છો ? સ્ત્રીએ પાછું પૂછ્યું.

પુરુષે કહ્યું—“ તારી સાસુ મારી સાસુને મા કહે એ સગપણ થાય. ”

આ સાંભળતાં સ્ત્રીએ તરત જ બારણું ઉઘાડ્યું. તો એ બે વચ્ચે સગપણ શું ?

જવાબ—સસરો અને વહુ.

૯

મેનાની સાથે એક સ્ત્રી બેઠી હતી. તેને બીજી એક સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો:—“ આ મેના તમારી શું સગી થાય ?

સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—

સગપણ હું સાસુ કહું, એ તું સાંભળ આપ,
તેનો સસરો નિત્ય કહે, મુજ સસરાને બાપ.

ઉત્તર—મેના પેલી સ્ત્રીના છોકરાની વહુ થાય.
અર્થાત્ બન્ને સાસુ-વહુ થાય.

૧૦

બે સ્ત્રીઓ એક ગામથી બીજે ગામ જતી હતી. એક સ્ત્રી આગળ ચાલતી હતી એની પાછળ બીજી સ્ત્રી જઈ રહી હતી. એ અરસામાં પાછળથી કોઈએ ચાલી જનારી સ્ત્રીને પૂછ્યું કે આ આગળ ચાલનારી સ્ત્રી વચ્ચે તમારે સગપણ શું ?

પાછળ ચાલી જનારી સ્ત્રી બોલી:—

અમારું સગપણ ઉંઘણ ગુંઘણ,
તું શું જાણે લાઈ લોળા;

એનો સસરા તે મારા સસરાને

બાપ-બાપ કહેતા

જવાબ—સાસુ-વહુ

૧૧

ગર્ભ એ સુંદર નાર, કુવે પાણી ભરવાને,
હતો પુરુષ ત્યાં એક, પૂછ્યું એ એ ત્રીયાને,
શું સંબંધે વસો, તમે નિજ ઘરની માંહે.
ત્યારે બોલી એક, સુણો નીતિની રાહે;
સુજ મામે છે તે એહના, મામાને મામે કહે.
કહો ગુણીયલ મિત્રો તમે, શું સંબંધે એ રહે.

ઉત્તર—મા-દીકરી

સ મા મ

[૨૩૬]

